

ОБРАЗОВАНИЕ,

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

*Выпуск журнала № 38
Часть-1_ Февраль -2024*

OPEN ACCESS

ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

Февраль - 2024 год

ЧАСТЬ - 1

АКМЕОЛОГИК ЁНДАШУВ АСОСИДА БЎЛАЖАК ОФИЦЕРЛАРДА КОГНИТИВ КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ

Абдурахимова Д.А.,

O'zbekiston Respublikasi Harbiy Tibbiyot Akademiyasi, Tibbiyot xizmatining tuzilishi va taktikasi kafedrasida professori, p.f.d.(DSc), professor

АННОТАЦИЯ. Ушбу мақолада акмеологик ёндашув асосида бўлажак офицерларда когнитив компетентликни ривожлантириш технологиясини тадқиқ этиш масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: акмеология, когнитив компетентлик, кредит модуль, креатив шахсий ривожланиш, семантик алоқа, моивацияни рағбатлатловчи методлар, психик ва касбий ривожланиш, шахс.

АННОТАЦИЯ: В данной статье рассматриваются вопросы исследования технологии развития когнитивной компетентности у будущих офицеров на основе акмеологического подхода.

Ключевые слова: акмеология, когнитивная компетентность, кредит-модуль, творческо-личностное развитие, смысловая коммуникация, методы стимулирования мотивации, психико-профессиональное развитие, личность.

ANNOTATION. This article covers the issues of research on the technology for the development of cognitive competence in future officers on the basis of an acmeological approach.

Keywords: acmeology, cognitive competence, credit module, creative and personal development, semantic communication, methods of stimulating motivation, psycho-professional development, personality.

Янги Ўзбекистон армиясининг тараққиёти ва истиқболлини белгилаш, ривожланган жаҳон ҳамжамияти мамлакатлари армиялари сафидан муносиб ўрин эгаллашга интилиши бугунги кунда кенг кўламли ислохотларни амалга ошириш билан кечмоқда. Жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари армиялари тажрибаларини ўрганиш, маҳаллий шарт-шароит, иқтисодий ва интеллектуал ресурсларни инобатга олган ҳолда жамият ҳаётининг барча соҳаларида, жумладан, Ўзбекистон армиясида ҳам туб ислохотларнинг амалга оширилаётганлиги янгидан-янги ютуқларга эришишни таъминламоқда. Замонавий талаблар инобатга олинган ҳолда, бўлажак офицерларда когнитив компетентликни ривожлантиришни мунтазам такомиллаштириб бориш ишларини ташкил этиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади.

Жаҳон миқёсида компетенциявий ёндашув асосида бўлажак офицерларнинг акмеологик қобилиятини таркиб топтириш, кредит-модул тизими шароитида бўлажак офицерларнинг когнитив компетентлигини ривожлантиришнинг дидактик тизимини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Айниқса, бўлажак ҳарбий хизматчиларни тайёрлаш жараёнига инновацион технологияларини кенг жорий этиш, акмеологик ёндашув асосида курсантларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш, курсантларнинг мустақил ва индивидуал таълим траекториясини самарали ташкил этиш орқали билиш фаоллигини ошириш муҳим ўрин эгалламоқда. Шунингдек, бўлажак офицерларнинг ҳарбий фаолиятни амалга оширишга тайёрлиги ва қобилиятини акс эттирувчи интегрatív ўзига хослик сифатида компетенциявий ёндашув билан кредит-модул тизимининг ўзаро уйғунлигини таъминлаш алоҳида долзарблик касб этмоқда.

Дунёда кредит-модул тизимини жорий этишда инновацион технологияларидан фойдаланишнинг мақбул механизмларини ишлаб чиқиш, бўлажак офицерларнинг индивидуал таълим траекториясини лойиҳалаш, таянч компетенциялар натижаси сифатида бўлажак офицерларнинг когнитив компетентлигини ривожлантиришга доир қатор илмий изланишлар олиб борилмоқда. Шу билан бирга, бўлажак офицерларда когнитив компетентликни ривожлантириш жараёнини акмеологик таълим муҳити билан интегрatívлигини таъминлаш, курсантларда ўз-ўзини касбий такомиллаштириш истагини қарор топтириш, мустақил ҳарбий -касбий билимларни ўзлаштириш кўникма ва малакаларини, креативлик, янги педагогик кадриятларни ўзлаштиришга қобилиятлиликни ривожлантиришнинг дидактик шарт-шароитларини такомиллаштириш муҳим устуворлик касб этмоқда.

Республикамизда олий ҳарбий таълим муассасаларида тарбия ва ўқитиш усуллари, ахборот-коммуникация технологиялари ҳамда хорижий тилларни пухта ўзлаштирган, таълим жараёнида замонавий педагогик технологияларни қўллаш кўникмаларига эга профессионал ҳарбий кадрлар тайёрлаш, олий ҳарбий таълим муассасаларига таълимига рақамли технологияларни жорий этиш, замонавий ахборот-коммуникация ва таълим технологияларининг мустаҳкам интеграциясини таъминлаш пировардида ҳарбий кадрларнинг касбий маҳоратини узлуксиз ривожлантириб бориш учун қўшимча шароитлар яратишга катта эътибор қаратилмоқда. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида “Таълим ва ўқитиш сифатини баҳолашнинг халқаро стандартларини жорий этиш асосида олий ҳарбий таълим муассасалари фаолиятининг сифати ҳамда самарадорлигини ошириш” [1] каби муҳим вазифалар белгиланди. Бу эса, бўлажак офицерларнинг когнитив компетенциялари тузилмаси ва компонентларини аниқлаштириш,

акмеологик ёндашув асосида бўлажак ҳарбийларда когнитив компетентликни ривожлантириш технологиясини такомиллаштиришни тақозо этади.

Республикамизда компетенциявий ёндашувни амалга оширишнинг назарий асослари, касбий компетентлигини ривожлантириш, талаба ва курсант, тингловчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини такомиллаштиришнинг дидактик параметлари, таълимни ахборотлаштириш шароитида бўлажак офицер-кадрларнинг когнитив компетентлигини ривожлантиришнинг айрим жиҳатлари У. Иноятов, Н. Муслимов, М. Ваҳобов, М. Мирсолиева, Б. Маъмуров, Л. Бектурсынова, М. Пардаева, Ж. Оттепбергенов каби олимлар томонидан тадқиқ этилган.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) мамлакатлари олимларидан М. Ахметов, А. Базаева, Л. Бочарова, Е. Вязовова, Т. Добрыдина, И. Дульчаева, Э. Зеер, Т. Коротенко, Л. Осипова, А. Пилигин, В. Пустовойтов, С. Рослякова, Л. Семина каби олимлар томонидан замонавий ижтимоий-иқтисодий вазиятларда талабаларнинг касбий-билиш фаоллигини шакллантириш, модул-рейтинг тизими асосида талабаларнинг ўқув-билиш компетентлигини таркиб топтириш, информацион-таълимий лойиҳалар воситасида талабаларнинг когнитив компетентлигини ривожлантириш масалалари бўйича илмий изланишлар олиб борилган.

Хорижлик олимлардан Т. Бьюзен, М. Бернис, М. Пиетра, Е. Терхарт, Р. Дюнн, Т. Маес, Н. Герман каби олимлар томонидан талабаларда суперфикрлашни шакллантириш, ўқитишнинг модулли ва ахборот технологиялари интеграциясини таъминлаш масалалари ўрганилган.

Бироқ акмеологик ёндашув асосида бўлажак офицерларнинг когнитив компетентлигини ривожлантириш мазмуни, тузилмаси, компонентлари, мезонлари, кўрсаткичлари, когнитив компетентликни ривожлантириш механизми сифатида акме шахс модели, бўлажак ҳарбий хизматчиларда когнитив компетентликни ривожлантиришнинг технологик жиҳатлари махсус тадқиқ этилмаган. Бу эса, акмеологик ёндашув асосида бўлажак офицерларнинг когнитив компетентлигини ривожлантиришнинг технологиясини такомиллаштириш юзасидан илмий-тадқиқот олиб боришни тақозо этди.

Педагогик кузатишларимиз натижасида акмеологик ёндашув асосида бўлажак офицерларда когнитив компетентликни ривожлантириш технологиясини такомиллаштириш бугунги ҳарбий педагогика фани олдида турган долзарб муаммолардан бири эканлигини нуқтаи назаридан қуйидаги вазифаларни амалга оширишни режалаштирдик:

- кредит-модул тизимида когнитив компетентликнинг ўрни ва аҳамиятини кредит-модул тизимида когнитив компетентликнинг ўрни ва аҳамиятини

- кредит-модул тизимида когнитив компетентликнинг ўрни ва аҳамиятини ёритиб бериш;
- бўлажак ўқитувчиларда когнитив компетентликни ривожлантиришнинг
- бўлажак офицерларда когнитив компетентликни ривожлантиришнинг акмеологик хусусиятларини аниқлаштириш;
- когнитив компетентликни ривожлантириш механизми сифатида акме ҳарбий хизматчи шахси - шахс моделини такомиллаштириш;
- бўлажак офицерларда когнитив компетентликни ривожлантиришнинг акмеологик технологиясини такомиллаштириш.

Акмеологиянинг предметида шахс индивидуал фаолиятининг барча соҳаларида эришган максимал етукликка эга бўлиши лозим деган концепция юзага келган. Максимал етуклик шахс ривожининг юқори чўққиси ва индивидуал фаолият билан боғлиқ экан, демак ана шу чўққи юнончада “акме” дейилади ва бу соҳа акмеология деб юритилади.

Акмеология изчиллик, яъни мукамаллик чўққисига интилиш, бу – инсон ҳаётининг ажралмас хусусияти бўлиб, бу ибора орқали шахсий, касбий ривожланиш ва ўзини-ўзи такомиллаштиришга мойиллик англанади. Б.Г. Ананьевнинг фикрича, акмеологиянинг илмий асоси, инсоннинг ривожланишида индивид, шахс, индивидуаллик ва субъектнинг ҳаёт фаолияти ҳақидаги фанлар интеграциясидан ташкил топган [2]. Акмеология предмети-одамнинг ижодий салоҳияти бўлиб, у инсон томонидан ўзига иноят этилган барча имкониятлар ва иқтидорни қандай қилиб, қандай шарт-шароитларда, қайси қонуниятлар таъсирида руёбга чиқаришини комплекс тарзда ўрганади. Акмеологияда инсоннинг касбий фаолияти ва ўз ҳаётини ўзи белгилаши, ўзини-ўзи ривожлантириши ва ижодкорлик қобилиятини шакллантириши, унинг ҳаётий фаолияти субъект сифатида қараб чиқилади. Акмеология фанининг асосий вазифаси онгли фаолият субъекти бўлмиш шахсни турли фаолият жараёнларида, хусусан, танлаган касби, ихтисослиги доирасида ўз ижодий салоҳиятини тўла очиш ва амалда намоёиш этишига боғлиқ бўлган билимлар, амалий кўникмалар, малакалар, технологиялар билан таъминлашдир.

В. Каримова “ҳар бир тараққиёт даврининг ўзига хос аҳамиятли томони бор, охирги йилларда акмеология фани пайдо бўлдики, у айнан етукликка эришишнинг шарт-шароитлари ва омилларини ўрганади, давр нуқтаи назардан айти муҳокама қилинаётган ёш даврларининг хусусиятларини ўрганади” [3], деб таъкидлайди. Демак, ҳар бир ёш даврларида шахсда турли динамик хусусиятдаги акмеологик ривожланишни башорат қилиш мумкин. М.М. Кашапов инсон ёш даврларида психик ва касбий ривожланиш босқичларини қуйидагича босқичларга ажратган:

I. Касбгача бўлган ривожланиш

- 1.1. Ўйиндан олдинги ривожланиш (3ёшгача);
- 1.2. Ўйин босқичи (мактабгача болалик 3-7 ёшгача);
- 1.3. Ўқув фаолиятини ўзлаштириш босқичи (7-8 дан 11-12 гача бўлган ёш)

II. Касб танлаш давридаги ривожланиш

2.1. Оптация босқичи (ҳаётга онгли тайёргарлик, меҳнат, касб йўлини режалаштириш, касб танлаш даври 13-13 дан 14-18 ёшгача)

III. Касбий тайёргарлик ва келгуси касбий маҳоратга эришиш давридаги ривожланиш

144

- 3.1. Касбий таълим босқичи (15-19 дан ёки 16-23 ёш);
- 3.2. Касбий мослашув босқичи (17-21 дан 24-27 ёшгача);
- 3.3. Касбий маҳоратнинг ривожланиш босқичи (21-27 дан 45-50 ёшгача);
- 3.4. Касбий маҳоратни намоёйиш этиш даври (46-50 ёшдан 60-65 ёшгача);
- 3.5. Суствлашиш босқичи (61-65 ёш) [4].

Замонавий олий ҳарбий таълим муассасаси учун акмеологик ёндашув бугунги кунда келажакли ва истиқболли бўлиб, унинг моҳияти шундан иборатки, юқори марраларга эришишга таъсир этиш мумкин бўлиши учун субъектга комплекс текширув ўтказилиши ва яхлитлигини қайта тиклаши, етукликка эришишга ўтишда, унинг индивид, шахс ва субъект сифатида-фаолият характеристикаси барча ўзаро алоқадорликлар ва вужудга келтирувчи сабаблар билан биргаликда ўрганилади. Бу ҳарбий таълимдаги инновацион ёндашувлардан бири бўлиб, курсант ўз, шахсий акмесини аниқлаб олиши учун унда ўша танлаган ихтисослигига нисбатан кучли ундовчи мотивлар, ҳаётда эса муваффақиятларга эришиш мотиви ёки ютуқларга эришиш эҳтиёжи кучли ривожланади. Бўлажак офицерларни касбий фаолиятга тайёрлашда, ундаги шахсий сифатлар ва фазилатлари, унинг индивидуал қиёфасида намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ – 60 - сонли Фармони.

2. Ананьев Б. Человек как предмет познания. – Питер, 2001. – С. 145.

3. Каримова В.М. Ижтимоий психология асослари. – Т.: “Ўқитувчи”, 1994. – Б. 98.

4. Кашапов М.М. Психология творческого мышления профессионала: монография / М.М. Кашапов. – Москва: ПЕР СЭ, 2017. – С. 688

5. Фарберман Б. А., Мусина Р.Г., Жумабоева Ф.А. —Олий ўқув юртларида ўқитишнинг замонавий усуллари. – Тошкент, 2002. - 192 б

YOSHLARDA MA'NAViy-MADANIY BARKAMOLLIKNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOiy-GUMANITAR FANLARNING O'RNI

Taxir Maxammatjonovich Burxanov

*O'zbekiston Respublikasi Harbiy Tibbiyot Akademiyasi,
Tibbiyot xizmatining tuzilishi va taktikasi kafedrası professorı,
p.f.f.d.(PhD), dotsent.*

Annotasiya: Mazkur maqolada ijtimoiy - gumanitar fanlar o'qitilishi va ma'naviy ma'rifiy tadbirlar orqali, yoshlarimiz qalbida milliy tafakkur va sog'lom dunyoqarash asoslarini mustahkamlash haqida fikrlar eritilgan.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, madaniyat, ijtimoiy-gumanitar, komil inson, barkamollik, milliy g'urur, vatanparvarlik.

Аннотация: В данной статье освещаются идея об укреплении основ национального мышления и здорового мировоззрения в сердцах нашей молодежи посредством преподавания социальных и гуманитарных наук и духовно-просветительских мероприятий.

Ключевые слова: Духовность, культура, социогуманитарный, совершенный человек, совершенство, национальная гордость, патриотизм.

Abstract: This article highlights the idea of strengthening the foundations of national thinking and a healthy worldview in the hearts of our youth through the teaching of social and human sciences and spiritual and educational events.

Key words: Spirituality, culture, socio-humanitarian, perfect person, perfection, national pride, patriotism.

Jamiyat barkamolligini ma'naviy-madaniy omillar belgilaydi. Shu jihatdan bizning maqsadimiz kelajakda komil insonlarni tarbiyalash ekan, bugungi kunda yoshlar ma'naviyatiga asosiy e'tibor qaratishimiz lozim. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan kundanoq yoshlarning barkamol inson bo'lib ulg'ayib etishiga alohida e'tibor qaratildi. Bu borada ularning vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishi uchun barcha sharoitlar, xususan, huquqiy, siyosiy, ijtimoiy asoslar yaratildi. Biroq, amalga oshirilgan tadbirlarimizning ayrim jihatlari o'zining asosiy maqsadiga erisha olmadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tarkibdagi majlisidagi nutqida tanqidiy fikr bildirib "yoshlarni harbiy-vatanparvarlik va ma'naviy-axloqiy qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalash va o'qitish, navqiron avlodimizni bizning xalqimizga mutlaqo begona bo'lgan buzg'unchi g'oyalardan himoya qilish masalalariga zarur darajada e'tibor qaratilmadi"[1], - deya ta'kidladi.

Ijtimoiy - gumanitar fani o'qituvchisining birlamchi vazifasi o'quvchilarda vatanparvarlik, milliy g'urur tuyg'ularini shakllantirish, ularni ma'naviy barkamol, g'oyaviy sobit, ijtimoiy faol, qalbi pok va irodasi mustahkam qilib tarbiyalashdir.

Barcha tinchliksevar mamlakatlar singari O'zbekiston Respublikasida ham inson huquq va erkinligi, davlat va fuqarolar xavfsizligini ta'minlash, fuqarolar uchun erkin va farovon hayot kechirishlari uchun shart-sharoitlarni yaratish kabi vazifalari mavjud.

Albatta mamlakat yoshlarida bu vazifalarni amalda ta'minlash ko'nikmasi ortgan, malaka va tajribasi shakllangan bo'lishi maqsadga muvofiq. Ularda vatanparvarlik qiyofasi yoshlikdan shakllangan bo'lishi mamlakat taraqqiyotida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu borada, ta'lim va tarbiya tizimining bosh bo'g'inlaridan biri hisoblangan ma'naviy - ma'rifiy bo'limlar ham bevosita ijtimoiy - gumanitar fan o'qituvchilari bilan aloqadorlikda ish yuritib o'z faoliyatini, ularning tajribalari bilan uzviy bog'liqlikda olib borishi lozim. Negaki, bugungi globallashuv davrida ma'naviy - ma'rifiy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish, yoshlarni turli mafkuraviy xurujlardan himoya qilish, ularni hayotga ongli munosabatini shakllantirish, mamlakatimiz hayotida bo'layotgan voqeliklarga dahldorlik hissini oshirish, tinchligimizga tahdid solayotgan turli tajovuzlarga qarshi tura olish imkoniyatlarini yaratadi.

Ijtimoiy - gumanitar fanlar o'qitilishi va ma'naviy ma'rifiy tadbirlardagi amaliy uyg'unlik yoshlarimiz qalbida milliy tafakkur va sog'lom dunyoqarash asoslarini mustahkamlaydi, ularni ongli yashashga, o'z mustaqil fikriga ega bo'lishga, turli mafkuraviy tajovuzlarga qarshi turishga yo'naltiradi.

Hozirgi kunda dunyoda kuchayib borayotgan turli ma'naviy tahdidlarning oldini olish, "ommaviy madaniyat"ning zararli ta'siridan farzandlarimizning ongu tafakkurini himoya qilishda ilmu fan va madaniyat jamoatchiligi, ijod ahlining o'rni va roli bilan bir qatorda ajdodlarimizdan meros bo'lib qolgan tarbiyaviy ahamiyati yuksak baholanuvchi milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz va ma'naviy merosimiz namunalarning o'rni tobora ortib bormoqda.

Bu masalalarni echimi va hal etilishi ijtimoiy - gumanitar fani o'qituvchilari oldiga hamda ma'naviy-ma'rifiy bo'lim mutassadilari oldiga bir qancha aniq vazifalarni qo'yadi. Xususan, fan o'qituvchilari hayotiy tajribaga tayangan holda o'z kasblari bo'yicha etuk mutaxassis bo'lishlari va o'z fanlari bo'yicha hamda dunyoda ro'y berayotgan so'nggi yangiliklarni ham atroflicha bilishlari, ma'naviy komillikni shakllantiruvchi misollar va tahliliy dalillar keltira olishlari, zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalana olish kabi hislatlarga ega bo'lishlari lozim.

Yoshlarni komil inson hamda vatanparvarlik ruhida tarbiyalash masalasi umumilliy miqyosidagi vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki vatanparvar bo'lmagan inson o'z yurti, o'z xalqi uchun qayg'urmaydi, jonini fido qilmaydi. Zero, o'zbek ma'rifatparvari Abdulla Avloniy ta'kidlaganidek, har bir kishining tug'ilib-o'sgan shahar va mamlakatini shu kishining Vatani deyilur. Har kim tug'ilgan, o'sgan erini jonidan ortiq suyar. Hatto bu Vatan his-tuyg'usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o'z Vatani - uyuridan ayrilsa, o'z eridagi kabi rohat-farog'atda yashamas, maishati talx bo'lib, har vaqt dilining bir go'shasida o'z Vatani muhabbati turar[2]. Demak, inson ongli mavjudot sifatida o'z Vatani ulug'lashi, taraqqiyoti uchun qayg'urishi, tinchligi, xavfsizligi uchun kurashmogi uning vatanparvarligidan, ma'naviy barkomolligidan dalolat beradi.

Bu masalalar ta'lim tizimining dolzarb yo'nalishi bo'lganligi bois o'qitilayotgan ijtimoiy - gumanitar fanlar mavzusini xulosalovchi, zamon bilan, milliy g'oyasi bilan, yurtimizning hozirgi davrdagi erishgan yutuqlari bilan taqqoslovchi,

o'quvchilarda ona yurtga muhabbat, kelajakka ishonch, vatanparvarlik hissiyotlarini uyg'otuvchi fikrlar bilan boyitib borilishi o'rinli bo'ladi.

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, Sharq falsafiy va ma'naviy dunyoqarashining hozirgi zamon G'arb fikriga ta'siri, avvalo, insonning ichki dunyosini falsafiy tushunish, mikrokozmos va makrokosmos uyg'unligi, ijtimoiy qurilish, axloqiy va estetik g'oyalarga hamda ma'naviy komillika taalluqli ekanligi bilan belgilanadi. G'arb tashqi dunyoni (tabiatni) nazariy jihatdan o'zlashtirishda muhim ko'rsatkichlarga va natijalarga erishgan bo'lsa, Sharq ham ichki dunyoni (insonni) bilish yo'lida qat'iy ta'sir qoldiruvchi yutuqlarga erishdi. Shu munosabat bilan akademik N.N.Konrad bu haqida shunday yozadi: "Har bir avlod uchun shuni yodda tutish zarurki, Sharqning inson va jamiyat haqidagi ilmining barcha sohalaridagi nazariy fikrini hisobga olmoq lozim, negaki, ayniqsa ana shu sohalar g'oyat mufassal va keng miqyosida Sharqda ishlab chiqilgan"[3].

O'z navbatida, Vatan tarixi, adabiyot, ona tili, huquqshunoslik fanlarining o'qitilishi, ma'naviyat soatlarining har bir mavzusi o'quvchilarda milliy g'urur, milliy iftixor tuyg'usini shakllantirish uchun, mustaqillikning inson taqdiridagi o'rnini anglash, uni himoya qilish, yurt taqdiri va o'z taqdirining yagonaligini his etish, hayotga ongli munosabatni, ijtimoiy faollik va daxldorlik tuyg'ularini rivojlantirishda asosiy omil bo'ladi.

Mustaqil davlatimizda yosh avlodni o'z vataniga mehr - muhabbatli, sodiq va barkamol, bilimdon, komil inson qilib voyaga etkazishning to'la imkoniyatlari yaratilganligi bois darslar jarayonida oddiy ma'ruzalar bilan cheklanib qolmay, balki bahs-munozaralar o'tkazish yoki savol-javob tarzida o'tkazish, darslarda yangi ta'lim texnologiyalarini qo'llash, elektron darsliklar, prezentasiya hamda ma'naviy-ma'rifiy videoroliklardan foydalanish bilan birga sog'lom fikrlashni singdirib kelmoqdalar. Bu borada, Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir" degan fikri tarbiyaning mazmun-mohiyatini yaqqol ochib bergan. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da tarbiya so'ziga quyidagicha izoh keltirilgan: "Ta'lim, odob-ahloq va shu kabilarni o'rgatib, singdirib, insonni voyaga etkazish, ulg'aytirish, o'stirish" [4]. Bundan ko'rinadiki, ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi.

Hozirgi globallashtirish davrida bir qator umumbashariy muammolarning paydo bo'lishi, tabiiyki butun dunyo xalqlarini tashvishga solmoqda. Bulardan biri chetdan milliylikka va millatga mutlaqo yot bo'lgan, ma'naviy va axloqiy tubanlik illatlarini o'z ichiga olgan "ommaviy madaniyat"ning kirib kelishidir. Uning zararli ta'siri kundalik hayotimizga tezkorlik bilan kirib kelmoqda va turli ko'rinishlarda fuqarolarimiz, ayniqsa yoshlarimiz dunyoqarashini egallashga intilmoqda. Ularning qalbi va ongini bo'ysundirishga harakat qilmoqda. Natijada, har kuyga solish oson bo'lgan fikrsiz olomni shakllantiradi va fikrsizlik natijasida odamlar o'zga g'oyalarga tobe bo'lib qoladilar.

Shunga ko'ra, mafkuralar kurashi shiddatli kechayotgan murakkab davrda yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchi prezidentimiz I.A. Karimov ta'biri bilan aytganda, "...farzandlarimizni ona Vatanga muhabbat, boy tariximizga, ota-bobolarimizning muqaddas diniga sadoqat ruhida tarbiyalash uchun, ta'bir joiz bo'lsa, avvalo ularning qalbi va ongida mafkuraviy

immunitetni kuchaytirishimiz zarur. Toki yoshlarimiz milliy o'zligini, shu bilan birga, dunyoni chuqur anglaydigan, eamon bilan barobar qadam tashlaydigan insonlar bo'lib etishsin. Ana shunda johil aqidaparastlarning "da'vati" ham, ahloq-odob tushunchalarini rad etadigan, biz uchun mutlaqo begona g'oyalar ham ularga o'z ta'sirini o'tkaza olmaydi" [5].

Xulosa qilib aytganda gumanitar fanlar doirasida amalga oshiriladigan ma'naviy-ma'rifiy va ijodiy tadbirlarning o'quv dargohlarida ko'plab tashkil etilishi yoshlarni ma'naviy barkomollik immunitetini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Chunki, bu tadbirlardan yoshlar ma'naviy va mafkuraviy ozuqa oladilar, bo'sh vaqtlarini bekorchi narsalarga emas, balki samarali o'tkazadilar. Shunday ekan, ta'lim beruvchilarda asosiy kuch sifatida, o'z kasbiga sadoqatlilik, malakali tajriba, bilimli, o'ziga ishonch, so'zlashish, kiyinish madaniyati, atrofdagilarni ishontira olish qobiliyati kabi hislatlar yuqori bo'lishligi orqali har qanday o'quv maskanlarida ta'lim oluvchilarning mafkurasiga ta'sir ko'rsata olishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Qurolli Kuchlar tashkil etilganining 26 yilligi arafasida Xavfsizlik kengashi yig'ilishini nutqidan asosiy iqtiboslar. [Online]. URL: <https://www.gazeta.uz/uz/2018/01/11/xavfsizlik-kengashi/>

2. O'zbekiston – Vatanim manim: Metod-bibliogr. qo'll. /Alisher Navoiy nom. O'zbekiston Milliy k-nasi; Tuzuvchi M.Matmuradova; Muharrir Shukur Qurbon; Mas'ul muharrir H.Mamatraimova. -Toshkent: Alisher Navoiy nom. O'zbekiston Milliy k-nasi nashriyoti, 2009. - B. 9.

3. Konrad N.I. Zapad i vostok. – M.: 1972.

4. O'zbek tilining izohli lug'ati. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent, 2006-2008. 3-jild, B.678.

5. Karimov.I.A. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. -Toshkent: Ma'naviyat, 2008. –B.119-120.

О'SMIRLIK DAVRIDAGI IJTIMOIYLASHUVNING SHAXSIY RIVOJLANISH DINAMIKASI

Z.A.Sotvoldiyeva

*Andijon Davlat Universitetining
1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Zamonaviy psixologiyaning eng dolzarb muammolaridan biri - o'smirlikka o'tish davrida ijtimoiylashuv muammosi va uning dinamikasidir. Ushbu mavzuning dolzarbligi psixologlar, sotsiologlar va o'qituvchilarning o'smirlarni ijtimoiylashtirish jarayoniga qiziqishi ortishi bilan bog'liq. Ushbu muammoga qiziqish zamonaviy jamiyatda iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarning davom etishi bilan bog'liq bo'lib, bu, albatta, aholining barcha guruhlarini sotsializatsiya va ijtimoiy-psixologik moslashish jarayoniga ta'sir qiladi. Biz uchun o'smirlarga e'tibor berish muhim, chunki ular nafaqat jamiyatning yangi sharoitlariga moslashishlari, balki ularga faol ta'sir ko'rsatishlari kerak.

Kalit so'zlar: ijtimoiylashuv, ijtimoiy rol, individual ijtimoiylashuv, jamiyat, psixogenetik bosqich, simvolik bosqich, aqliy-konseptual bosqich, mexanizm, referent guruh, sotsializatsiya, ijtimoiy institut, mikrosotsium.

ДИНАМИКА ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ СОЦИАЛИЗАЦИИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

З.А.Сотволдиева

Андижанский государственный университе магистрант 1 ступени

Аннотация: Одной из наиболее актуальных проблем современной психологии является проблема социализации и ее динамики в период перехода к подростковому возрасту. Актуальность данной темы обусловлена возрастающим интересом психологов, социологов и педагогов к процессу социализации подростков. Интерес к этой проблеме связан с продолжением экономических, политических и социальных изменений в современном обществе, что, безусловно, влияет на процесс социализации и социально-психологической адаптации всех групп населения. Нам важно уделять внимание подросткам, поскольку они должны не только адаптироваться к новым условиям общества, но и активно на них влиять.

Ключевые слова: социализация, социальная роль, индивидуальная социализация, общество, психогенетическая стадия, символическая стадия, ментально-понятийная стадия, механизм, референтная группа, социализация, социальный институт, микрообщество.

O'smirlik bolaning jamiyatda o'z o'rnini izlash bilan bog'liq sifat jihatidan yangi ijtimoiy mavqega kirishi bilan tavsiflanadi: o'smir o'zi, boshqalar, jamiyat haqida intensiv ravishda fikr yurita boshlaydi, urg'u boshqacha tarzda beriladi - oila, maktab, tengdoshlar yangi mavqega ega bo'ladilar. Ijtimoiylashuv – biron-bir voqea-hodisa, shaxs yoki harakatning ijtimoiy mohiyat kasb etib, ko'pchilikka daxldor bo'lib, ijtimoiy munosabatlar mujassamiga aylanib borishini anglatadigan tushuncha. Madaniy muhitga moslashish jarayoni sifatida ijtimoiylashuv insonning butun umri bo'yi davom etadi. Bu mexanizmning ruhiy va ijtimoiy-madaniy jihatlari mavjud. Ijtimoiylashuv mexanizmining ruhiy jihati individ tomonidan ma'lum ijtimoiy rollarning qabul qilinishi (yoki qabul qilinmasligi)da namoyon bo'ladi. Uning ijtimoiy-madaniy jihati esa insonning til, san'at, din va shu kabilar orqali madaniy qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonini qamrab oladi.

Ijtimoiy-psixologik moslashuv ya'ni, shaxsning ijtimoiy munosabatlarga qadam qo'yishi, ijtimoiy normalarni egallashi, ko'nikishi va moslashishi orqali orttirgan tajribasi umumiy ijtimoiylashuvning bir ko'rinishidir.

Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs jamiyatdagi ijtimoiy normalarni o'zlashtiradi, turli rollarni bajarishga o'rganadi, jamoatchilik sharoitida o'zini tutish ko'nikmalarini hosil qiladi. Shaxsning ijtimoiylashuvi uning ijtimoiy ta'sirlarni qabul qilishi, ijtimoiy borliqni bilishi va anglashiga asoslanadi. ¹

Ijtimoiylashuv manbalariga quyidagilar kiradi:

Bolalik davrida orttirilgan tajriba – bu jarayon psixik funksiyalarning shakllanishi va dastlabki ijtimoiy xulq normalarining namoyon bo'lishi bilan parallel ravishda kechadi;

-Ijtimoiy institutlar – ta'lim va tarbiya tizimi; oiladan boshlab, to oliy o'quv yurtlari va undan yuqori pog'onalaridagi ta'lim olishga imkon beruvchi maskanlar, mehnat jamoalari shular jumlasidandir;

-Muloqot va hamkorlikdagi faoliyat jarayonidagi odamlarning ta'siri. Bu o'rinda ham rasmiy, ham norasmiy sharoitlarda odamlarning bir-birlari bilan muloqoti, muomala maromlari nazarda tutiladi.

Ijtimoiylashuv jarayoni o'z bosqichlariga ega. Bu bosqichlarni aniqlashda turli yondashuvlar asos qilib olinadi. Masalan, J.Midning ontogenetik yondashuvi individual ijtimoiylashuv bosqichlarini belgilab beradi. Uning fikriga ko'ra, bu bosqichlar quyidagilardan iborat: 1) psixogenetik bosqichda individ o'z ehtiyojlarini qondirish yo'llarini o'rganadi; 2) simvolik bosqichda individning simvollari (obrazlar, ideallar va boshqalar) shakllanadi; 3) aqliy-konseptual bosqichda individ simvollari tizimi uning faoliyatini boshqaruvchi mexanizmga aylanadi. O'smirlik balog'atga yetish davri bo'lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal

¹ Каримова .В.М ижтимоий психология .Т .Фан ва технология нашриети. 2012

masalalarning paydo bo'lishi bilan ham xarakterlanadi. Bu yoshda o'smir rivojida keskin o'zgarishlar ro'y bera boshlaydi.²

O'smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy aqliy va siyosiy jihatdan bir muncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. Bu davrda o'zga kishilarning ichki dunyosiga ortiqcha qiziqish bilan qarash va o'z xatti-harakatlarini o'zi tahlil qilish, o'z-o'zini tarbiyalashning elementlarini yuzaga kelishi mana shu ikkinchi bosqichdagi o'smirlar hayotiga xos xususiyatlardir. O'smirlik davriga ko'pincha so'zga kirmaslik, o'jarlik, tajanglik, o'z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabi salbiy xususiyatlar xosdir. O'smirlar hayotda, ekranda va kitoblarda kattalarning mustaqilligini va erkinligini, ularning katta va qiziqarli ishlarini, dadil harakatlarini, qahramonliklarini, atrofdagilar orasidagi obro'larini ko'radilar hamda havas qiladilar. O'smirda katta yoshli odam bo'lishga yoki hech bo'lmaganda katta yoshli odam bo'lib ko'rinishga qiziqish, intilish paydo bo'ladi va bu xohishni amalga oshirish unga osondek bo'lib ko'rinadi. O'smirlarning ehtiyojlari va imkoniyatlarining o'zaro mos kelmasligi o'smirlar bilan ota-onalari, o'qituvchilari va boshqa murabbiylari o'rtasida ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. O'smir o'zining juda ko'p istaklari, «xohlayman»larini amalga oshirishga intiladi: katta yoshli odamlar ega bo'lgan hamma narsalardan foydalanishga, erkin, mustaqil va ozod bo'lishga intiladi. Tevarak-atrofdagi odamlarga o'zining ahamiyatga ega ekanini ko'rsatish uchun u kuchli, qo'rqmas va epchil bo'lishga intiladi. Tarbiyachilar ham o'z tarbiyalanuvchilari xuddi shunday bo'lishlarini istaydilar, ammo ular ana shu fazilatlarining faqat «kerakligi» uchun shunday bo'lishini istaydilar. Ana shunday «xohlayman» va «kerak» o'rtasidagi qarama-qarshiliklar ba'zan oilada, maktabda, keskin ziddiyatli vaziyatlarni yuzaga keltiradi. Tarbiyalangan odamda «xohlayman» faqat «kerak»ni bajarish orqaligina amalga oshiriladi. Agar o'smir bola tushunishga o'rgatilmagan bo'lsa va «kerak» bo'lgan narsani bajarishga odatlanmagan bo'lsa, u o'zboshimchaligini namoyon qilish orqali tarbiyachilarning talablariga qarshilik qiladi hamda o'zining shaxsiy asoslanilmagan xohishlari asosida ish tutadi. O'smirning yangi huquqlarga da'vosi, avvalo, kattalar bilan o'zaro munosabatlarning butun muhitiga oid bo'ladi. O'smir avval bajonidil bajaradigan talablarga endi qarshilik ko'rsata boshlaydi: uning mustaqilligini cheklashganda, vasiylik qilishganda, yo'naltirishganda, nazorat qilishganda, quloq solishni talab qilishganda, jazolashganda, uning qiziqishlari, munosabatlari va fikrlari bilan hisoblashishmaganda u juda xafa bo'ladi va norozilik bildiradi. O'smirda o'z qadrini bilish hissi paydo bo'ladi va u o'zini kamsitish, mustaqillik huquqidan mahrum qilish mumkin bo'lmagan inson, deb biladi. Bolalikdagi kattalar bilan bo'lgan munosabat haqidagi

² "Tafakkur ziyosi" ilmiy-uslubiy jurnali 2022/1-son 4-bet.

fikrlari o'zgaradi va uning o'z kattaligi darajasi haqidagi tasavvurlari bilan mos kelmay qoladi. U kattalar huquqini cheklaydi, o'zinikini esa kengaytiradi. O'smirlarning ijtimoiylashuviga ta'sir etuvchi omillar quyidagilardir:

1. Jamiyat tomonidan belgilangan me'yor va qoidalarga hissiy munosabat bilan bog'liq ijtimoiylashuv.

2. O'smirning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvining eng muhim omili - bu o'z-o'zini imidjining yaxlitligi va barqarorligi. Kattaroq o'smirlik davrida esa uning farqlanishi. Shu bilan birga, "O'z-Image" ni farqlash va anglash darajasi va "biz" va "ular" tasvirlarida mazmunli farqlarning mavjudligi o'rtasida moslik mavjud. Bu turli xil ma'lumot guruhlar mavjudligi tufayli shakllangan o'zi haqida turli xil g'oyalar mavjudligining muhimligini isbotlaydi. Shu bilan birga, yoshi bo'yicha farq qiluvchi mos yosh guruhlarining mavjudligi eng maqbuldir.

3. Turli xil referent guruhlarining mavjudligi ijtimoiylashuv shakliga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'rinib turibdiki, bu holatda oila va tengdoshlarning roli boshqacha; Tengdoshlar zamonaviy dunyoda yangi va muhimroq qadriyatlarni o'zlashtirishga ko'maklashadi, kattalar esa bu qadriyatlarning barqarorligini va muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda hissiy yordam beradi. Guruhning ijobiy o'ziga xosligi mavjudligi o'zini o'zi qabul qilishning zarur darajasini ta'minlaydi, o'smirning ijobiy o'zini o'zi qadrlashini kuchaytiradi, bu fikrlash va o'zini to'liqroq anglash uchun zarur bo'lgan hissiy asosdir.

4. O'smirlarning ijtimoiylashuv darajasini oshirish bir necha usullar bilan bo'lishi mumkin. Bu ijtimoiy normalar va qoidalarni nafaqat yaxshi biladigan, balki hissiy jihatdan qabul qiladigan va o'z xulq-atvorini ularga muvofiq quradigan odamlar foizining ortishi. Shu bilan birga, qoidalarni qabul qilish va amalga oshirish ularni kamroq ta'sirchan, ammo oqilona qabul qilish tufayli qisman oshiriladi, bu esa zarur talablarni yanada muvaffaqiyatli bajarishga imkon beradi va shunga mos ravishda bolalarning ularga nisbatan ijobiy munosabatini oshiradi.

5. Turli yosh guruhlarida o'z-o'zini tasvirlash va sotsializatsiya shakllari o'rtasidagi munosabatlar boshqacha asosda yuzaga keladi. Shu bilan birga, o'z-o'zini imidjning hissiy komponenti ustunlik qiladigan 5-sinf o'quvchilari orasida o'zini o'zi qabul qilish ham o'smirning normalari va qoidalari bilan qulayroq bo'lgan ijtimoiy vaziyatni qabul qilishga yordam beradi. 8-sinf o'quvchilari uchun kognitiv komponent tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda, shuning uchun katta yoshdagi o'smirlar o'zlarining fazilatlarini g'oyasini ma'lum bir guruh va unda qabul qilingan me'yorlar bilan bog'lashlari mumkin, ular muvaffaqiyatli bo'ladigan narsani tanlashlari mumkin. Buni o'z-o'zini anglash darajasi past bo'lgan katta o'smirlar uchunchi ijtimoiylashuv shakli bilan tavsiflanadi. Ta'lim — ta'lim orqali o'smir bu jamiyatga hukmronlik qilayotganlarni baholay oladi. Ta'limda bilim olish jarayonida, u nafaqat rivojlanadi, balki jamiyatdagi hayotga moslashadi.

Madaniyat — bu shunday ijtimoiy institutki, insoniyat o'zi uchun yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklarni tanlaydigan maskan. O'smirga uning shakllanish jarayonida adabiyot, musiqa, rasm, ommaviy axborot vositalari va boshqalarning ta'siri tegadi. O'smirning rivojlanishi jarayonida turli faoliyatlarga duch keladi: o'yin, o'qish, mehnat, sport va boshqalar, turli kishilar bilan muloqotda bo'ladi: ota-onasi, aka-ukasi, qarindoshlari, do'stlari va boshqalar bilan. Turli faoliyatlarda turli insonlar bilan muloqotga kirishish natijasida o'smirda ijtimoiy ko'nikmalar hosil bo'la boshlaydi. O'smirning normal rivojlanishi uchun muloqotning ahamiyati juda kattadir.

Umuman olganda, bolaning shaxs sifatida rivojlanib, kamol topishida 3 turdagi faktorlar ta'sir qiladi: mikrofaktorlar, makrofaktorlar, mezofaktorlar.

Makroomillar — inson yashaydigan mamlakat, jamiyat, davlat hamda dunyoviy planetar jarayonlar — ekologik, demografik, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va boshqalar. Mezoomillar — etnik ko'rsatmalarni shakllantirish, shaxsning milliy hayot va etnikaro munosabatlarning u yoki bu hollarini qabul qilishi, insonlarning o'z eposi (xalqi) tarixi va hozirgi hayoti haqida qarashlari va fikrlari; bola yashaydigan va rivojlanadigan mintaqaviy shart-sharoitlarning ta'siri; yashaydigan joy turi (shahar, tuman markazi, qishloq); ommaviy kommunikatsiya vositalari va boshqalar.

Mikroomillar — yaqingina makonni va ijtimoiy muhitni tashkil qiladigan oila, ta'lim muassasalari, tengdoshlar guruhi va b. mana shu yaqingina muhitni, ya'ni bola o'sadigan muhitni sotsium yoki mikrosotsium deb atashadi.

Ba'zi bir maqomlar bizga tug'ilishimizdan beriladi. Inson maqomi jinsi, millati, tug'ilgan joyi, ism-sharifi va boshqa omillardan kelib chiqadi. Bunday maqomlar tug'ma yoki berilgan deb ataladi. Boshqalari esa insonning o'zi mustaqil ravishda jamiyatda shaxsiy harakatlarga ko'ra erishgani bilan aniqlanadi. Masalan, pedagog, vrach, muhandis maqomini inson kerakli kasbiy ta'lim yurtida o'qigani va diplom olgani uchun oladi. Bu holda erishilgan yoki olingan maqom haqida gap yuritiladi. Maqom insonning jamiyatda o'zini tutishini aniqlaydi. Ma'lum bir vaziyatlarda shaxs o'zini istaganicha emas, balki o'z maqomiga ko'ra tutadi. Atrofidagi insonlar undan bu vaziyatlarda muayyan intizomni kutadi, ya'ni inson muayyan bir rolni o'ynashga majbur. Shuning uchun, inson maqomidan kelib chiqqan kutilayotgan intizom ijtimoiy rol deb ataladi. Jamiyatda nafaqat u (jamiyat) bilan kutilayotgan maqomlar, balki ijtimoiy me'yor va qadriyatlarga to'g'ri kelmaydigan maqomlar ham mavjud. Shuning uchun rivojlanish jarayonida bola pozitiv ijtimoiy rolni va shu bilan birga negativ rolni ham o'zlashtirishi mumkin.

Pozitiv rolli: oila a'zosi (ota va ona, buva va buvi, o'gil yoki qiz, aka va singil, nevara va b.), jamoa a'zosi (o'quvchi, o'rtoq, do'st, yetakchi va b.), iste'molchi (insonga ovqat, kiyim, oyoqkiyim va b.), fuqaro (Vatanni sevadi, u bilan faxrlanadi, vatanparvar bo'lish), mutaxassis (o'qituvchi, vrach, iqtisodchi, muhandis va b.) O'smir bilan ma'lum rolda o'zini tutish mexanizmi unga ijtimoiy munosabatlarga muvaffaqiyatli

kirishib ketishni ta'minlaydi, har bir u uchun yangi bo'lgan vaziyatga moslashib ketish imkoniyatini beradi. Bu individni ijtimoiy muhit shart-sharoitiga moslashib ketishi jarayoni ijtimoiy moslashuv deb ataladi. Shaxs ijtimoiy munosabatlarda ham namoyon bo'ladi. Aniqrog'i har bir odamning mehnatga, kishilarga, jamiyatga nisbatan munosabati ham turlicha ifodalanadi. Shaxsning axloqiy va faollik darajasiga xos sifatlari ham uni boshqalardan ajratib turadi. Shaxs haqida gapirilganda tabiiy holatda shunday savol tug'iladi. Har qanday odam shaxs bo'la oladimi, shaxs bo'lishi uchun nimalar qilishi kerak. Bu savolga shunday javob berish mumkin. Insonning ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga aylanishi uchun eng avvalo ijtimoiy hayot tajribalari va yaxshi tarbiya kerak bo'ladi. Ana shunday omillar ta'siri ostida inson rivojlanadi va shaxsga aylanadi. Insonning munosabatlar doirasiga nafaqat o'zga kishilar bilan aloqasi, balki tabiatga, jamiyatga, hayotga, mehnatga bo'lgan munosabatlari ham kiradi. Mana shunday munosabatlar asnosida inson o'zining qobiliyatlarini, aqlini, farosatini namoyon qila boshlaydi. Bu bilan u, umuman butun borliqqa bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Tabiiyki, bu fazilatlar faqat tarbiyaning mahsuli bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun ham inson rivojlanishini, unga singdirilgan tarbiyaning natijasi deb qarash mumkin. Shaxsni rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal qilish uchun avvalo uning xulqiga ta'sir etuvchi omillarning tabiatini, shaxsning shaxsiy xususiyatini yaxshi o'rganmoq lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. М.: МГУ, 1988.
2. Бодалев А.А. Личность и общение. М.: Педагогика, 1983.
3. Каримова В.М. Ижтимоий психология. Т. Фан ва технология нашриёти. 2012.
4. G'oziev E.G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). T., 1994.
5. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya: darslik. I, II kitob. T., 2002.
6. "TAFAKKUR ZIYOSI" ilmiy-uslubiy jurnali 2022/1-son .

INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR BOLALAR IQTIDOR DARAJASINI YUKSALTIRISHNING MUHIM OMILIDIR

M.Isroilova

ADU Psixologiya ta'lim yo'nalishi

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada, Iqtidorli bolalar psixodiagnostikasi, ijtimoiylashuvi, ijodiy qirralarini namoyon bo'lishi omillariga aloxida e'tibor qaratilgan. Iqtidor ko'pchilik o'qituvchilar, ota-onalar uchun hali to'la tushunib yetilmagan tushunchalar xaqida bayon qilingan. Iqtidor har bir insonga ota-onadan bevosita o'tadi va ular instinktlar, tug'ma layoqatlar tariqasida ijtimoiy munosabat va faoliyat jarayonida namoyon bo'lishi izoxlangan.

Kalit so'zlar: Iqtidorli bola, o'qitish uslublari, bilim va ko'nikma, innovatsion metodlar, pedagogik texnologiyalar, psixodiagnostikasi, ijtimoiylashuvi.

Zamonaviy ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish turli pedagogik yangiliklarni yaratish, qabul qilish, baholash, o'zlashtirish va amalda tatbiq etish, ta'lim sohasida o'quvchilar iqtidorini va qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beruvchi muxim omillardan biridir. CHunonchi ta'lim ,o'qituvchi va o'quvchilarning aqliy mehnati, faollik va ijodiy fikrlashidan iborat bo'lgan ko'pqirrali va murakkab jarayon hisoblanadi. Dars samaradorligini oshirish ta'lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda yo'lga qo'yish va yangi pedagogik texnologiyalarni amalda qo'llash bolalarda va o'smirlarda iqtidor darajasini yuksaltirish bilan uzviy bog'liq. Bu o'rinda darslarda noanaviy uslublarlan keng foydalanish, tabaqalashgan xolda o'qitish, iqtidorli bolalarning ijtimoiy faollik darajasini yuksaltirish -zamonaviy psixologiya fani oldida turgan dolzarb vazifalardan biriga aylanib bormoqda. Iqtidorli bolalar psixodiagnostikasi, ijtimoiylashuvi, ijodiy qirralarini namoyon bo'lishi omillariga aloxida e'tibor qaratilmoqda. Iqtidor ko'pchilik o'qituvchilar, ota-onalar uchun hali to'la tushunib yetilmagan tushuncha bo'lib qolmoqda "Iqtidorli bola bilan qanday munosabatda bo'lish kerak?" Iqtidor tabiatning kamyob tuxfasimi yoki ijtimoiy xarakterga ega bo'lgan voqelikmi? Bu kabi savollarga to'g'ri va aniq javoblarning topilishi jamiyatimizning ertangi kuni bo'lgan barkamol avlod ta'lim tarbiyasida kechiktirib bo'lmaydigan dolzarb vazifalar sarasiga kiradi Iqtidorli bolalar to'g'risida g'amxo'rlik bu ertangi fan madaniyat.ijtimoiy soxa,jamiyat taraqqiyoti to'g'risida g'amxo'rlikdir.

Psixologiyada iqtidor va qobiliyatni bilim yoki ma'lumotga tenglashtirilmaydi. Kishining muayyan bir xildagi qobiliyati va iste'dod darajasi uning ma'lum sohada bilim va ko'nikma hosil qilish tezligi darajasi bilan belgilanadi. SHuningdek, qobiliyat

amalda qo'llay olish va ijodiyotda undan foydalana bilishda ham ko'rinadi. Respublikamizda iqtidorli bolalarni qo'llab-quvvatlash, ularning iqtidorini namoyon bo'lishi va rivojlanishi ta'minlovchi qator davlat dasturlari ishlab chiqilgan, turli konkurslar, viktorinalar, fanlar bo'yicha olimpiadalar tez-tez o'tkazilib turiladi.

Iqtidorli bolalar psixologiyasi muammosi bo'yicha psixologlar Dj.Gilford, P.Torrens, F.Barron, K.Taylor, Dj.Kerrol, B.Blum iqtidorli bolalar ta'lim xususiyatlari bo'yicha J.Bryuno.rus psixologlari Matyushkin.A.M., SHumakova N.B. CHistyakova.G.D Yurkevich.V.S shug'ullanganlar. O'zbek psixolog olimlaridan, P.I.Ivanov, M.Vohidov, M.G.Davletshin, E.G'oziev, R.Gaynutdinov, B.Qodirov, R.Sunnatova, A.Jabborov va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida iqtidorli bolalar ijtimoiy psixologik xususiyatlari va ijtimoiy adaptatsiya omillari o'rganilgan. Bu tadqiqotlar natijalari hozirgi kunda ham o'zining ahamiyatini saqlab qolmoqda.

- Iqtidor har bir insonga ota-onadan bevosita o'tadi va ular instinktlar, tug'ma layoqatlar tariqasida ijtimoiy munosabat va faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi. Bolalarda iqtidorning namoyon bo'lish xususiyatlari quyidagilarni tashkil qiladi;
- Yorqin hayoliy obrazlarning mavjudligi ularda mavjud bo'lmagan yorqin va boy fantastikaga asoslangan do'stlar qaxramonlar obrazini yaratadi. Oradan ko'p yillar o'tganidan so'ng ham ularning ayrimlarining hayotida ijodiyot va bunyodkorlik elementlari xususiyatlari saqlanib qoladi.
- Iqtidorli bolalar uchun xavfli oqibatlarini xayol qilishi natijasida ortirilgan qo'rquv xarakterlidir. Ular xaddan ziyod xissiyotlarga beruluvchan sabrsiz, turg'un emasdir.
- Iqtidorli bolalarda haqiqat g'alabasiga yetishishga kuchli istak mavjuddir.
- Bolalikda egotsentrizm iqtidorli bolalarda boshqa bolalardan farq qilmaydi.

Ayrim xollarda bolaning o'ziga past berishi natijasida o'zini negativ idrok etganligi oqibatida, tengdoshlari bilan shaxslararo munosabatlarda qiyinchiliklar uchraydi.

O'qitish uslublaridagi noana'aviy yondoshuv bolalarni mustaqil va ijodiy fikrlarini rivojlantirish, bilim olish, jarayoniga nisbatan ijobiy motivatsiyani shakllantirish. ta'lim samaradorligi ta'minlovchi omillaridan biri sanaladi. Iqtidorli bolalardagi bilish jarayonlarining rivojlanishi, tengdoshlariga nisbatan ilgari ketadi. Ular bir necha jarayon ustidan bir vaqtning o'zida tadqiqotlar o'tkazishga qobiliyatlidir. Atrofni faol o'rganishga qiziqadilar. Ulardagi bu xususiyatlarini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish zarurdir. Ayrim o'qituvchilarda "iqtidorli bola yordamga muxtoj emas", degan xato fikr mavjud. O'qituvchi shaxsining bola shaxsini shakllanishidagi ahamiyati ta'limning hamma ko'rinishlarida yetakchi ahamiyatga

egadir. Iqtidorli bolalar bilan ta'lim-tarbiya ishlarini olib borishda, bolaning psixologik xususiyatlari, iqtidor turi, darajasini o'rganish va rivojlanitirish, iqtidorli bolaning ijtimoiy adaptatsiya xususiyatlariga alohida e'tiborni qaratish zarur. Psixologlar fikricha, iqtidorli bolalar bilan o'z fanini chuqur biladigan, bola qiziqishlari va ijodiyotini qo'llab- quvvatlash, yaqin emotsional munosabatlarni o'rnatishga qobiliyatli o'qituvchilarning ishlashlari maqsadga muvofiqdir. Bu esa iqtidorli bolalar bilan ta'lim tarbiya ishlarini olib boruvchi pedagog mutaxassislar tayyorlashga jiddiy e'tiborni qaratishni lozimligini taqozo etadi. Iqtidorli bolalar bilan ishlashda ta'limning individual dasturlar asosida, o'tkazilishi maqsadga muvofiq bo'lib, mashg'ulot davomida bolaning o'zi faollik ko'rsatishiga imkon berish zarur. Mavzuni o'zlashtirishda bolalarning mavzu bo'yicha muammoli vaziyat va muammoli masalalarni yechishning turli usullardan keng foydalanishlari, ulardagi mustaqil fikrlash, muammoni hal etishning yangi usullarini qidirib topish, o'z qobiliyatlariga va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchini ortiradi. Iqtidorli bolalarning shaxs xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ta'lim jarayonida ayrim muammolar ham uchrab turadi. Leta Xollinguort tadqiqotlari iqtidorli bolalar oldida turgan quyidagi muammolarni ko'rsatib o'tdi

1. **Maktabga nisbatan salbiy munosabat.** O'quv dasturlarining ular uchun zerikarli va qiziq emasligi. Xulqiy buzilishlar o'quv dasturini ularning qobiliyatlariga mos kelmasligi natijasida kelib chiqadi
2. **Qiziqarli o'yinlar.** Iqtidorli bolalarga ularning tengdoshlari qiziqadigan oddiy o'yinlar qiziqarli emas, ularga murakkab o'yinlar yoqadi. Natijada bu ularning boshqalardan begonalashuviga, o'z ichki dunyosiga g'arq bo'lishiga olib keladi.
3. **Konformlik.** Iqtidorli bolalar standart talablarni inkor etadilar konformlik xususiyati ular uchun emas. Ayniqsa bu talablar ularning qiziqishlariga mos kelmasa.
4. **Falsafiy muloxazalarga berilish.** Iqtidorli bolalar uchun xayot va o'lim muammosiga berilish, diniy e'tiqodlarga o'limdan keyingi hayot, hayot mazmuni kabi falsafiy muammolarga berilish xosdir.
5. **Intelektual va jismoniy rivojlanish o'rtasidagi nomutanosiblik** Iqtidorli bolalar ko'p xollarda o'zidan katta yoshdagi bolalar bilan muloqot qiladilar, shuning uchun ularda lider bo'lish imkoniyati kam.
6. **Taraqqiyotga intilish** iqtidorli bolalar uchun taraqqiy etish, rivojlanish uchun ichki intilish mavjud. Bundan o'zidan qoniqmaslik va o'ziga past baxo berish kelib chiqadi
7. **Kattalar diqqat e'tiboriga extiyoj.** Bilishga intilish tufayli iqtidorli bolalarga ota- onalar va o'qituvchilar tomonidan boshqalarga nisbatan ko'proq e'tibor beradilar. Bu holat boshqalar bilan munosabatlarida turli muammolarni keltirib chiqaradi. Ayrim vaqtlarda iqtidorli bolalar o'zidan intellektual rivojlanishda pastroq

turganlarga nisbatan salbiy munosabatda bo'ladilar. Atrofdagilarni o'zlarining tanqid mensimasligi bilan itaradilar.

Ta'limda o'qitishning innovatsion metodlarini joriy etilishi, bolada tarkib topayotgan iqtidorni yorqinroq ko'rinishga boshlashiga, o'z iqtidorini rivojlantirish, o'z ustida ishlash ehtiyojini shakllanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Matyushkin A.M., Yakovleva E.L. Iqtidorli o'qituvchi [Matn] / A.M. Matyushkin, E.L. Yakovleva. M., 1991 yil.
2. Molokov D.S. Iqtidorli bolalar bilan chet elda ishlash uchun o'qituvchilarni tayyorlash / Elektron resurs. Kirish tartibi: [<http://www.eaic-dar.ru/stati/Statya6.html>]
3. Maktabdagi iqtidorli bolalar (ish tajribasidan) // "Maktabdagi o'qituvchi" №3, 2010 yil // Elektron manba. Kirish tartibi: [http://intellektsystem.ru/articles_1_71.html]
4. Iqtidorli bolalar muammolari va ularni ijtimoiy-pedagogik faoliyat doirasida hal qilish yo'llari // Elektron manba. Kirish tartibi: [<http://www.kursx.ru/psy86.html>].

О‘SMIRLIK DAVRIDA XAVOTIRLANISH XUSUSIYATLARINI IJTIMOIY PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Sulaymonova To‘xtaxon Gaynazarovna

Andijon davlat universiteti professor-dotsent.

Xabibullayeva Faridaxon Axmadjon qizi

Andijon davlat universiteti Psixologiya (faoliyat turlari bo'yicha)

yo‘nalishi 1-kurs magistranti.

xabibullayevafaridaxon@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada o‘smir yoshi o‘quvchilarining psixologik xususiyatlari, o‘smir xulq-atvori shakllanishining ijtimoiy psixologik muammolari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: O‘smirlik davri, xavotirlanish, ta’lim va tarbiya, stress, muloqot jarayoni, bolalarning psixik rivojlanishi.

Mamlakatimizda, yoshlar tarbiyasi masalasiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. “Biz uchun,-deydi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev, - o‘z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo‘qotmaydigan yana bir masala, bu farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash vazifasidir. Ayniqsa, dunyoda diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, “ommaviy madaniyat” kabi yovuz xavf-xatarlar insoniyat boshiga og‘ir kulfatlar solayotgan hozirgi murakkab bir davrda yoshlar tarbiyasi masalasi yanada muhim ahamiyat kasb etayotgani hech kimga sir emas”.¹ Bugungi kunda farovon hayot jamiyatni mukammal axloq tamoyillari asosida barpo qilish, oilada barkamol farzand tarbiyasi, uning jismonan baquvvat, ruhan tetik, ma’nan yetuk, aqlan va axloqan go‘zal bo‘lib yetishi bilan belgilanadi. Bundan tashqari muhtaram prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev " Qanchalik qiyin bo‘lmasin, biz yoshlar tarbiyasi bo‘yicha o‘zimizga xos va ta’sirchan, bugungi kunga hamohang usullarni izlab topishimiz kerak. Jondan aziz farzandlarimizni buzg‘unchi va zararli g‘oyalar, jinoyatchilik, giyohvandlik, loqaydlik, ma’naviy qashshoqlik kayfiyatidan asrashimiz zarur. Bunday salbiy holatlarni bartaraf etishda barchamiz, avvalo, siz, aziz yoshlar faol bo‘lishingiz kerak. Xalqimizning ma’naviy qudrati va boqiy an‘analarini asrab-avaylash va butun dunyoga tarannum etishga sizlar albatta qodirsiz, – deydi o‘zining nutqida. ²Prezidentimizning nutqidan kelib chiqqan holda bugungi Yangi O‘zbekistonni kelajagi yoshlarga bog‘liqligini anglashimiz mumkin. Shunday ekan

¹ Lex.uz

² Lex.uz

yoshlarimiz va ularning tarbiyasi, ularda yuzaga kelayotgan ijtimoiy psixologik o'zgarishlarni diqqat bilan o'rganishimiz bugunning dolzarb masalasidir.

O'smirlik davri asosan 11-15 yoshdagi bolalarni o'z ichiga qamrab oladi, ya'ni 5-8 sinf o'quvchilarini. O'smir o'quvchilarni ta'lim va tarbiya berish ishlarida uchraydigan ayrim qiyinchiliklar bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi va hususiyatlarini ba'zan yetarli darajada bilmaslikdan yoki inkor qilishdan kelib chiqadi. Kichik va katta yoshdagi maktab o'quvchilariga qaraganda o'smirlik yoshidagi bolalarni tarbiyalashda juda ko'p qiyinchiliklar bo'ladi. Chunki, kichik bolaning katta odamga aylanishi jarayoni juda kiyin kechadi. Bu jarayon o'smirlar psixologiyasining odamlar bilan bo'lgan munosabat formalarining jiddiy ravishda o'zgarishi, hamda hayot sharoitining o'zgarishi bilan bog'liqdir. Bu davrda o'smirlarning o'z shaxsiy fikrlari paydo bo'ladi. Ularda o'z qadr-qimmatlari haqidagi tushuncha kengayadi. Ilmiy psixologiyaning aniqlashi bo'yicha o'smirlarning psixik taraqqiyotini xarakteratga keltiruvchi kuchlar, ularning faoliyatlari bilan tug'iladigan extiyojlar bilan bu extiyojlarni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi dialektik qarama-qarshiliklarni yuzaga kelishi va bartaraf qilinishidan iboratdir. Qarama-qarshiliklar ancha yuksak darajadagi psixik taraqqiyotini, ancha murakkab shakldagi faoliyat turlarini va shaxsning qator yangi psixologik hususiyatlarini tarkib toptirish orqali bartaraf qilishdan iboratdir. Psixologlarning fikricha yosh psixologik xususiyatlari faqatgina yolg'iz biologik jihatidan etilishi va taraqqiyot etilishining natijasi bo'lmay balki bolaning ijtimoiy hayot sharoitlari va faoliyatlarining o'zgarishi hamda bu jihatdan yangi ijtimoiy omillarning paydo bo'lishi natijasida o'smirning taraqqiyotiga va unga beriladigan maktabdagi ta'lim va tarbiya berishni aniq tashkil qilish o'smirlarning aniq hayot sharoitlari va faoliyatning mahsuli deb qarab bo'lmaydi. Boshqacha qilib aytganda ijtimoiy sharoitlar rolini aniq hayot sharoitlari va faoliyatlarining rolga almashtirib bo'lmaydi. Mana shu yuqorida aytilganlardan shunday xulosa qilish mumkinki, o'smirning yoshi va uning hususiyatlari mutlaqo ahamiyatli kasb etmaydi shu munosabat bilan o'smirlik yoshi mutloqo aniq ma'lum va mutlaq chegara hamda xarakteritsikaga ega emas bu erda ancha muhim bo'lgan ma'lum fikrlar bor. Bu farqlarni aniq ijtimoiy omillarning ta'siri bilan va o'smirlarga beriladigan turli ta'lim va tarbiya sharoitlarining ta'siri bilan tushuntirish mumkin. Taraqqiyotning asosiy yo'nalishi bolaning o'smirlik davridagi taraqqiyotining asosiy xarakteritsikasini ajratish mumkin. O'smirlik davri organizmning jo'shqin o'sish davridir. Bundan tashqari o'smirlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavotirlanish xususiyatlariga ham to'xtalib o'tsak.

Xavotir-individual psixologik xususiyat hisoblanib, insonning ma'lum sabablarga yoki hech qanday sababsiz ham tashvishlanishining oshishidir. Shuningdek, xavotir insonning yangi sharoitlarga moslashishiga imkon beruvchi, shaxsning ma'naviy kamolotini yuqori darajalarga ko'tarishda turtki bo'luvchi, shaxsning omon

qolishi va uning naslining davom etishi uchun zarur bo'lgan normal reaksiyadir. Psixolog F.B.Beryozin xavotirlanish jarayoniga izoh berar ekan, "ma'lum bir ob'ekt bilan aloqaning mavjud emasligi xis qilingan xavf – hatarni oydinlashtirishning iloji yo'qligi o'sha vaziyatni imkonsiz qilib qo'yadi va xavotirlanish holatini yuzaga keltiradi" deya o'z fikrini bildirgan. Umuman olganda, surunkali xarakterga ega bo'lgan, odamning samaradorligini pasaytiradigan, shaxslararo munosabatlarda uzilishlarni va jismoniy alomatlarni keltirib chiqaradigan tashvish "patologik xavotir" deb hisoblanadi. Xavotir buzilishi o'smirlarda eng ko'p uchraydigan holatardan biridir. O'smirlarda ularning chastotasi 5-22% orasida o'zgarib turadi. Xavotir buzilishining asosiy belgilari "haddan tashqari qo'rquv" va "tashvish" dir. Ushbu asosiy alomatlar barcha tashvish buzilishlarida mavjud. Xavotir buzilishi birbiridan boshdan kechirilgan alomatlar, uni keltirib chiqaradigan omillar bilan farqlanadi. [3]

Psixologik tadqiqot ishlarida shuni ko'rishimiz mumkinki, o'smirlar ota-onalari ularni tushunmasliklari, ular bilan hisoblashmasliklari, muammolarga e'tibor bermasliklari haqida kuyinib gapiradilar. Ular bolalarni qorni to'q bo'lsa yetarli deb o'ylashadi, bola nima haqida o'ylayotgani, qanday qiziqishlari borligi haqida bilmaydilar ham. O'smirlik davrida ro'y beradigan holatlarda har xil, lekin ularning mevasi bir xilda-achchiq bo'ladi. Ota-onalar bilan ochiqchasiga, chin yurakdan muloqotning yo'qligi bolani odamovi va og'ir qilib qo'yadi. Bir necha psixologik tadqiqotlardan kelib chiqqan holda T.V.Abakumov xavotirlanishni tasniflashda bir necha mezonlarni taklif qilgan

a) Xavotirlanish paydo bo'lishida inson ongiga bog'liq bo'lmagan holda mavjud bo'lgan manbalar (biologik, texnogen).

b) Atrof-muhitdagi haqiqiy holat to'g'risida to'la va aniq tasavvurning yo'qligi (ijtimoiy va bolalarda uchrovchi xavotirlanishlar)

v) Ontologik (diniy, ekzistensial).

g) Gnoseologik (ma'lumotlarning ko'pligidan haddan ziyod qo'rqish). [2]

Olimlarning ta'kidlashlaricha "noma'lum" va "yangi" narsa insonlarda, ayniqsa bolalarda xavotirlanish hissini vujudga keltirar ekan. O'smirlik davri haqida izlanishlardan shunday xulosaga kelishimiz mumkinki bu davrda muloqot jarayonida ham xavotirlanish hissi namoyon bo'ladi va bu ota-ona va tengdoshlari bilan bo'lgan muloqatda yaqqolroq aks etishini ko'ramiz. Chunki ularda muloqot jarayonida qandaydir sabablar ular bilan muloqatni cheklash, ichki dunyosini oshkor bo'lib qolishdan xavotirlik tuyg'usi ichki ruhiyatiga ta'sir qilib turadi. O'smir o'z qiziqishlariga mos o'rtoqlar davrasini qidiradi. Agar o'smir o'zini qoniqtirgan guruhni topolmasa juda qiynaladi, o'z imkoniyatlariga nisbatan shubha paydo bo'ladi, o'zini yolg'iz his eta boshlaydi.

XULOSA. O'smirlik davrida xavotirlanish va stress odatiy holdir. Aksariyat o'smirlar uchun xavotir hissi vaqtinchalik va zararsiz yoki rivojlanishning ma'lum bir davri bilan bog'liq. Xavotir o'smirlarda yetishmovchilik hissi belgilaridan biridir. Bu davrda o'smirlar o'zini past baholaydi, o'ziga ishonmaydi, o'zini ko'proq so'raydi va o'zining salbiy xususiyatlariga e'tibor qaratadi, o'zini tanqid qiladi. Ba'zilar kelajakka umidsiz qarashadi va kattalar vazifalarini hal qilish qobiliyatiga shubha qilishadi. Bu holat xavotirga sabab bo'lishi mumkin, ammo oddiy tashvishni patologik tashvishdan va tashvish belgilarini o'smirlardagi bezovtalik kasalliklaridan ajratish muhimdir. Doimiy xavotir, stress, salbiy his-tuyg'ular va kelajakka bo'lgan umidlarga ta'sir qiladi. Motivatsiyani yo'qotish va umidsizlik keltirib chiqaradi. Yoshlarning ruhiy tushkunliklari, tashvishlari, stresslari va kelajakdagi xavotirlarini kamaytirish uchun himoya choralarini ko'rish muhim deb hisoblanadi. O'smirlik davrida stress va xavotir bilan kurashishni o'rgangan va tajribaga ega bo'lgan o'smirlar hayot bilan kurashishdagi qiyinchiliklarni oson yengib o'ta olishadi, ya'ni ular stress, xavotirni keltirib chiqaradigan hodisalarni nazorat qilish va hal qilishga moyil bo'ladi. O'smirning ijobiy yoki salbiy tabiati, uning oilasining munosabati va voqealarga bo'lgan nuqtayi nazari uning stress, doimiy xavotirni nazorat qila oladimi yoki yo'qligida juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.S.Qosimova O'smirlik davridagi o'quvchilarda ijtimoiy intellekt muammosini psixologik xususiyatlari // Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal - Volume 2 Issue 4 / December 2021 ISSN 2181-063X
- 2.F.Ne'matullayeva O'smir shaxsida yuz beradigan xavotir va stress hislarining kelib chiqish sabablari va psixologik oqibatlari Zamonaviy ilm fan va ta'lim istiqbollari ilmiy amaliy konferentsiyasi <https://doi.org/10.5281/zenodo.8385980>
- 3.D.Matgafurova,M.Abdusalomova O'smirlik davrining psixologik xususiyatlari Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences(E)ISSN:2181-1784 www.oriens.uz SJIF 2023
- 4.Xolnazarova M.X. Yosh va pedagogik psixologiya, T.:2014 yil
- 5.Psixologiya V.Karimova. Toshkent, 2002 yil
- 6.Goziyev M. Umumiy psixologiya, Toshkent, 2004 yil
- 7.Yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari, sabab va yechimlari. Maqolalar to'plami. Toshkent. 2020.
- 8.Y.Alimqulov, O.Ravshanov Yosh davrlar psixologiyasi ma'ruza matni Jizzax 2008.
- 9.Internet manbalari [Lex.uz]

BUXORO VILOYATI TUPROQ-IQLIM SHAROITIDA KARTOSHKA EKINI HOSILDORLIGINING SAMARADORLIGI

Hakimova Nodira Xayrilloyevna

*Buxoro davlat universiteti Agronomiya va biotexnologiya fakulteti
b.f.f.d., dotsenti*

Sodiqov Davron Bahron o'g'li

*Buxoro davlat universiteti, Agronomiya (dehqonchilik mahsulotlari turlari
bo'yicha) yo'nalishi 2 kurs talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston xususan Buxoro viloyati tuproq-iqlim sharoitida kartoshkani yetishtirilishi, xalq xo'jaligi uchun uning ahamiyati, hosildorigi, biologiyasi va iqtisodiy samaradorligi haqida ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: kartoshka, ertapishar, kechpishar, samaradorlik, hosildorlik, tuproq-iqlim sharoiti, vegetasiya, agrotexnik talablar.

Аннотация: В данной статье представлены сведения о выращивании картофеля в почвенно-климатических условиях Узбекистана, особенно Бухарской области, его значении для народного хозяйства, урожайности, биологии и экономической эффективности

Ключовые слова: картофель, раннеспелый, позднеспелый, продуктивность, урожайность, почвенно-климатические условия, вегетация, агротехнические требования.

Abstract : This article provides information on growing potatoes in the soil and climatic conditions of Uzbekistan, especially the Bukhara region, its importance for the national economy, yield, biology and economic efficiency

Key words: potatoes, early ripening, late ripening, productivity, yield, soil and climatic conditions, vegetation, agrotechnical requirements.

Hozirgi davrda mamlakat qishloq xo'jaligida davlat ustuvorligida bosqichma-bosqich amalga oshirilayotgan barcha yo'nalishlardagi iqtisodiy islohatlarning ahamiyati, mazmunini yoritishda Respublika Oliy Majlisida qabul qilingan qonunlarga, respublika prezidenti asarlariga, Prezident farmon va qarorlariga hamda Respublika Vazirlar Mahkamasining qarorlariga va boshqa me'yoriy hujjatlarga asoslangan holda yoritiladi. Hozir kartoshka haqida so'z yuritmoqchiman.

Kartoshka – insoniyatning bug'doydan keyingi ikkinchi nomi. Tomatdoshlar oilasiga mansub tuganak mevali ko'p yillik o'tsimon o'simlik.

Kartoshka tuganagida kraxmal (20% ga yaqin), oqsil, qand va boshqa moddalar bor. Ulardan spirt, kraxmal va glyukoza olinadi. Kartoshka namsevar (ayniqsa, gullash va tuganak davrida), yorug'sevar, bir qadar sovuqqa chidamli o'simlik.

O'simligining bo'yi 50-80 sm, 3-6 poyali. Kartoshka oqdan to qizil tuscacha va turli shaklda bo'lib, sirtidagi chuqurcha-ko'zchalaridan kelgusi yil yangi poyalar o'sib chiqadi. Ildizi popuk ildiz, barglari juft patsimon bo'lingan, sarg'ish-yashildan to'q yashilgacha. Guli ikki jinsli, oq, och binafsha tusda, 2-3 tadan, ba'zan 4 tadan joylashgan. Urug'idan seleksiya ishida foydalaniladi.

Vegetatsiya davri 60-150 kun. Kartoshka pishib yetilish muddatlariga qarab tezpishar (maysalashidan yetilishiga qadar 60–65 kun), o'rtacha tezpishar (70–80 kun), o'rtacha kechpishar (110–120 kun), kechpishar (130–150 kun) navlarga bo'linadi. Asosan tuganaklaridan ko'paytiriladi. Tuproqda tuganaklaridagi kurtaklari 5-8°C da una boshlaydi.

Kartoshka sabzavot almashlab ekish tizimida karam, bodring, poliz va dukkakli don ekinlaridan bo'shagan yerlarda yaxshi hosil beradi.

Kartoshka turli tuproqlarda o'sadi, lekin yaxshi o'stirilgan engil va o'rta qumloqlarda eng yuqori hosil beradi. Tuberizatsiya zonasida tuproqning zichligi qanchalik past bo'lsa va ildiz tizimini atmosfera kislorodi bilan ta'minlash qanchalik yaxshi bo'lsa, hosil shunchalik yuqori bo'ladi.

Kartoshka uchun massa zichligi 0,9-1,2 g / sm³ bo'lgan qumloq tuproqlar optimal hisoblanadi. Zichroq tuproqlarda kartoshka ko'chatlari kechiktiriladi va ba'zi hollarda ekish ildizlari chirydi. Shuning uchun o'simliklarning butun vegetatsiya davrida tuproqni bo'shashmasdan saqlash muhimdir. Urug'lik materialini etishtirish uchun torf yerlari potentsial yuqori unumdorlikka va qulay jismoniy xususiyatlarga ega bo'lgan yaxshi tuproqdir (optimal g'ovaklik va namlik sig'imi, past zichlik). Kartoshka pH 4,5-5 bo'lgan tuproqlarda yaxshi o'sadi.

Kartoshka o'sishi va rivojlanishi uchun juda ko'p ozuqa moddalarini talab qiladi. 10 tonna ildiz hosil bo'lganda, kartoshka tuproqdan taxminan 50 kg azot, 20 kg fosfor, 90 kg kaliy, 40 kg ga yaqin kaltsiy, 20 kg magniyni olib tashlaydi.

Buxoro viloyati sharoitida kartoshka uchun tuproq turlarini hisobga olgan holda ma'lum bir ketma-ketlikda tegishli ishlov berish orqali yaratilishi mumkin. Tuproqqa ishlov berish asosiy yoki kuzgi va ekish oldidan bo'linadi.

Shudgorlash ishlarining boshlanishi va muddati xo'jalik agronomi tomonidan belgilanadi.

Asosiy agrotexnik talablar.

1. Kartoshka uchun qolipli shudgorlash (organik o'g'itlarni haydash va haydashdan tashqari) skimmerli pulluklar bilan amalga oshiriladi.

2. Shudgorlash chuqurligi belgilanganiga mos kelishi kerak, tekislangan dalalar va uchastkalarda o'rtacha chuqurlikning belgilanganidan ruxsat etilgan og'ishi ± 1 sm; tekislanmagan ± 2 sm.

3. Shudgorlashda qatlamni butunlay ag'darish, mayda bo'laklarga maydalash va bo'shliqlarsiz yotqizish kerak. Barcha shudgor tanasining qatlamlari bir xil o'lchamda

bo'lishi kerak, jo'yak to'g'ri. Shudgorlash qatorlarining egriligiga rut uzunligining 500 m ga 1 m dan ko'p bo'lmagan holda ruxsat beriladi. O'simlik qoldiqlari, begona o'tlar va o'g'itlar (organik) kamida 95% bo'lishi kerak.

4. Tuproqning sirt qatlami bo'shashmasdan va mayda loyqa bo'lishi kerak, diametri 5 sm gacha bo'lgan kichik bo'laklar ularning umumiy miqdorining 80 ... 90% ni tashkil qilishi kerak. Shudgorlangan maydonning yuzasi tekis, uzluksiz bo'lishi kerak. Shudgorning qo'shni o'tish joylari, yashirin va ochiq nuqsonlar va shudgorlanmagan takozlar orasidagi o'lchamlarga yo'l qo'yilmaydi.

5. Chiziqlarning balandligi 5 sm dan oshmasligi, qoziq tizmalarining balandligi va sindirilgan chuqurliklarning chuqurligi - 7 sm dan oshmasligi kerak.

6. Qolibsiz shudgorlashda, qatlamni teskari aylantirmasdan va qatlamlarni aralashmasdan, tuproqni oldindan belgilangan chuqurlikda yumshatish kerak.

7. Nishab bo'ylab yumshoq qiyalikli dalalar (5° gacha) ekiladi.

Olimlarimiz kartoshkalarini urug'dan yetishtirishning samaradorligini turli tuproq-iqlim sharoitlarida o'rganish kerakligini ta'kidlaydilar. Perudagi xalqaro kartoshka markazida kartoshkani botanik urug'dan yetishtirishning texnologik elementlari urug'lar ekish, issiqxonadan dalaga o'tqazish, dala tuprog'i, qum va torf aralashmalari tayyorlash; urug'ni nishlatib ekish, ko'chat o'tqazish chuqurligi va ko'chatlar bo'yi ko'chatlarni ildizlari bilan yoki qisman tuproq bilan o'tqazish, madanli o'g'itlar bilan oziqlantirish muddatlari, o'simlikning o'suv davrida turli xil pestisidlardan foydalanish, yerni ekishga tayyorlash va ko'chat o'tqazilgandan keyin ishlash va boshqa ekinni yetishtirish texnologiyasi elementlarini ishlab chiqish borasida izlanishlar olib borilmoqda. Ba'zi olimlar generativ urug'larni dalaga ekilganda o'simliklarning unib chiqishni himoya qilib turuvchi bosma 112 (perfonirovanniy) qog'ozni tavsiya etadilar. Bunday tadbir tuproqdagi namlikni ushlab turishiga va begona o'tlar o'sishini sekinlashtirishga yordam beradi. Afsuski, ushbu qog'oz hozir ishlab chiqilmaydi. Urug' ekilganda qator ustini torf bilan mulchalash ko'chat hosildorligini 40- 5% ga oshiradi. Eng ma'qul mo'lchalash materiali torf hisoblanadi. Polietiliyen plyonkalardan foydalanilganda va go'ng bilan mo'lchalanganda past hosil olingan, chunki go'ng tuproq yuzasida tezda qurib namlikni yo'qotadi. Olimlar tomonidan keyingi yillarda urug'larni seyalkalar yordamida yoki suv bilan (gidrovusev) ekishni mexanizasiyalashtirishga imkon beruvchi texnik jarayonlarini va qator oralariga ishlov berish masalalari ishlab chiqilgan. Masalan, kartoshka urug'larini piyoz ekish uchun mo'ljallangan SLN-8A seyalkasini o'zgartirilgan markasini taklif etishadi. Olimlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarni ko'rsatishicha urug'larning unuvchanligi ekish oldi tayyorlash texnologiyasi va ekish usullariga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Atabayeva X.N., Xudoyqulov J.B. O'simlikshunoslik. Toshkent. 2018. – B. 259- 282.
2. Hamzayev A.X. O'zbekistonning janubida ertagi va ikkihosilli ekinlar sifatida kartoshka o'stirish texnologiyasi. Avt. dok. diss. Toshkent, 2016. – B. 84.
3. Ostonaqulov T.E. Kartoshka yetishtirish. Toshkent. 2021. – B. 96.
- 4.. Ostonaqulov T.E., Ismoyilov A.I. Urug'lik kartoshka chiqimi va ko'payish koeffitsiyentiga ekish sxemalarining ta'siri. AGRO ILM jurnali, T., 2018. – B. 49.
5. Zuyev V.I., Qodirxo'jayev O., Bo'riyev H.CH., Azimov B.B. Kartoshkachilik. - T., 2005. – B. 336.
6. Ходжимуродова Н.Р., Хакимова Н.Х., Тураева Н.Н. Микроорганизмы орошаемых почв Бухарского Оазиса. / QarMII Innovatsion texnologiyalar. Innovative technologies. Ilmiy-texnik jurnal - Qarshi. 2021/1(41)-son .B.72-76 .
7. Hakimova N.X., Tokhirov B., O'ktamova M., Akramova M. Mobile phosphorus and potassium in the soil determination / International Journal for Innovative Engineering and Management Research. www.ijiemr.org doi:10.48047/ijiemr/v10/104/111 .vol10 issue04, april2021. impact factor 7.819.
8. Курвантаев Р., Мазиров М.А., Хакимова Н.Х., Солиева Н.А. Эволюция и прогноз развития орошаемых типичных и светлых серёзюмов на третьей террасе реки Зарафшан. / Владимирский земледелец. Научно-практический журнал. №4(98) 2021 DOI:10.24412/2225-2584-2021-4-14-20.
9. Hakimova N.X., Isroilova N.X., To'yumurodov Sh.T., Boboyev A.H. The importance of microorganisms in the saline soils of the Bukhara oasis. / Laboratorium WIEDZY Artur Borcuch Gospodarka I Innowacje Volume: 21/2022. Impact Factor: 8.01.
10. Hilola Salimova, Hafiza Artikova Determination of the mechanical composition and salinity of the Bukhara Gijduvan district of the Bukhara region. 2023 Журнал E3S Web of Conferences
11. Salimova H.X., Artikova H.T., Baxtiyorova Sh.Sh. TUPROQNING SHO'RLANISH TIPI VA DARAJASI (G'ijdivon tumani sug'oriladigan o'tloqi tuproqlar sharoitida) TURLI TUPROQ-IQLIMSHAROITIDA QISHLOQ XO'JALIK MAHSULOTLARINI YETISHTIRISH VA O'SIMLIKLARNI HIMOYA QILISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR mavzusidagi Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman. Buxoro, 2023-yil 12-dekabr. B. 101-102
12. Salimova H.X. SUG'ORILADIGAN O'TLOQI TUPROQLARNING UNUMDORLIGI (G'IJDIVONTUMANI MISOLIDA). TURLI TUPROQ-IQLIMSHAROITIDA QISHLOQ XO'JALIK MAHSULOTLARINI YETISHTIRISH VA O'SIMLIKLARNI HIMOYA QILISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR mavzusidagi Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman. Buxoro, 2023-yil 12-dekabr. B. 192-193

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА МАШҒУЛОТ МАЪЛУМОТЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ, ТАҚҚОСЛАШ УСУЛЛАРИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Бойқўзиев Х.Х. – Самарқанд давлат тиббиёт университети, гистология, цитология ва эмбриология кафедраси доценти.

Мирзаева С.С. – Самарқанд давлат тиббиёт университети, гистология, цитология ва эмбриология кафедраси ассистенти,

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада олий таълим тизимида таълим сифати машғулотлар смарадорлигини оширишда инновацион таълим усулларида фойдаланиш, машғулотлар маълумотларини таҳлил қилиш ва таққослаш усуллари баён қилинган. Шу жумладан, “ВЕННА диаграммаси”, “Swat - таҳлил”, жадвали, “Хулосалаш” усули, “ФСМУ” усули, “Нима учун “ схемаси, “Қандай “ диаграммаси, “Пахона” чизмаси, “Пирамида” чизмаси каби усуллар изоҳи берилган.

Калит сўзлар: олий таълим, машғулот таҳлили, маълумотларни таққослаш усуллари.

Маълумотларни таҳлил қилиш ва таққослаш воситалари

Венна диаграммаси

Бу усул - 2 ва 3 жиҳатларни ҳамда умумий томонларини солиштириш, таққослаш ёки карама-карши кўйиш учун қўлланади.

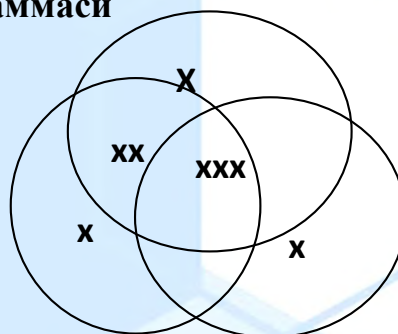
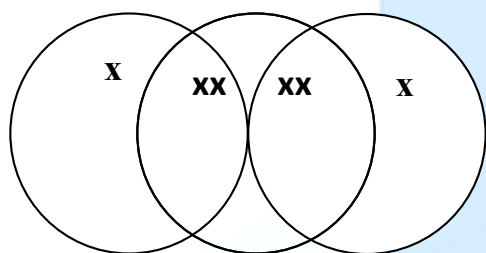
Тизимли фикрлаш, солиштириш, таққослаш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

Венна диаграммасини тузиш қондаси билан танишгандан сўнг, алоҳида кичик гуруҳларда диаграмма Веннани тузадилар ва кесишмайдиган жойларни (х) тўлдирадилар.

Жуфтликларга бирлашиб ўзларининг диаграммаларини тўлдирадилар ва таққослайдилар.

Доираларни кесишувчи жойида, икки - уч доиралар учун умумий бўлган, маълумотлар рўйхатини тузадилар (1, 3, 8, 10).

Венна диаграммаси

“SWOT – таҳлил” жадвали

Бу усул - алоҳида муаммо ёки лойиҳани ташкиллаштириш, вазиятни таҳлил қилиш ва манбани баҳолашда қўлланилади.

Тизимда фикрлаш, солиштириш, таққослаш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

“SWOT – таҳлил” жадвалини тузиш қоидаси билан танишилади ва алоҳида - кичик гуруҳларда жадвал тузадилар ва тўлдирадилар. Кичик гуруҳларга бирлашиб, ахборотларни таққослайдилар, жадвални тўлдирадилар, ўзгартирадилар ва умумий жадвалга келтирадилар. Иш натижаларининг тақдмоти SWOT – таҳлил жадвалнинг номи инглизча сўзларнинг бош ҳарфларидан тузилган.

Strengths - кучли томони, ташкиллаштиришнинг ички манбалари мавжудлиги назарда тутилади.

Weakness - кучсиз томони, ички муаммоларининг мавжудлиги;

Opportunities - ташкиллаштиришдан ташқарида ривожланиш учун мавжуд имкониятлар;

Threats - ташқи муҳитда ташкиллаштиришни муваффақиятига таъсир этувчи хавф хатарлар (2, 4, 5, 11);

“SWOT-таҳлил” жадвали

S	W
O	T

Қоидага кўра, SWOT - таҳлил муваффақиятини ташкиллаштиришига боғлиқ бўлмай, балки муҳокаманинг натижалари келгусидаги аниқ таклиф ва лойиҳаларни ишлаб чиқаришда ҳисобга олиниши мумкин. Бундаги кетма - кетликлар қуйидагича бўлиши керак.

	Таҳлил таркиблари	Натижаларни амалга оширишнинг хусусиятлари
S	Кучли томонлари (ташкиллаштиришнинг ички муаммолари)	Барқарор ривожланишнинг асосий механизми бўлиб хизмат қилади. Янги лойиҳалар асоси ҳисобланади. Тўсиқларни енгиб ўтишнинг йўли бўлиши мумкин.
W	Кучсиз томонлари (ташкиллаштиришнинг ички муаммолари)	Ташкиллаштириш фаолияти айнан шуларни енгиб ўтишга йўналтирилган бўлиши лозим. Янги лойиҳалар учун энг муҳим мақсад ҳисобланади. Ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқишда албатта ҳисобга олиниши зарур.
O	Имкониятлар (ташқаридан)	Молиялаштириш ва қўллаб - қуввақтлашнинг қўшимча кўрсаткичи ёки ташқи манбаа бўлиб хизмат қилади. Улар ташкиллаштиришнинг мақсади билан ёки қанчалик муроасага келиши билан

		қанчалик мос келишини ҳисобга олиш зарур бўлади. Янги лойиҳаларнинг асоси ёхуд ҳамкорликни излаш манбаси бўлиш мумкин.
T	Хавфлар (ташқаридан)	Ҳар бир янги лойиҳада ҳисобга олиниши зарур; Уларни енгиб ўтиш ёки бартараф этиш йўллари ишлаб чиқилиши керак; Баъзида мантиққа мос келмайдиган “рақиблар”, иттифоқчиларга” айланиши мумкин

Хулосалаш (Резюме, Веер) усули.

Усулнинг мақсади: Бу усул мураккаб, кўп тармоқли ва мумкин қадар, муаммоли ҳарактердаги мавзуларни ўганишга қаратилган. Усулнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айна пайтда уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама қилинади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол усул танқидий, таҳлилий ва аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга, ҳамда ўқувчиларнинг мустақил фикрлари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиши ва ҳимоя қилишига имконият яратади. Хулосалаш усулидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида, мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлил қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин (3, 6, 9, 12).

Усулни амалга ошириш тартиби:

Тренер - ўқитувчи иштирокчиларни 5 - 6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади.
Тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништир - гач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма материални тарқатади.
Ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади.
Навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади. Зарурий ахборотлар билан тўлдирилади.

ФСМУ усули

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қийслаш орқали ахборотни

ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустикал ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат килади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, билимларни мустақкамлашда, ўтилган мавзуни баҳолашда, уйга вазифа беришда, ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил қилишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчиларнинг мавзуга оид бўлган якуний хулосаси ёки ғояси таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғоз тарқатилади.
- иштирокчиларнинг фикрлари индивидуал ёки гуруҳнинг хулосаси тақдимот қилинади.

Ф	Фикрингизни баён этинг
С	Фикрингизнинг баёнига сабаб кўрсатинг
М	Кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	Фикрингизни умумлаштиринг

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий - назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезкор ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади (7, 13, 14).

Муаммони аниқлаш, таҳлил қилиш ва уни ҳал этишни режалаштириш усуллари.

“Нима учун” схемаси

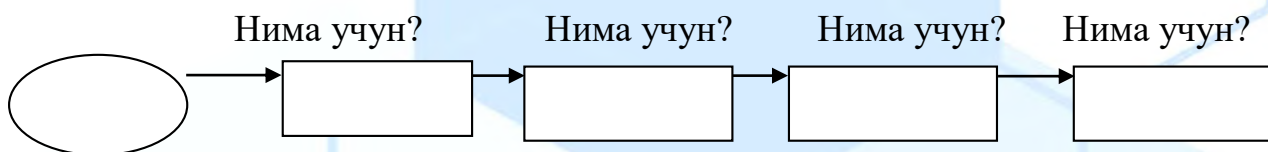
Бу усул - муаммонинг дастлабки сабабларини аниқлаш бўйича фикрлар занжири сифатида фойдаланади.

Схема - тизимлар, ижодий, таҳлилий фикрлашни ривожлантиради ва фаоллаштиради.

Тизимли, ижодий, таҳлилий мушоҳада қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

“Нима учун” схемасини тузиш қоидасини ўрганиб олгандан кейин, алоҳида кичик гуруҳларда муаммони ўрганиб чиқиши лозим. “Нима учун” сўроғини берадилар, чизиб ўргандилар ва бу саволга жавоб ёзадилар. Бу жараён муаммонинг дастлабки сабаби аниқланмагунча давом этади.

Кичик гуруҳларга бирлашиб, ўзларининг чизмаларини тўлдирадилар ва умумий гуруҳнинг чизмасини шакллантиради. Шундан сўнг иш натижасини тақдимот қиладилар.

“Нима учун” чизмасини тузиш қоидалари:

1 Айлана ёки тўғри тўрт бурчак шакиллардан фойдаланишни ўзингиз танлайсиз.

2 Чизма кўринишининг мулоҳазалар занжирини тўғри чизиқлими ёки тўғри чизиқли эмаслигини ўзингиз танлайсиз

3 Йўналиш кўрсаткичлари сизнинг фикрингизни дастлабки ҳолатдан, натижагача бўлган йўналишини белгилайди (15, 16).

Қуйидан юқорига босқичма-босқич бўйсинувчи “Қандай?” диаграммаси.

Бу усулдан - муаммо тўғрисида умумий тасаввурларини олиш имконини берувчи мантиқий саволлар занжири сифатида фойдаланади.

Диаграммадан фойдаланиб, тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантириш мумкин.

Диаграммани тузиш қоидаси билан танишгандан сўнг, талабалар кичик гуруҳларга бирлашиб, ҳар бир иштирокчи ўз чизмасини тўлдирди ва умумий гуруҳ чизмасини яратади. Шундан сўнг гуруҳ сардори иш натижасини тақдимот қилади.

Иш натижаларининг тақдимоти

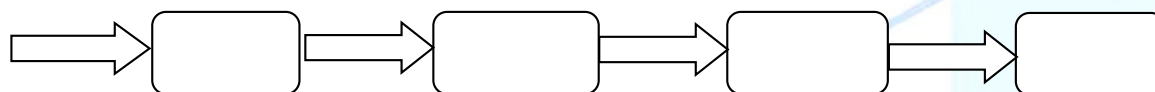
Қуйидан юқорига босқичма босқич бўйсинувчи “Қандай?” диаграммаси

Қандай

Қандай

Қандай

Қандай

“Қандай” диаграммасини чизиш қоидалари:

Кўпгина ҳолларда муаммони ҳал этиш учун “Нима қилиш керак?” лиги тўғрисида ўйланиб қолмаслигингиз керак. Асосан муаммони ечишда “Уни қандай ҳал қилиш керак?”, “Қандай?” асосий саволлар юзага келишдан иборат бўлмоғи лозим.

“ Қандай?” саволарингиз изчил берилиши муаммони ҳал қилиш имконини беради:

Муаммони ечиш, нафақат бор имкониятларни, балки уларни амалга ошириш йўллари хам тадқиқ қилиш қуйидан юқорига босқичма - босқич бўйсунадиган ғоялар тузилмасини аниқлайдилар.

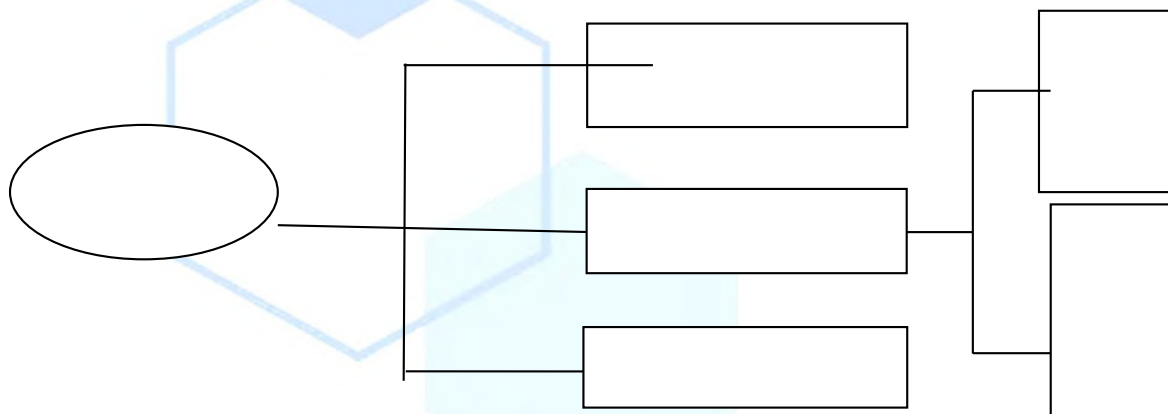
Диаграмма стратегик даражадаги саволлар билан бошланади. Муаммони ечишнинг пастги даражаси биринчи галдаги ҳаракатларнинг рўйхатига мос келади.

Барча ғояларни ўйлаб ўтирмасдан, баҳоламасдан ва таққосламасдан тезликда ёзиш керак.

Диаграмма ҳеч қачон тугалланган бўлмайди, унга янги ғояларни киритиш мумкин. Агарда чизмада савол унинг “Шохларида” бир неча бор такрорланса, унда у бирор муқимликни англатади. У муаммони ечишнинг асоси бўлиши мумкин. Янги ғояларни график кўринишида, дарахт ёки каска кўринишида, юқоридан пастга ёки чапдан ўнга қайд қилишни ўзингиз ҳал этасиз. Агарда сиз ўзингизга тўғри саволлар берсангиз ва унинг ривожланиш йўналишига

ишонсангиз, диаграмма, сиз ҳар қандай муаммони амалий жиҳатдан ечимини топишингизни кафолатлайди (3, 13, 14, 15).

Тузилмавий- мантиқий чизма ”Поғона”

Тузилмавий-мантиқий чизма „поғона”ни чизиш қоидалари.

Поғонани тузиш жараёнида тизимли схеманинг таркибий қисми ва элементларни силжитиш мумкин. У ёки бу ҳолатни қайта фикрлаш имкониятини беради.

Агарда сиз ғояларни ишлаб чиқишда тор йўлакка кириб қолсангиз, у холда, бир-икки поғона юқорига қайтинг ва муҳим нарсани унутмаганизга, ҳамда бошқача нимадир қилиш мумкин эканлигини кўриб чиқинг.

Агар сиз чапдан ўнга ёзишга ўрганган бўлсангиз, “Поғона” чизишни ўнгдан чапга қараб чизишга ҳаракат қилинг. Бунинг учун асосий ғояни чап тарафга эмас, балки ўнг тарафга жойлаштиринг (3, 10, 12).

Пидармида” чизмаси.

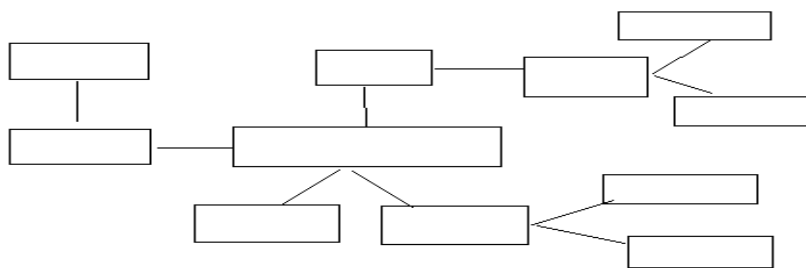
Бу усул - ғояларни қуйидан юқорига босқичма-босқич тақдим этиш воситаси ҳисобланади.

Чизма орқали тизимли фикрлаш, таҳлил қилиш, ривожлантириш ва фаоллаштириш кўникмалари мустаҳкамланади.

Энг аввал чизмани тузиш қоидаси билан танишиб чиқилади. Сўнгра алоҳида кичик гуруҳлар тузилади. Гуруҳларда аввал асосий муаммони (ғоя вазифа) ёзадилар, сўнгра кичик муаммоларни батафсил кўриб чиқиш учун “кичик шохчаларни” чизадилар. Натижада ҳар бир ғоя ривожланишини батафсил кузатиш мумкин. Охирида гуруҳ сардори иш натижаларини тақдимот қилади (11, 12, 13, 14).

“Пирамида” чизмаси

Хулоса қилиб айтганда, олий таълим тизимида таълим сифати машғулотлар смарадорлигини ошириш мақсадида, машғулотлар маълумотларини таҳлил қилиш ва таққослаш усулларида фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга ана шу усулларнинг ютуқ ва камчиликларини инобатга олиб фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. ”Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”. Тошкент. 1997 йил 29 август.
2. Авлиёқулов Н. Педагогик технологиялар. Тошкент. 2008 йил.
3. Бойқўзиёв Ҳ. Ҳ., Бобожанова Ш.Ш., Дехқонова Н.Т., Джуракулов Б.И., Исмоилова Н.А. “Тиббиёт олий таълим муассасаларида тиббий биологик фанларни ўқитишда илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш”. Самарқанд 2019. 51 бет
4. Бобожанова Ш.Ш. Патология фанини ўқитишда интерфаол усулларни қўллаб машғулот самарадорлигини ошириш. Тошкент. 2016 йил.
5. Ишмухаммедов Р., Абдуқодиров Р. Инновацион технологиялар . Тошкент. 2007 йил.
6. Ишмухаммедов Р., Пардаев А., Абдуқодиров А. Таълимда инновацион технологиялар. Тошкент. 2008 йил..
7. Махсудов С.Н. ва бошқалар . Тиббиёт таълимида замонавий педагогик технологияларнинг қўлланилиши . Тошкент. 2016 йил.
8. Рахимов Б. Педагогик технологиялар схемаларда. Тошкент. 2009 йил.
9. Саидахмедов Н., Абдурахимов С. Педагогик технологиялар, педагогик маҳорат. Тошкент. 2010 йил.
10. Толипов О., Усмонбоева М. Педагогик технологиялар. Тошкент. 2005 йил.
11. Davronova A. B., Avazova G. A., Rakhmonova Kh. N., Mukhitdinova S. M. Development of professional self-education competence of future specialists with medical education. Journal of Universal Science Research, 1(12), 139–144.
12. Орипов Ф.С., Блинова С.А., Бойқўзиёв Ҳ.Ҳ. Организация образовательного процесса на младших курсах медицинского института. «Личностный подход в обучении и гуманизация учебно -воспитательного процесса» межвузский Республиканский сборник научных статей Стр. 29-31. Самарканд 2013.

13. Орипов Ф.С., Блинова С.А., Хамидова Ф.М. Преподавание морфологических дисциплин в медвузе сочетание традиционных и новых образовательных технологий. Материалы научно-практической конференции “Система повышения квалификации педагогических кадров в вузах Узбекистана: опыт, приоритеты и перспективы развития” 18 апрель 2018. С. 41-42.

14. Орипов Ф.С., Дехканов Т.Д., Бойкузиев Ҳ.Ҳ., Ҳамраев А.Ҳ. Фундаментал фанларни ўқитишда горизантал ва вертикал интеграциянинг ахамияти. Сборник учебно-научнопрактической конференции “Общение с пациентом, проблемы обученич практических навыков и их решении при подготовке квалифицированных специалистов” 2018 Ташкент С. 397-398.

15. Орипов Ф.С., Дехканова Н.Т. Реализация принципов дидактики при модульной системе обучения. “Современное состояние, проблемы и перспективы медиуинского образования” международная учебно-научно-практическая конференция. Бухара 12 апреля 2018. С. 150.

16. Халимова Н.А. Хамраева Ю.М. Рахмонова Х.Н. Рахмонов Ф.З. Педагогическое общение в деятельности врача. *Journal of Universal Science Research*, 1(11), 305–315.

ORGANLAR FAOLIYATINING NEYROIMMUNOENDOKRIN BOSHQARILUVI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

*Boyqo‘ziyev X.X. – Samarqand davlat tibbiyot universiteti,
gistologiya, sitologiya va embriologiya kafedrasida dotsenti
Djuraqulov B.I. – Samarqand davlat tibbiyot universiteti,
gistologiya, sitologiya va embriologiya kafedrasida assistenti.
Samarqand shahar. O‘zbekiston Respublikasi*

ANNOTATSIYA

Organizm ichki a‘zolari faoliyatining neyrogumoral boshqaruvi haqidagi dastlabki tushunchalar 19-asrning boshlarida paydo bo‘la boshladi. 20-asrga kelib esa bu tushunchalar anchagina rivojlandi va juda ko‘plab ilmiy izlanuvchilar e‘tiborini o‘ziga qaratdi. Bu davrga kelib organizmning neyroimmunoendokrin boshqariluvini haqida ko‘plab ilmiy asoslangan dunyoqarashlar, nazariyalar va mulohazalar shakllandi. Shu jumladan, neyroimmunoendokrin tizimlarning o‘zaro aloqalari mavjudligini asoslab beruvchi “Neyroimmunoendokrinologiya” fani shakllandi. Ushbu maqolada organizmning neyroimmunoendokrin boshqariluvini haqida dunyoqarashlarning paydo bo‘lishi, ilmiy asoslanish jarayonlari bayon qilingan. Maqolada keltirilgan ma‘lumotlar barcha shifokorlarga, ilmiy izlanuvchilarga ilmiy asoslangan dalillar bo‘lib yaqindan yordam berishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Neyroimmunoendokrin tizim, ichki a‘zolar boshqariluvini.

Dolzarbligi. 20-asr amaliy tibbiyotining hal qilinmagan va 21-asrda ham muammo bo‘lib kelayotgan qandli diabet kasalligi muammosi me‘da osti bezining tuzilishi va funksiyasi o‘zgarishi bilan bog‘liqligi barchaga ayon. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda tadqiqot mavzusining me‘da osti bezi chiqaruvchi nayi boshqaruvchi sistemalaridan biri bo‘lgan diffuz endokrin sistemasi hujayralarning tuzilishiga va funksional morfologiyasiga bag‘ishlanganligi tadqiqotning nazariy va amaliy tibbiyotning eng dolzarb muammolaridan biriga bag‘ishlanganligini ta‘kidlaydi.

Ichki a‘zolarning mahalliy boshqaruvchi tuzilmalari (intramural nerv apparati, diffuz endokrin apparati va limfoid apparati) ular faoliyatining boshqarilishida, hazm nayi qismlarining funksional mutanosibligini va o‘zaro aloqalarini va ularning qo‘shni a‘zolar bilan aloqasini (visero-viseral munosabatlar) ta‘minlashda, shuningdek, ular uchun xos bo‘lgan maxsus vazifalarini amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu nuqtai nazardan olib qaralganda bu funksional munosabatlarning morfologik asosini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Shu sababli ichki a‘zolar intramural nerv va endokrin apparatining morfologiyasi (ayniqsa hazm sistemasi a‘zolari) juda yaxshi o‘rganilgan (1, 2, 3, 5). Shuningdek ichki a‘zolarning diffuz endokrin apparatining

морфологическому состоянию исследуемых органов (4, 6, 7, 8, 11, 12). В настоящее время в литературе описаны различные формы лимфоидной инфильтрации желудка (9, 10, 13, 14, 15, 16).

В настоящее время в литературе описаны различные формы лимфоидной инфильтрации желудка (9, 10, 13, 14, 15, 16). В настоящее время в литературе описаны различные формы лимфоидной инфильтрации желудка (9, 10, 13, 14, 15, 16).

В настоящее время в литературе описаны различные формы лимфоидной инфильтрации желудка (9, 10, 13, 14, 15, 16). В настоящее время в литературе описаны различные формы лимфоидной инфильтрации желудка (9, 10, 13, 14, 15, 16).

В настоящее время в литературе описаны различные формы лимфоидной инфильтрации желудка (9, 10, 13, 14, 15, 16). В настоящее время в литературе описаны различные формы лимфоидной инфильтрации желудка (9, 10, 13, 14, 15, 16).

В настоящее время в литературе описаны различные формы лимфоидной инфильтрации желудка (9, 10, 13, 14, 15, 16). В настоящее время в литературе описаны различные формы лимфоидной инфильтрации желудка (9, 10, 13, 14, 15, 16).

В настоящее время в литературе описаны различные формы лимфоидной инфильтрации желудка (9, 10, 13, 14, 15, 16). В настоящее время в литературе описаны различные формы лимфоидной инфильтрации желудка (9, 10, 13, 14, 15, 16).

В настоящее время в литературе описаны различные формы лимфоидной инфильтрации желудка (9, 10, 13, 14, 15, 16). В настоящее время в литературе описаны различные формы лимфоидной инфильтрации желудка (9, 10, 13, 14, 15, 16).

So'nggi yillarning tadqiqotlari hazm nayi bo'ylab joylashgan Meysner, Auerbax va subseroz nerv chigallari tarkibida organning morfofunktsional ahamiyati bilan bog'liq holda har xil tarqalish zichligiga ega bo'lgan adrenergik va xolinerjik nerv tuzilmalari mavjud ekanligi va ularning nisbiy miqdori o'rganildi va o'rganilmoqda (55, 56, 57, 58, 59). Bu nerv tuzilmalarining hazm nayi sfinkterlari sohasida o'rganilishi juda muhim ahamiyat kasb etadi. Barchaga ma'lumki sfinkterlarning ochilib yopilishi undagi simpatik va parasimpatik nerv tuzilmalarining qo'zg'alishi va tormazlanishi bilan uzviy bog'liq. Bu jihatdan adrenergik va xolinerjik nerv tuzilmalarini o'rganish ularning mediatorlari (adrenelin, noradrenalin, dofamin, atsetilxolin) va ularni parchalaydigan fermentlar uchun maxsus bo'lgan neyrogistoximik uslublar bilan o'rganish muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Oshqozon bezlarida adrenergik nerv tuzilmalarining mavjudligi uning sekretsiyasiga bu nervlarning bevosita aloqasi borligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, hazm a'zolari devoridagi qon tomirlarda (ayniqsa arteriyalarda) adrenergik nerv tolalarining boshqa tomirlarga nisbatan ko'pligi bu a'zolarining qon bilan ta'minlanishi qismlarning o'zaro innervatsion aloqalarini o'rganish masalalari ayniqsa gastroduodenal sohaning intramural nerv apparati ham to'liq o'rganilmagan masalalardan biri hisoblanadi. Bu sohada bir nechta fiziologik sfinkterlar mavjudligini hisobga olsak (53, 54, 60, 61, 62) tadqiqotning dolzarbligi yanada ortadi.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdurakhmanovna, I. N., Iskandarovich, D. B., & Khudoyberdievich, B. N. (2022). ҚУЁНЛАР ЧУВАЛЧАНГСИМОН ЎСИМТАСИ ЛИМФОИД ТУГУНЧАЛАРИНИНГ ПРЕНАТАЛ ВА ПОСТНАТАЛ ОНТОГЕНЕЗДА ШАКЛЛАНИШИ. JOURNAL OF BIOMEDICINE AND PRACTICE, 7(1).
2. Ablamunis V.G., Kirsanova L.A. Fenomen migrasii V-kletok ispsevdoostrovkov podjeludochnoy jelezi plodov krupnogo rogatogo skota invitro. //Byull. yeksper. biol-1992 T. 113.
3. Adams M.S. and Bronner-Fraser M. The role of neural crest cells in the endocrine system. Endocrine Pathol/ 2009, V.20. №2. P. 98-113.
4. Akmayev I.G. Puti i sposobi gipotalamicheskoy regulyasii yendokrinnoy funktsii podjeludochnoy jelezi. //Uspehi solv. biol., 1987, -T.103. -VIP.1.- S.109-123.
5. Akmayev I.G. Sovremenniye predstavleniya o vzaimodeystviyax reguliruyushchix sistem: nervnoy, endokrinnoy i immunnnoy //Uspehi fiziologicheskix nauk. 1996. -T. 27, №1. -S. 3-19.
6. Boyko'ziyev H.X. Ozuqa turi va xayot tarzi turli xil bo'lgan sut emizuvchi xayvonlar oshqozon tubi devori nerv va endokrin tizimining qiyosiy morfologiyasi. Monografiya. Samarqand-2022, Tibbiyot ko'zgusi. bet 77.

7. Boykuziyev H.X. Morfologiya endokrinnix kletok jeludka koshek v norme. Tez. Dokl. nauch. konf. Samarkandskogo LKSM Uzbekistana, posvyayuyennoy 60-letiyu sammi. Samarkand,1990. S – 26.
8. Boykuziyev H.X. Morfologiya endokrinnix kletok jeludka u suslikov. Problemi teoreticheskoy i prakticheskoy medisini. Tez. Dokl. nauch. konf posvyayuyenni 60-letiyu Sammi 1990. S-24.
9. Boykuziyev H.X. Morfologiya neyroendokrinnogo apparata dno jeludka u mlekopitayuyix животnix. Trudi Krimskogo Medisinskogo instituta. Tom 125. Simferopol 1989. S 168.
10. Boykuziyev H.X. Morfologiya YeS-kletok dna jeludka mlekopitayushix животnix. Professor Xakim Zaxidovich Zaxidov tavalludining 80 yilligiga bagishlangan ilmiy anjuman materiallari. - Toshkent, 1992. S-82.
11. Boykuziyev H.X. Neyroendokrinniy apparat jeludka v norme i eksperimentalnom otravlenii karbofosom. Problemi teoreticheskoy i prakticheskoy medisini. Tez. Dokl. nauch. konf posvyayuyenni 60-letiyu Sammi. Samarkand, 1990. 5-6-oktyabrya. S-26.
12. Boykuziyev H.X. Plotnost raspredeleniya endokrinnix kletok dna jeludka mlekopitayuyix s razlichnim xarakterom pitaniya. Nauch. trudi MMA imeni I.M.Sechenova. Problemi morfologi i parazitologii. -Moskva. 1992. S-182.
13. Boykuziyev H.X. Reaktivniye izmeneniye endokrinnix kletok sobstvennix jelez jeludka v eksprimente. Organniye osobennosti morfogeneza i refktivnosti tkanevix struktur v norme i patalogii. R, Krimskogo Med. Inst-ta. 1989. S 160-161.
14. Boykuziyev H.X., Oripova A.F., Ibragimov D. Morfologiya endokrinnix kletok dna jeludka u krolikov pri eksperimentalnom golodanii. Biologiya va tibbiyot muammolari. Xalkaro ilmiy jurnal №2 (87) 2016 164-165.
15. Boykuziyev H.X., Oshkozon-ichak yo'li APUD-tizimi haqida ayrim mulohazalar. Jurnal gepatogastrologiya. №2 2022 s.21-22.
16. Boyqo'ziyev H.X. Reaktivniye izmeneniye endokrinnix kletok jeludka pri eksperimentalnom xolestaze. Jurnal gepato-gastroenterologicheskix issledovaniy. Materiali 75 oy mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii studentov medikov i molodix uchennix. 18 may 2021g. St 23-24.
17. Boyqo'ziyev H.X., Shodiyarova D.S. Organizmning APUD tizimi, o'rganilish darajasi va istiqbollari. Jurnal gepato-gastroenterologicheskix issledovaniy. 2022, №1 (Tom 3) 19-23.
18. Boyquziyev F.X., Boykuziyev H.X., Djurakulov B.I., Ismailova N.A. Morfologiya endokrinnix kletok dna jeludka krolikov pri eksperimentalnom xolestaze. Problemi biologii i medisini, 2021.-№3 (128) 177-180.

19. Boyquziyev F.X., Boykuziyev H.X., Oripov F.S., Xamrayev A.X. Ozuqa turi, sifati va hayot tarzi turli xil bo'lgan sut emizuvchi hayvonlar oshqozoni tubi nerv va endokrin tizimining o'zaro munosabatlari. *Biologiya va tibbiyot muammolari*, 2020.-№5 (122) 188-191.
20. Boyquziyev F.X., Boyqo'ziyev H.X., Shodiyarova D.S., Djurakulov B.I., Ismailova N.A. Morfologiya apudositov dna jeludka sobak pri eksperimentalnom xolestaze. *Biologiya va tibbiyot muammolari*. 2022, №1 (134) st. 120-122.
21. Boyquziyev H. X., Okbayev M.B. Eksperimental ochlik holati va organizmning morfofunktsional o'zgarishlari haqida ayrim muloxazalar. *Jurnal gepatogastroenterologicheskix issledovaniy*. 2022, №4 (Tom 3) 27-29.
22. Boyquziyev H. X., Okbayev M.B., Oripova U.F. Quyonlar oshqozoni tubi devorining eksperimental ochlik holatidagi reaktiv o'zgarishlari. *Biologiya va tibbiyot muammolari*, 2022, (spesvipusk) 332-333.
23. Boyquziyev H. X., Rajabov Z.N. Oshqozon-ichak yo'li apudositlarining gistogenezi haqidagi dunyoqarashlar. *Biomedicina va amaliyot jurnali*. №6 2022. S. 91-103.
24. Dexkanov T.D., Boykuziyev H.X., Dexkanova N.T., Shodiyarova D.S. Morfologiya vneinsulyarnix endokrinositov podjeludochnoy jelezi. *Nauka i innovasii v XXI veke: Aktualnoye voprosi, otkritiya i dostijeniya sbornik statey XV mejdunarodnoy nauchno prakticheskoy konferensii*. 23 oktyabrya 2019 g. Penza R.F..
25. Dexkanov T.D., Boykuziyev H.X., Oripov F.S. Morfologicheskkiye osnovi mestnoy endokrinnoy regulasii vnutrinnix organov. *Biologiya va tibbiyot muammolari*. *Xalqaro ilmiy jurnal* №4.1 (92) 2016 39-40.
26. Dexkanov T.D., Boykuziyev H.X., Oripov F.S. Reaktivniye izmeneniya nervnogo i endokrinnoy apparatov gastrogepatoxoledoxoduodenalnoy zoni v eksperimente. *Organniye osobennosti morfogeneza i reaktivnosti tkanevix struktur v norme i potologi.-Tr Krimskogo med.inst-ta. –Simferopol, 1989.-S 164-165.*
27. Dexkanov T.D., Turdiyev L.U., Boykuziyev H.X. Morfologiya YeS-kletok organov pishyevaritelnoy sistemi. *Professor Xakim Zaxidovich Zaxidov tavalludining 80 yilligiga bagishlangan ilmiy anjuman materiallari*. - Toshkent, 1992. S-69.
28. Dexkanov T.D., Turdiyev L.U., Boykuziyev H.X. Nervniy i endokrinnyy apparati gastrogepatoduodenalnoy zoni v norme i pri eksperimentalnix vozdeystviyax. *Tez. Dokl. 11 syezda AGE-Smolensk, 1992 13-18 sentyabrya. Poltova 1992 S -71.*
29. Gerlovin Ye.Sh., Ivanova V.F., Puzirev A.A. Elektronmikroskopicheskoy izucheniye D-kletok ostrovkov podjeludochnoy jelezi nekotorig pozvonochnix. // *Sitologiya*. 1974. -T,16. №5. -S. 555-558.
30. Grebenщikova V.I., Chensov Yu.S., Osiran M. Vliyaniye golodaniya na kletki epiteliya tonkoy kishki mishi. -M.: B.i., 1977. s. 71-73

31. Iskandarovich, D. B., Khudoyberdievich, B. H., & Abdurakhmanovna, I. N. (2022). СУТ ЭМИЗУВЧИ ҲАЙВОНЛАР ИНГИЧКА ИЧАГИ ВА ЧУВАЛЧАНГСИМОН ЎСИМТАСИНИНГ МОРФОЛОГИЯСИГА ДОИР АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР. JOURNAL OF BIOMEDICINE AND PRACTICE, 7(1).
32. Ivanova V.F., Puzirev A.A., Reyskanin A.V. Submikroskopicheskoye izucheniye asino-insulyarnix kletok podjeludochnoy jelezi pozvonochnix v norme i eksperimente. //Arx. anat. 1974. -Т.67. -Vip.7. -s. 93-96.
33. Kalinin A.V. Novoye v onkogeneze diagnostike i lechenii neyroendokrinnix opuxoley jeludochno-kishechnogo trakta i podjeludochnoy jelezi // Rossiyskiy jurnal gastroenterologii, gepatologii, koloproktologii, 1998, -Т. 8, -№6. -s. 13-17.
34. Kolesnik Yu.M., Vasilenko G.V., Abramov A.V. Novoobrazovaniye V-kletok v asinarnoy tkani pri saxarnom diabete u kris. //Arx. pat. -1992. -Т.54. -№12-s.24-27.
35. Krasnov V.P. Avtoradiograficheskoye issledovaniye urovnya proliferayii v kletkax asinusov i ostrovkov podjeludochnoy jelezi u intaktnix mishey. //Byull. eksper. biolog, -1973. -Т.76.№6. -s. 111-114.
36. Kvetnoy I.M., Balashov V.I., Osadchuk M.A., Lipatova T.Ye., Morfofunktionalnoy osobennosti endokrinnix kletok jeludka pri xronicheskom biliarnom pankreatite. Klinicheskaya medisina, 2001. -№9. -S. 39-41
37. Lakomkin A.I., Myagkov I.F. Golod i jajda v fiziologicheskom aspekte. M.: Medisina, 1975.
38. Okbayev M.B., Boykuziyev H.X., Djurakulov B.I. Ochlik holati va organizmning unga javob reaksiyasi. Biologiya va tibbiyot muammolari, 2022, №6 (140), st. 380-381.
39. Oripov F. S., Boykuziyev H. X. Oshqozon - ichak yo‘li apudositlarining morfofunktional xususiyatlari. Doktor axborotnomasi. 2022, №3 (106) st.143-146.
40. Oripov F. S., Boykuziyev H. X., Mirzayeva S.S. Morfologiya immunoendokrinnogo apparata tonkiy kishki jivotnix v rannem postnatalnom ontogeneze. Monografiya. Samarqand-2022. “Fan bulg’i”. Str 68.
41. Puzirev A.A., Ivanova V.F. Gastroenteropankreatiches- kaya sistema (razvitiye, stroyeniye, regenerasiya). Morfologiya. 1992. -Т.102. -Vip. 1. -s. 5-29.
42. Rasulev M.I., Goxberg S.I. Vzaimootnosheniye ekzokrinnoy i endokrinnoy chastey podjeludochnoy jelezi. // Arx. anat. -1982. -Т.82. -Vip. 1. -s. 46-48.
43. Sugliskiy A.Ye. Vliyaniye golodaniya na ostrovki Langergansa. //Byull. eksper. biol. -1937. -Т.3. -Vip. 1. -s. 32-35.

44. Tutelyan V.A., Bolgarev M.N., Avrenyeva L.I. i dr. Vliyaniye antigennoy stimulyasii i golodaniya na lozosomi pecheni kris. //Byull. eksper. biol. 1984. -Т.98. - №9. -s. 192-294.
45. Urazmetov K.G., Axmedova R.K., Islamov B.F. i dr. Morfofunkcionalnaya xarakteristika kultur kletok podjeludochnoy jelezi. //Med. jurn. Uzbekistana. -1992. -№8. -s. 74-76.
46. Xotamova G.B. Boykuziyev H.X., Oripov F.S. Hayot tarzi va ozuqa turi har xil bo‘lgan sut emizuvchi hayvolar oshqozoni tubi tarqoq endokrin tizimining morfologiyasi. Biologiya va tibbiyot muammolari, 2020.-№5 (122) 192-195.
47. Yaglov V.V. i Eleskiy Yu.K. Morfologiya i klassifikasiya asinoostrovuix kletok podjeludochnoy jelezi. // Arx. anat. 1975. -Т.69. -Vip.12. -s. 20-23.
48. Бойкизиёв, Х. Х., & Джуракулов, Б. И. (2023). ЦИТОКИНЛАР ВА НЕЙРОИММУНОЭНДОКРИН АЛОҚАЛАР. ЖУРНАЛ ГЕПАТО-ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ, 4(2).
49. Бойкузиёв, Ф. Х., Джуракулов, Б. И., Шодиярова, Д. С., Бойкузиёв, Х. Х., & Исмаилова, Н. А. (2021). АДРЕНЕРГИЧЕСКИЕ И ХОЛИНЕРГИЧЕСКИЕ НЕРВНИЕ СТРУКТУРИ ДНА ЖЕЛУДКА СОБАК ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ ХОЛЕСТАЗЕ. Вопросы науки и образования, (13 (138)), 39-45.
50. Бойкузиёв, Х. Х., & Шодиярова, Д. С. (2022). ОРГАНИЗМНИНГ АПУД ТИЗИМИ, ЎРГАНИЛИШ ДАРАЖАСИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ. ЖУРНАЛ ГЕПАТО-ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ, 3(1).
51. Бойкузиёв, Х. Х., Орипов, Ф. С., Шодиярова, Д. С., & Джуракулов, Б. И. (2020). Морфология печени кроликов при экспериментальном голодании. Тиббиётда янги кун, 3, 31.
52. Бойкузиёв, Х. Х., Хамраев, А. Х., Джуракулов, Б. И., & Исмаилова, Н. А. (2020). Морфология эндокринних клеток дна желудка у млекопитающих животных в зависимости от характера питания. Вопросы науки и образования, (13 (97)), 115-120.
53. Бойкузиёв, Х. Х., Шодиярова, Д. С., Хамраев, А. Х., & Джуракулов, Б. И. (2020). Реакция адренергических и холинергических нервних структур печени кроликов при экспериментальном голодании. Вестник науки и образования, 19(97), 94-98.
54. Бойкузиёв, Х. Х., Джуракулов, Б. И., & Рахматуллоевич, К. Х. (2022). ЧУВАЛЧАНГСИМОН ЎСИМТА ВА ИНГИЧКА ИЧАК ИММУН-ҲИМОЯ ТИЗИМИНИНГ МОРФОЛОГИК АСОСЛАРИ. Журнал гепато-гастроэнтерологических исследований, 3(1).

55. Исмаилова, Н. А., Джуракулов, Б. И., & Бойқўзиев, Х. Х. (2022). Формирование лимфоидных узелков аппендикулярного отростка у кроликов в пренатальном и раннем постнатальном онтогенезе. Журнал биомедицины практики, 7(1), 60-63.

56. Мирзаева, С. С., Орипов, Ф. С., Хамраев, А. Х., & Джуракулов, Б. И. (2019). МОРФОЛОГИЯ МЕСТНЫХ РЕГУЛЯТОРНЫХ СТРУКТУР ТОЩЕЙ КИШКИ ПРИ ВРОЖДЕННОЙ ТОНКОКИШЕЧНОЙ НЕПРОХОДИМОСТИ В ЭКСПЕРИМЕНТЕ У НОВОРОЖДЕННЫХ. Вопросы науки и образования, (27), 100-106.

57. ОРИПОВ, Ф., БОЙКУЗИЕВ, Х., ДЕХКОНОВА, Н., БОБОЖОНОВА, Ш., ХАМРАЕВ, А., ДЖУРАКУЛОВ, Б., & ИСМАИЛОВА, Н. МОРФОЛОГИЯ СОБСТВЕННЫХ ЖЕЛЕЗ ДНА ЖЕЛУДКА МЛЕКОПИТАЮЩИХ ЖИВОТНЫХ С РАЗЛИЧНЫМ ХАРАКТЕРОМ ПИТАНИЯ. БИОЛОГИЯ ВА ТИББИЁТ МУАММОЛАРИ PROBLEMS OF BIOLOGY AND MEDICINE ПРОБЛЕМИ БИОЛОГИИ, 190.

58. Сабирова, Д., Палванов, Х., Туликова, Г., Джуракулов, Б., Байлатова, Ш., Якубов, Г., & Бектурбиев, Ш. (2014). Современные методы диагностики и лечения возрастной макулодистрофии. Журнал вестник врача, 1(3), 191-193.

59. Шодиярова, Д. С., Бойкузиев, Х. Х., & Ортикова, Ю. О. К. (2022). РЕАКТИВНЫЕ ИЗМЕНЕНИЕ НЕРВНЫХ СТРУКТУР ПЕЧЕНИ У КРОЛИКОВ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ ХОЛЕСТАЗЕ. Вопросы науки и образования, (8 (164)), 77-87.

60. Шодиярова, Д. С., Бойкузиев, Х. Х., Джуракулов, Б. И., Орипова, А. Ф., & Хамраев, А. Х. (2020). Морфология печени собак при экспериментальном голодании. Вестник науки и образования, (19-1 (97)), 103-107.

61. Шодиярова, Д. С., Бойкузиев, Х. Х., Хамраев, А. Х., & Джуракулов, Б. И. (2020). Реакция адренергических и холинергических нервных структур печени кроликов при экспериментальном голодании. Вестник науки и образования, (19-1 (97)), 98-102.

62. Шодиярова, Д. С., Исмаилова, Н. А., Джуракулов, Б. И., Орипова, У. Ф., Хамраев, А. Х., Бойкузиев, Х. Х., & Орипов, Ф. С. (2020). Реактивные изменения нервных структур печени собак при экспериментальном голодании. Проблемы современной науки и образования, (10 (155)), 45-49.

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ВОСИТАЛАРИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Бойқўзиев Х.Х. – Самарқанд давлат тиббиёт университети, гистология, цитология ва эмбриология кафедраси доценти.

Исмоилова Н.А. – Самарқанд давлат тиббиёт университети, гистология, цитология ва эмбриология кафедраси ассистенти

АННОТАЦИЯ

Мақолада “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ни босқичма - босқич амалга ошириш, илғор тажрибаларга таянган ҳолда олий таълим муассасаларида таълим сифатини, машғулот самарадорлигини оширишда таълим воситаларидан мақсадли фойдаланиш усуллари баён қилинган. Бундан ташқари таълим воситаларининг турлари, ўқув материаллари, таълим воситаларини танлаш омиллари кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: олий таълим, таълим воситалари, таълим воситаларини танлаш.

Таълим воситалари бу - ўқув материални кўргазмалари тақдим этиш ва шу билан бирга ўқитиш самарадорлигини оширувчи ёрдамчи материаллар ҳисобланади.

Талабаларнинг таълим олиш фаолиятини жадаллаштиришга ёрдам берувчи ҳар хил турдаги таълим воситаларини танлаш ва улардан фойдаланиш қуйидагиларга боғлиқ:

- 1) мақсадни белгилаш;
- 2) асосий билим манбаига;
- 3) таълим усулига;
- 4) ўқув материалнинг янгилиги ва мураккаблигига;
- 5) талабаларнинг иқтидорига (1, 8, 10, 13, 16).

Таълим воситаларининг таснифи

Таълимнинг техник воситалари: диапроектор, графопроектор, доска - блокнот, доска - стент, флипчарт, видеофилмлар, ёзув тахтаси ва бошқалар.

Ёрдамчи таълим воситалари: модел муляжлар, график, диаграммалар, намуналар, чизма, схема ва бошқалар.

Ўқув услубий материаллар: иш варақаси, эслатма, назорат варағи, матнлар.

Таълим воситаларини танлашни аниқловчи омиллар:

- мақсадни белгилаш;
- ўқув ахборот мазмуни;
- таълим воситалари;
- етакчи билим манбаи;
- ўқув материалининг янгилиги ва мураккаблиги (2, 3, 6, 9, 11, 14).

Графикли органайзерлар техникаси

Графикли органайзерлар бу - фикрий жараёнларни кўргазмани тақдим этиш воситасидир.

“Инсерт” жадвали

Инсерт - самарали ўқиш ва фикрлаш учун белгилашнинг интерфаол тизими ҳисобланиб, мустақил ўқиб ўрганишда ёрдам беради. Бунда маъруза мавзулари, китоб ва бошқа материаллар олдиндан талабага вазифа қилиб берилади.

Мустақил ўқиш вақтида олган маълумотларни, эшитган маърузаларни тизимлаштиришни таъминлайди ва олинган маълумотни тасдиқлаш, аниқлаш, четга чиқиш, кузатиш имкониятини яратади.

Аввал ўзлаштирган маълумотларни боғлаш қобилиятини шакллантиришга ёрдам беради.

Ўқиш жараёнида олинган маълумотларни алоҳида тизимлаштирадиган, жадвал устунларига киритадилар ва матнда белгиланган куйидаги белгиларга мувофиқ ёзадилар (3, 4, 5, 7, 12, 15):

“В” – мен билган маълумотларга мос;

“-“ – мен билган маълумотларга зид;

“+” – мен учун янги маълумот;

“?”- мен учун тушунарсиз ёки маълумотни аниқлаш тўлдириш талаб этади.

Инсерт жадвали

В	+	-	?

КЛАСТЕР усули

Кластер бу - тутам, боғлам маъносини билдириб, ахборот ҳаритасини тузиш йўли, барча тузилманинг моҳиятини марказлаштириш ва аниқлаш учун қандайдир бирор асосий омил атрофида ғояларни йиғиш мақсадида фойдаланади.

Билимларни фаолаштиришни тезлаштиради, фикрлаш жараёнига мавзу бўйича янги ўзаро боғланишни, тасаввурларни эркин ва очик ифода этишга ёрдам беради.

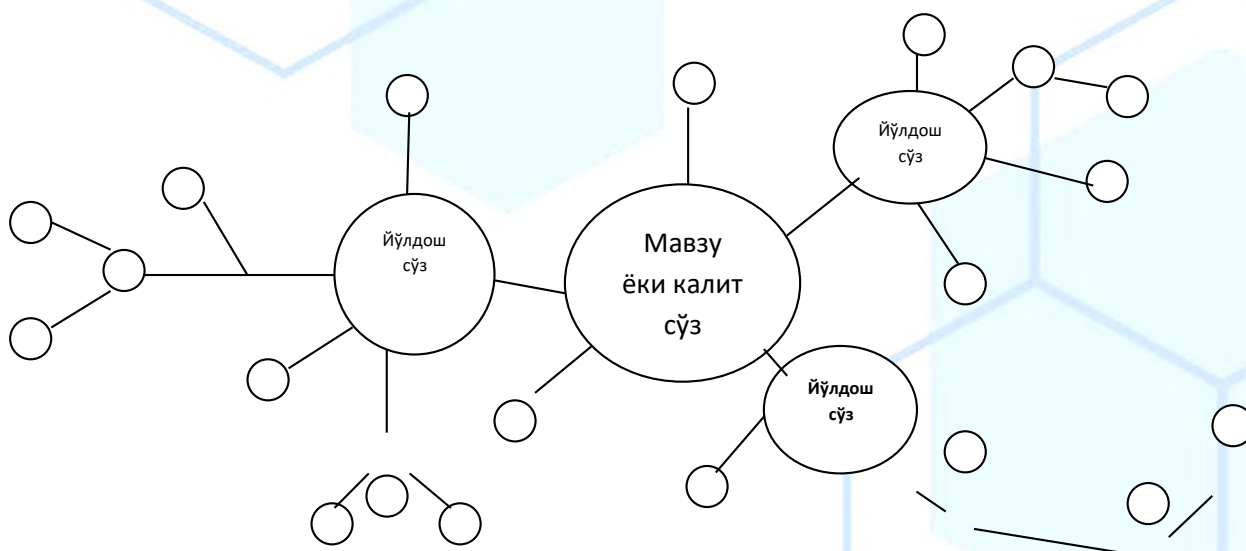

Кластерни тузиш қоидаси.

Ёзув тахтаси ёки катта қоғоз varaғига асосий сўз ёки 1 - 2 сўздан иборат бўлган мавзу номи ёзилади.

Бирикма бўйича асосий сўз, унинг ёнида мавзу билан боғлиқ сўз ва таклифлар кичик доирачалар, йўлдошлар ёзиб қўшилади. Уларни асосий сўз билан чизиқлар ёрдамида бирлаштирилади. Бу йўлдошларда кичик йўлдошлар бўлиши мумкин. Ёзув ажратилган вақт давомида ёки ғоялар тугагунча давом этиши мумкин. Муҳокама учун гуруҳлар ўзаро кластерлар билан алмашинадилар.

Кластер

Таълим олувчиларга эслатма.

1. Ақлингизга нима келса, барчасини ёзинг. Ғоялар сифатини муҳокама қилманг, фақат уларни ёзинг.
2. Хатни тўхтатадиган имло хатоларига ва бошқа омилларга эътибор берманг.
3. Ажратилган вақт тугагунча ёзишни тўхтатманг. Агарда ақлингизга ғоялар келиши бирдан тўхтаса, у холда янги ғоялар келмангунча қоғозда расм чизиб турунг (4, 5, 7, 15).

ТОИФАЛАШ ЖАДВАЛИ

Тоифа - хусусият ва муносабатларнинг муҳимлигини намоён қилувчи (умумий) аломатдир.

Ажратилган аломатлар асосида олинган маълумотларни бирлаштиришни таъминлайди.

Тизимли фикрлаш, маълумотларни тузилмага келтириш, тизимлаштириш ва кўникмаларни ривожлантиради.

Таълим олувчи тоифали шарҳлашни тузиш қоидаси билан таниш бўлмоғи зарур. Ақлий хужум / кластер тузиш / янги ўқув материали билан танишишдан сўнг, кичик гуруҳларда олинган маълумот лавҳаларини бирлаштириш имконини берадиган тоифаларни тузадилар.

Тоифаларни жадвал кўринишида расмийлаштирадилар. Ғояларни ва маълумотларни тоифага мос равишда бўладилар. Ёзиш жараёнида тоифаларнинг айрим номлари ўзгариши мумкин. Янгилари пайдо бўлиши мумкин.

Тоифалаш шарҳини тузиш қоидаси

1. Тоифалар бўйича маълумотларни тақсимлашнинг ягона усули мавжуд эмас.
2. Битта кичик – гуруҳда тоифаларга ажратиш, бошқа гуруҳда ажратилган тоифалардан фарқ қилиши мумкин.
3. Таълим олувчиларга олдиндан тайёрлаб қўйилган тоифаларни бериш мумкин эмас, бу уларнинг мустақил танлови бўла қолсин.
4. Тоифали шарҳни яратиш якуний махсул сифатида эмас, балки жараён сифатида муҳим.

- ўрганилаётган ходиса, тушунча, қараш, мавзу ва шу кабиларни икки ва ундан ортиқ жиҳат бўйича таққослаш имконини беради.

Тизимли мушоҳада қилиш, маълумотларни таркиблаштириш ва тизимлаштириш кўникмасини ривожлантиради.

Концептуал жадвал тузиш қоидалари билан танишилади. Таққосланадиган нарса аниқланади, таққослаш амалга ошириладиган тавсифлар ажратилади.

Якка тартибда ёки мини-гуруҳларда концептуал жадвал курилади ва у тўлдирилади;

Вертикал бўйича – таққослаш талаб этиладиган нарсалар (қарашлар, назариялар) жойлаштирилади.

Горизонтал бўйича – таққослашни амалга оширишдаги ҳар хил тавсифлар жойлаштирилади.

Тоифалаш жадвали

Тоифалар			

КОНЦЕПТУАЛ ЖАДВАЛ

Ўрганилаётган ходиса, тушунча, фикрларни икки ва ундан ортиқ жиҳатлари бўйича таққослашни таъминлайди.

Тизимли фикрлаш, маълумотларни тузилмага келтириш, тизимлаштириш кўникмаларни ривожлантиради.

Концептуал жадвали тузиш қоидаси билан танишиш лозим.

Таққосланадиган маълумотларни аниқлаб, олиб бориладиган таққосланишлар бўйича хусусиятларни ажратишни ўргатадилар.

Алохида ёки кичик гуруҳларда концептуал жадвални тўлдириш.

- *Узунлик бўйича* таққосланиш (фикр, назариялар) жойлаштирилади;

- *Ётиги бўйича* таққосланиш учун олиб бориладиган турли тавсифлар ёзилади.

- Иш натижаларининг тақдироти ўтказилади.

Концептуал жадвал

Тушунчаларга ёндашувлар	Тавсифлар, тоифалар, хусусиятлар ва бошқалар			

Б/БХ/Б ЖАДВАЛИ – Билаган/Билишни холайман/Билиб олдим.

Мавзу, матн, бўлим бўйича изланувчиликни олиб бориш имконини беради.

Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

Жадвални тузиш қондаси билан танишиб чиққандан сўнг, алохида кичик гуруҳларда жадвални расмийлаштирадидлар (3, 4, 5, 7, 16).

“Мазву бўйича нималарни биласиз?” ва “Нимани билишни холайсиз?” деган саволларга жавоб берадилар (олдидаги иш учун йўналтирувчи асос яратилади). Жадвалнинг 1 ва 2-бўлимларини тўлдирадидлар.

Маърузани тинглаш ва мустақил ўрганиб чиқиши лозим.

Мустақил / кичик гуруҳларда жадвалнинг бўлимларини тўлдириш керак.

Б/БХ/Б жадвали

Билаган	Билишни холайман	Билиб олдим

Хулоса. Шундай қилиб, олий таълим тизимида таълим сифатини ва машғулот самарадорлигини оширишда таълим воситаларини танлаш ва улардан мақсадли фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу мақола олий таълим тизимида фаолият олиб бораётган барча профессор - ўқитувчилар учун фойдали бўлиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”. Тошкент. 1997 йил 29 август.
2. Авлиёкулов Н. Педагогик технологиялар. Тошкент. 2008 йил.
3. Бойқўзиев Х. Х., Бобожанова Ш.Ш., Деҳқонова Н.Т., Джуракулов Б.И., Исмоилова Н.А. “Тиббиёт олий таълим муассасаларида тиббий биологик фанларни ўқитишда илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш”. Самарқанд 2019. 51 бет

4. Бобожанова Ш.Ш. Патология фанини ўқитишда интерфаол усулларни қўллаб машғулот самарадорлигини ошириш. Тошкент. 2016 йил.
5. Ишмухаммедов Р., Абдуқодиров Р. Инновацион технологиялар . Тошкент. 2007 йил.
6. Ишмухаммедов Р., Пардаев А., Абдуқодиров А. Таълимда инновацион технологиялар. Тошкент. 2008 йил..
7. Махсудов С.Н. ва бошқалар . Тиббиёт таълимида замонавий педагогик технологияларнинг қўлланилиши . Тошкент. 2016 йил.
8. Рахимов Б. Педагогик технологиялар схемаларда. Тошкент. 2009 йил.
9. Саидахмедов Н., Абдурахимов С. Педагогик технологиялар, педагогик маҳорат. Тошкент. 2010 йил.
10. Толипов О., Усмонбоева М. Педагогик технологиялар. Тошкент. 2005 йил.
11. Davronova A. B., Avazova G. A., Rakhmonova Kh. N., Mukhitdinova S. M. Development of professional self-education competence of future specialists with medical education. Journal of Universal Science Research, 1(12), 139–144.
12. Орипов Ф.С., Блинова С.А., Бойкузиев Ҳ.Х. Организация образовательного процесса на младших курсах медицинского института. «Личностный подход в обучении и гуманизация учебно -воспитательного процесса» межвузский Республиканский сборник научных статей Стр. 29-31. Самарканд 2013.
13. Орипов Ф.С., Блинова С.А., Хамидова Ф.М. Преподавание морфологических дисциплин в медвузе сочетание традиционных и новых образовательных технологий. Материалы научно-практической конференции “Система повышения квалификации педагогических кадров в вузах Узбекистана: опыт, приоритеты и перспективы развития” 18 апрель 2018. С. 41-42.
14. Орипов Ф.С., Дехканов Т.Д., Бойкузиев Ҳ.Х., Ҳамраев А.Х. Фундаментал фанларни ўқитишда горизантал ва вертикал интеграциянинг ахамияти. Сборник учебно-научнопрактической конференции “Общение с пациентом, проблемы обученич практических навыков и их решении при подготовке квалифицированных специалистов” 2018 Ташкент С. 397-398.
15. Орипов Ф.С., Дехканова Н.Т. Реализация принципов дидактики при модульной системе обучения. “Современное состояние, проблемы и перспективы медиуинского образования” международная учебно-научно-практическая конференция. Бухара 12 апреля 2018. С. 150.
16. Халимова Н.А. Ҳамраева Ю.М. Рахмонова Х.Н. Рахмонов Ф.З. Педагогическое общение в деятельности врача. Journal of Universal Science Research, 1(11), 305–315.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ZAMONAVIY O'QITISH USULLARIDAN FOYDALANISH

Abdullayeva Dilafruz Nematullayevna

*Buxoro viloyati G'ijduvon tumani 64-umumiy o'rta ta'lim
maktabining boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinf darslarida zamonaviy o'qitish usullaridan foydalanish, darslarning samaradorligini oshirishda ularning ahamiyati haqida yoritilgan. Yangicha metod, usullarning bugungi kundagi o'rni haqida ma'lumot, misollar keltirilgan. Axborot texnologiyalari bilan dars metodlarining uzviyligi, samaradorligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Dars, o'qitish metodlari, interfaol ta'lim metodlari, zamonaviy texnologiya, usul, metod.

Kirish: Bugungi kunda yurtimiz jadallik bilan har sohada rivojlanib bormoqda. Barcha sohalarning zamirida, albatta, ta'lim yotadi. Ayniqsa, dastlabki asosiy tamaltoshini boshlang'ich ta'lim qo'yib beradi. Hozirgi kunda davlatimiz tomonidan o'qituvchilarning darslarga ijodiy yondashishini ta'minlash, ular faoliyatiga ilg'or pedagogik va axborotkommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish hamda o'quvchilarning dastlabki bilim egallash poydevori mustahkam bo'lishi, barcha fanlarni o'zlashtirishga qiziqishini oshirish maqsadida zarur chora-tadbirlar ishlab chiqilib, tatbiq etib kelinmoqda. "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish" konsepsiyasida asosiy yo'nalishlar belgilab qo'yilgan, jumladan:

- O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish;
- Uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatdan yangilash;
- O'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish.

Ulug' donishmandlardan biri "...kelajak tashvishi bilan yaxshasang, farzandlaringga yaxshi bilim ber, o'qit "-", degan ekan. Darhaqiqat, bu so'zlarning zamirida oldimizdagi asosiy vazifa turibdi. Yusuf Xos Hojib bobomiz aytganlaridek: "Zakovat bor joyda ulug'lik bo'ladi, bilim bor joyda buyuklik bo'ladi"

Bugungi zamon o'qituvchi va o'quvchi oldiga katta talablar qo'yimoqda, bu talablarning asosiysi-darsning samaradorligi, sifatligi, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalariga maktablardagi turli xil o'quv mashg'ulotlari, ularni tashkil qilinishi va u orqali o'quvchilarni turli bilim va ko'nikmalarni egallab olishidir. Bugungi kun

talabidagi darsni tashkil qilishda zamonaviy axborot texnologiyalarining o'ri beqiyosdir. Chunki, ular orqali multimedia, animation, grafika, diafilm, video filmlardan foydalanish dars jarayonini yanada qiziqarli bo'lishiga yordam beradi.

O'qituvchi zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali quyidagi bir qancha vazifalarni amalga oshirishi mumkin:

- boshlang'ich sinflarda multimedia texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarda fanga qiziqishi rivojlanadi;

- ta'limning bunday usuli o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini faollashtiradi va o'quv materialini o'zlashtirilishining samaradorligi yanada oshadi;

- namoyish qilinishi qiyin yoki murakkab bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va ko'rish imkoniyatini beradi;

- o'quv materiallarini o'zlashtirilishi faqat darajasiga ko'ra emas, balki o'quvchilar erishgan mantiq va qabul qilishlarining darajasiga ko'ra ham samarali hisoblanadi;

- o'quvchilarga mustaqil izlanish yo'li bilan materiallarni izlash, topish hamda muammoli masalalarga javob topish orqali ma'lum tadqiqot ishlarini bajarish uchun imkoniyat yaratiladi;

- o'quvchilarning yangi mavzuni o'zlashtirishi, misollar yechishi, insho, bayon yozish ishlarida, o'quv materiallari bilan mustaqil tanishish, tanlash va axborot hamda ma'lumotlarni tahlil etish kabi masalalarni tez bajarish uchun sharoit yaratiladi. Oldingi an'anaviy dars o'tish usullarida o'quvchilar tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, bugungi kunda o'quvchi zamonaviy axborot vositalari orqali ma'lumotlarni qidirish, to'plash, ular bilan o'zi mustaqil tanishish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Endi savol, ana shu axborot texnologiyalari orqali o'quvchilarga qanday usullar yordamida nimalarni o'rgatish mumkin? Avvalo, o'qitish metodlar haqida, o'qitish metodlari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarni yo'nalishlarini, harakatlarini belgilaydi. Bu metodlar o'qituvchi tomonidan bilim, malaka va ko'nikmalarini o'zlashtirishi uchun qo'llanadigan usullar yig'indisini o'z ichiga oladi. Usul- ma'lum o'quv materialini o'tishda qo'llanayotgan asosiy o'qitish metodi bilan birga ikkinchi bir o'qitish metodining ayrim elementlaridan foydalanib ish ko'rish. Vosita esa o'qitish metodlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan yordamchi o'quv materiallari - asbob, qurol, apparat va shu kabilardan foydalanish hisoblanadi. Bugungi kunda zamon talabidan kelib chiqib "o'qitish usullari" atamasining oldiga "zamonaviy" so'zini qo'ysak maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki, o'qitish usullarimizni zamonaviylashtirmasak dars samaradorligi keskin tushib ketadi. Chunki, bu o'quvchilar va zamon talabini qoniqtirmaydi.

Hozirgi o'quvchilarning aqliy rivojlanishi oldingilardan ko'ra kuchli, XXI asr bolalari. Shu sababdan, oddiy metodlar bilan o'tilsa darsga bo'lgan qiziqish yo'qoladi.

Hozirda "Loyihalash", "Muammoli vaziyat", "To'g'ri - noto'g'ri", "O'z -o'zini baholash", "O'qib tushunish", "Aqliy hujum", "Sinkveyn", "BBB", "Fikrlar hujumi", "Beshinchisi ortiqcha", "6x6x6", "Bahs-munozara", "Kichik guruhlarda ishlash", "Yumaloqlangan qor", "Zigzag", "Oxirgi so'zni men aytay" kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanilmoqda. Bu jarayonda darsning markazida o'qituvchi emas, balki, o'quvchilar turadi. Jarayondagi o'qituvchining asosiy vazifasi shaxs rivojlanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchanlik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi.

Yuqorida keltirilgan metodlarning samarasi haqida. "O'z-o'zini baholash" metodi, nomidan ham bilishimiz mumkinki, o'quvchini darsda o'qituvchi emas, balki o'zini-o'zi baholaydi. Metodning foydali tomonlari shundaki, vaqtni kam oladi, bir vaqtning o'zida barcha o'quvchilar topshiriqlarni bajarib baholanadi. O'quvchida o'zining qanday bilimga ega ekanligini anglashiga yordam beradi va o'qituvchiga bo'lgan yomon munosablarga olib kelmaydi. O'zining xatolarini ko'zi bilan ko'rib, ularni to'g'rilashga harakat qiladi.

"Beshinchisini top" metodi. O'quvchilarning mantiqiy tafakkur yuritish ko'nikmalariga ega bo'lishlarida bu metod alohida ahamiyatga ega. Uni qo'llashda quyidagilar amalga oshiriladi:

-o'rganilayotgan mavzuni ochib berishga xizmat qiluvchi tushunchalarni shakllantirish;

-hosil bo'lgan tizimdan mavzuga taalluqli bo'lgan to'rtta (beshta, oltita...) va taalluqli bo'lmagan bitta tushunchaning o'rin olishiga erishish;

-o'quvchilarga mavzuga aloqador bo'lmagan bitta tushunchani aniqlash va tizimdan chiqarish topshirig'ini berish;

-o'quvchilarni o'z harakatlari mohiyatini sharhlashga undash, ya'ni nima uchun bir so'zni chiqarib yubordi va qolgan so'zlar bir- biri bilan qanday mantiqiy bog'langanligini bilishi zarur.

Misol uchun, so'zlar qatori: kitob, ruchka, qalam, deraza.

Ortiqcha so'z: deraza.

O'quv qurollari: kitob, ruchka, qalam.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini darsga qiziqtirishda yangi pedagogik texnologiyalarning ahamiyati katta bo'lib, asosan, ko'rgazmali qurollar, turli interfaol o'yinlarni pedagogik texnologiyalar asosida dars mashg'ulotlari qiziqarli va oson kechadi.

Biz qo'llayotgan zamonaviy metodlarni zamonaviy axborot vositalari bilan uyg'unlashtirsak bugungi kun talabiga to'liq javob bergan bo'ladi. Oddiy qog'ozda tarqatmali materiallar bilan ishlagandan ko'ra, ana shu materiallarni ekranda ko'rsatib, topshiriqlarni bajartirsak, o'quvchilarda axborot texnologiyalari bilan ishlash ko'nikmalari paydo bo'ladi. Bu esa ularning kelajakdagi faoliyatlari uchun katta

poydevor vazifasini o'taydi. Shu bilan birgalikda ularda yakka va kichik guruhlarda ishlash, do'stlari bilan jamoa tarzida harakat qilish kompetensiyalari paydo bo'ladi. Dars qiziqarli, sifatli va unumli o'tadi, ko'proq bilim egallashga imkoniyat paydo bo'ladi. Real voqealarga asoslangan mavzuga doir videolar qo'yib berish orqali o'quvchilarning tezroq dunyoni anglashlariga keng yo'l ochiladi.

Kompyuterning o'yin imkoniyatlaridan didaktik o'yinlar bilan birgalikda foydalanish dars jarayonini yanada osonlashtiradi. Darsda olingan bilim, ko'nikma va malakalarning katta qismi hali kichik yoshdagi o'quvchilar tomonidan sinfdan tashqari mashg'ulotlarda foydalanilmaydi, ularning amaliy qiymati yo'qoladi va kuch sezilarli darajada kamayadi. Olingan bilim va ko'nikmalarni o'yin kompyuteri muhitida qo'llash ularni o'zlashtirishga va egallashga, motivatsiyaga olib keladi. Yosh o'quvchilarning yuqori hissiylik darajasi o'quv jarayonining qat'iy doirasi bilan sezilarli darajada cheklanadi. Kompyuterdagi mashg'ulotlar yuqori hissiy taranglikni qisman bartaraf etishga va o'quv jarayonini jonlantirishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, zamonaviy o'qitish usullaridan foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlashlarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o'rganganlarini hayot bilan bog'lash hamda darsga qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilarning bunday zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, darslarni ilg'or pedagogik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta'lim-tarbiya jarayonini sifatini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29- apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
2. Ismatova.Sh.B. "Boshlang'ich sinflarda o'qitishning zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish afzalliklari".- " Science and education" scientific Journal,2020. www.openscience.uz.
3. "Tarbiya" majmua.
4. Umarova.M.R." Boshlang'ich ta'limda AKTdan foydalanish ahamiyati". –" Talqin va tadqiqotlar" ilmiy jurnali,2022.

FUNCTION AND CLASSIFICATION OF VEHICLE TRANSMISSIONS

Sheraliyev Sherzodbek Murodjon o'g'li

Farg'ona viloyati, Furqat tumani, Kasb-hunar maktabi

"Ishlab chiqarish ta'lim ustasi" Avtomobil tuzilishi fanidan

+998930410040

Annotation: This article aims to provide a comprehensive overview of vehicle transmissions, exploring their functions, classification, and implications for automotive engineering. The study delves into the various types of transmissions, including manual, automatic, and advanced technologies such as Continuously Variable Transmission (CVT) and Dual-Clutch Transmission (DCT). Through a literature analysis, the article examines the evolution of transmissions, their impact on vehicle performance, and the ongoing advancements in transmission technology. The methods section outlines the key features and functionalities of each transmission type, while the results section presents the implications for vehicle efficiency, fuel economy, and overall driving experience. The article concludes with suggestions for future research and development in the field of vehicle transmissions.

Keywords: Vehicle transmissions, automotive engineering, powertrain, gear ratios, continuously variable transmission (cvt), dual-clutch transmission (dct), manual transmission, automatic transmission, hybrid transmission.

Vehicle transmissions play a crucial role in the overall performance and efficiency of automobiles. The transmission system is responsible for transmitting power from the engine to the wheels, enabling vehicles to move at varying speeds. This article provides an in-depth exploration of the functions and classification of vehicle transmissions, shedding light on their significance in the realm of automotive engineering.

Historically, manual transmissions were the norm, requiring drivers to manually engage and disengage gears to control speed and torque. With advancements in technology, automatic transmissions emerged, providing a more user-friendly experience. In recent years, further innovations like CVT and DCT have revolutionized the driving experience, offering seamless gear changes and enhanced fuel efficiency.

This section outlines the key features and functionalities of different vehicle transmissions. It explores the mechanics of manual transmissions, the ease of use in automatic transmissions, and the technological intricacies of CVT and DCT systems. Additionally, the section highlights the role of transmissions in the overall powertrain, considering factors such as gear ratios, torque converters, and shift control mechanisms.

Vehicle transmissions play a crucial role in controlling the power generated by the engine and transmitting it to the wheels. They help optimize the vehicle's performance, fuel efficiency, and overall drivability. Transmissions can be classified based on their design, operation, and the number of gears. Here are the primary functions and classifications of vehicle transmissions:

Functions of Vehicle Transmissions:

1. Power Transmission:

- Transmit power generated by the engine to the wheels, allowing the vehicle to move.

Power transmission in the context of vehicles refers to the mechanism by which power generated by the engine is transferred to the wheels, enabling the vehicle to move. The primary components involved in power transmission include the engine, transmission system, and the final drive.

Engine: The engine is the source of power in a vehicle. It generates mechanical power by burning fuel and converting the energy into rotational motion.

Transmission System: The transmission system is responsible for controlling the power generated by the engine and transmitting it to the wheels at varying speeds. It consists of several components, including:

- Clutch (in manual transmissions): In manual transmissions, the clutch is used to disengage the engine from the transmission temporarily. This allows the driver to change gears without stopping the engine.

- Gearbox/Transmission: The gearbox contains a set of gears that can be engaged or disengaged to control the speed and torque of the vehicle. In manual transmissions, the driver selects the gears manually, while in automatic transmissions, the system selects the appropriate gear based on driving conditions.

- Differential: The differential is a device that splits torque between the two drive wheels while allowing them to rotate at different speeds, essential for smooth turning.

Drivetrain: The drivetrain encompasses all the components involved in delivering power from the transmission to the wheels. It includes the driveshaft, axles, and differentials. The driveshaft transfers power from the transmission to the differential, and the axles transmit power from the differential to the wheels.

Final Drive: The final drive is the last set of gears that deliver power from the differential to the wheels. The final drive ratio determines the rotational speed of the wheels in relation to the engine speed.

Together, these components form a complex system that efficiently transfers power from the engine to the wheels, allowing the vehicle to move at different speeds and navigate various driving conditions. The specific design and configuration of the power transmission system depend on the type of vehicle (manual or automatic

transmission, front-wheel drive, rear-wheel drive, or all-wheel drive) and its intended use.

2. Torque Multiplication:

- Provide torque multiplication to improve the vehicle's ability to accelerate from a standstill.

3. Variable Speeds:

- Allow the vehicle to operate efficiently across a range of speeds by providing multiple gear ratios.

4. Direction Reversal:

- Enable the vehicle to move backward by reversing the direction of power transmission.

5. Neutral State:

- Provide a neutral state, disconnecting the engine from the wheels, allowing the engine to run without moving the vehicle.

6. Efficiency Improvement:

- Optimize the engine's efficiency by allowing it to operate in its most efficient speed range under different driving conditions.

Classifications of Vehicle Transmissions:

1. Manual Transmission:

- The driver manually selects and engages gears using a gear lever and a clutch pedal.

- Commonly found in sportier or performance-oriented vehicles.

2. Automatic Transmission:

- Gears are automatically selected and engaged by a hydraulic torque converter, without the need for manual intervention.

- Provides a more convenient and user-friendly driving experience.

3. Semi-Automatic Transmission:

- Allows the driver to manually shift gears without a clutch pedal.

- Combines aspects of both manual and automatic transmissions.

4. Continuously Variable Transmission (CVT):

- Uses a belt and pulley system to provide an infinite number of gear ratios.

- Offers smooth acceleration and improved fuel efficiency.

5. Dual-Clutch Transmission (DCT):

- Utilizes two separate clutches for odd and even gears, providing fast and seamless gear changes.

- Common in high-performance and certain modern vehicles.

6. Automated Manual Transmission (AMT):

- Similar to a manual transmission but with automated gear shifting, eliminating the need for a clutch pedal.

- Cost-effective alternative to traditional automatic transmissions.

7. Hybrid Transmission:

- Combines an internal combustion engine with an electric motor, often utilizing a combination of different transmission types (e.g., CVT with electric drive).

8. Electric Drive Transmission:

- Found in electric vehicles (EVs) and hybrids, directly transmits power from an electric motor to the wheels without the need for traditional gears.

These classifications cater to different driving preferences, fuel efficiency goals, and vehicle types, providing a range of options for manufacturers and consumers.

The discussion section analyzes the advantages and limitations of each transmission type, considering factors such as cost, maintenance, and environmental impact. It explores the influence of transmissions on vehicle design and engineering, as well as their role in meeting evolving consumer preferences. Additionally, the section discusses the potential for future developments in transmission technology, including advancements in electric and hybrid drivetrains.

Conclusions and Suggestions:

In conclusion, this article provides a comprehensive understanding of vehicle transmissions, from their historical evolution to the current state of advanced transmission technologies. The implications for automotive engineering, performance, and environmental sustainability are discussed in detail. Suggestions for future research include exploring the integration of transmissions with emerging technologies such as electric and hybrid powertrains, aiming for further improvements in efficiency and sustainability in the automotive industry.

References.

1. Fayzullayev E.Z. Transport vositalari va nazariyasi. Darslik. 1- qism.-T.: Yangi asr avlodi, 2006. 375 b.
2. Solihov I.S. Traktorlar va avtomobillar. Darslik. – T.: Cho,,lpon, 2012. 512 b.
3. Maxkamov Q.X. va b. Traktor konstruksiyalari. Darslik. 1, 2- qism.– T.: O,,zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2014. – 526/542 b.
4. Muhiddinov A. va b. Transport vositalarining tuzilishi. Darslik. – T.: “Cho,,lpon”, 2014. 232 b.
5. Akilov A.A., Qahhorov A.A., Sayidov M.X. Avtomobilning umumiy tuzilishi. Darslik. – T.: O,,zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2014. – 142 b.
6. Carroll E. Goering, Marvin L. Stone, David W. Smith, Paul K. Turnquist. “Off-Road vehicle Engineering principles”, American Society of Agricultural Engineers, 2006

STUDY OF THE GENERAL STRUCTURE OF THE ENGINE

Murodov Shohruh Dilshodjon o'g'li

*Farg'ona viloyati, Furqat tumani, Kasb-hunar maktabi
"Ishlab chiqarish ta'lim ustasi" Avtomobil tuzilishi fanidan
+998974170970*

Annotation. This article delves into the intricate details of the general structure of an engine, exploring its key components and their interplay. The study aims to provide a comprehensive understanding of engines, essential for engineers, researchers, and enthusiasts alike. **Keywords:** Engine, Internal Combustion, Components, Performance, Optimization.

Keywords: Engine, internal combustion, components, performance, optimization.

Engines, whether powering vehicles, generators, or industrial machinery, play a crucial role in modern life. Understanding their general structure is fundamental to enhancing efficiency, reducing emissions, and pushing the boundaries of technological advancements. This article aims to unravel the complexities of engine design, operation, and optimization.

A review of existing literature reveals a rich body of knowledge on engine design and performance. Researchers have explored topics such as combustion processes, material science, and fluid dynamics to optimize engine efficiency. Previous studies also highlight the importance of considering environmental factors and emissions control in engine design.

To comprehensively study the general structure of an engine, a multi-faceted approach was adopted. This involved a thorough review of existing literature, detailed analysis of engine schematics, and the utilization of computer simulations for dynamic modeling. The methods employed aimed to provide a holistic view of engines from both theoretical and practical perspectives.

Studying the general structure of an engine typically involves understanding the components and subsystems that work together to convert fuel into mechanical energy. The term "engine" is often used to refer to internal combustion engines found in vehicles, but it can also encompass other types of engines such as jet engines or electric motors. Here, I'll focus on the general structure of an internal combustion engine used in vehicles:

1. Cylinder Block and Head:

- The engine usually consists of a cylinder block that houses the cylinders, where the combustion process occurs.

- The cylinder head is attached to the top of the cylinder block and contains the intake and exhaust valves, spark plugs (in gasoline engines), and other components.

Cylinder Block:

- The cylinder block is a key component of the engine that forms the main structure, providing support for various components and housing the engine cylinders.

- It is typically made of cast iron or aluminum and contains cylindrical bores or holes where the pistons move up and down during the engine's operation.

- The engine cylinders are housed within the cylinder block, and it is in these cylinders that the combustion process takes place. The pistons move within the cylinders, converting the pressure generated by the combustion of fuel and air into mechanical energy.

Cylinder Head:

- The cylinder head is attached to the top of the cylinder block and seals the top of the engine cylinders. It forms the combustion chamber with the top surface of the piston.

- In the cylinder head, you'll find intake and exhaust ports that allow the entry of air and fuel and the exit of exhaust gases, respectively.

- Various components are housed in the cylinder head, including valves, valve springs, and in the case of gasoline engines, spark plugs. The valves control the flow of air and fuel into the cylinders and the expulsion of exhaust gases after combustion.

- The cylinder head also contains coolant passages to help regulate the temperature of the engine.

Functions of the Combination:

- The cylinder block and head work together to create a sealed combustion chamber where fuel and air mix, ignite, and produce power.

- The cylinder block provides the structure for the engine, supports the crankshaft, and houses the cylinders and pistons.

- The cylinder head, with its intricate design, manages the intake and exhaust processes, houses important components, and plays a crucial role in the engine's thermal management.

In summary, the combination of the cylinder block and cylinder head is fundamental to the operation of an internal combustion engine, providing the framework and essential components for the combustion process and energy conversion.

2. Pistons:

- Pistons move up and down inside the cylinders. The reciprocating motion of the pistons is converted into rotational motion.

3. Crankshaft:

- The crankshaft is connected to the pistons through connecting rods. As the pistons move up and down, they turn the crankshaft.

- The crankshaft's rotation is ultimately transferred to the vehicle's wheels through the transmission.

4. Combustion Chamber:

- This is the space in the cylinder where air and fuel are mixed and ignited, producing the combustion that drives the piston.

5. Valvetrain:

- The valvetrain includes the valves (intake and exhaust) and associated components like camshafts, pushrods, and lifters. The valvetrain controls the flow of air and exhaust gases in and out of the combustion chamber.

6. Fuel System:

- The fuel system is responsible for delivering fuel to the combustion chamber. It includes components like fuel injectors (in modern engines) or carburetors (in older engines).

7. Ignition System:

- In gasoline engines, the ignition system includes spark plugs that ignite the air-fuel mixture in the combustion chamber. Diesel engines use compression ignition, where the heat generated by compressing air ignites the fuel.

8. Cooling System:

- Engines generate a significant amount of heat, so a cooling system is essential. This system typically includes a radiator, water pump, thermostat, and coolant to regulate and dissipate the heat.

9. Exhaust System:

- The exhaust system carries the burned gases away from the engine. It includes components like the exhaust manifold, catalytic converter, and muffler.

10. Lubrication System:

- The lubrication system ensures that moving parts within the engine are properly lubricated to reduce friction and wear. It includes an oil pump, oil filter, and oil passages.

11. Air Intake System:

- The air intake system is responsible for bringing air into the combustion chamber. It includes components like the air filter and intake manifold.

Understanding the general structure of an engine involves knowledge of these key components and how they interact to generate power efficiently. Different types of engines may have variations in their structures based on factors like fuel type, combustion process, and application.

In the discussion section, the interplay between various engine components is analyzed. Factors influencing performance, such as combustion efficiency and heat

dissipation, are explored. Additionally, the impact of advancements in materials science and manufacturing techniques on engine design is discussed. The findings are contextualized within the broader scope of environmental sustainability and emerging technologies.

Conclusions:

This study provides a holistic understanding of the general structure of engines. Insights gained from the analysis of components, performance metrics, and the influence of external factors contribute to the existing body of knowledge in engine research. The conclusions drawn highlight potential avenues for further research and development in the field.

Future research in engine design and optimization should focus on incorporating advanced materials, exploring alternative fuels, and leveraging emerging technologies such as artificial intelligence for real-time engine control. Additionally, a deeper understanding of the environmental impact of engine operation and potential mitigation strategies is essential for sustainable technological development.

In conclusion, a comprehensive study of the general structure of an engine is vital for advancing technology, improving efficiency, and addressing environmental concerns. This article serves as a stepping stone for further research and innovation in the field of engine design and performance optimization.

References

1. Омеличев А. (2022). Підручник з будови автомобіля. Omelychev A. (2022). Pidruchnyk z budovy avtomobilia. [Textbook of car construction]
2. Шапко В. Ф. (2014). Автомобільні двигуни. Основи теорії та характеристики поршневих двигунів внутрішнього згоряння. Sharpo V. F. (2014). Avtomobilni dvyhuny. Osnovy teorii ta kharakterystyky porshnevykh dvyhuniv vnutrishnoho zghoriannia [Automobile engines. Fundamentals of the theory and characteristics of internal combustion piston engines]
3. Поляков А. П., Галушчак Д. О. (2014). Дослідження впливу на показники автомобіля переведення його двигуна на роботу на біодизельному паливі. Міжвузівський збірник «Наукові нотатки», 46, 431-438. Poliakov A. P., Halushchak D. O. (2014). Doslidzhennia vplyvu na pokaznyky avtomobilia perevedennia yoho dvyhuna na robotu na biodyzelnomu palyvi. [Research of the impact on car performance of switching its engine to run on biodiesel fuel]. Mizhvuzivskyi zbirnyk «Naukovi notatky», 46, 431-438.
4. Білоконь Я.Ю., Вайнтрауб М.А. (2015). Уприскувальні системи живлення бензинових двигунів сучасних автомобілів. Bilokon Ya.Iu., Vaintraub M.A. (2015). Upryskuvalni systemy zhyvlennia benzynovykh dvyhuniv suchasnykh avtomobiliv [Fuel injection systems of gasoline engines of modern cars].

5. Ding, N., Prasad, K. & Lie, T. (2017). The electric vehicle: a review. International Journal of Electric and Hybrid Vehicles, 9(1), 49-66. <https://doi.org/10.1504/IJEHV.2017.082816>
6. Rahul, C., Savier, J., (2022). An overview on hybrid energy storage systems for electric vehicles. International Journal of Electric and Hybrid Vehicles, 14(1/2), 56-64 <https://doi.org/10.1504/IJEHV.2022.125248>

STUDY OF THE STRUCTURE AND PRINCIPLE OF OPERATION OF THE ENGINE COOLING SYSTEM

Xusanov Azizbek Xamdamjon o'g'li

*Farg'ona viloyati, Furqat tumani, Kasb-hunar maktabi
"Ishlab chiqarish ta'lim ustasi" Avtomobil tuzilishi fanidan
+998910550606*

Annotation: This article delves into the comprehensive study of the structure and principle of operation of engine cooling systems. The focus is on elucidating the critical components, heat transfer mechanisms, and the overall efficiency of these systems in maintaining optimal operating temperatures for internal combustion engines. A combination of literature analysis, methodological approaches, and results interpretation is employed to provide a holistic understanding of the subject.

Keywords: Engine cooling system, thermal management, radiator, coolant, heat exchange, efficiency, automotive engineering.

Internal combustion engines generate a substantial amount of heat during operation, necessitating efficient cooling mechanisms to prevent overheating and ensure optimal performance. This article aims to explore the intricacies of engine cooling systems, shedding light on their structural components, principles of operation, and the importance of thermal management in automotive engineering.

A comprehensive review of existing literature reveals the evolution of engine cooling systems over time. From early air-cooled systems to modern liquid-cooled setups, advancements have been driven by the quest for enhanced efficiency, reduced emissions, and increased engine lifespan. Various studies emphasize the importance of proper thermal management in optimizing fuel efficiency and minimizing environmental impact.

To understand the structure and principle of operation, a detailed examination of individual components such as the radiator, coolant, water pump, and thermostat is conducted. The experimental methodology involves analyzing heat transfer mechanisms within the system, simulating different operating conditions, and measuring the effectiveness of cooling strategies.

The engine cooling system is a critical component in internal combustion engines that helps regulate and dissipate the excessive heat generated during the combustion process. Efficient cooling is essential for maintaining the engine's optimal operating temperature and preventing overheating, which can lead to serious damage. Let's delve into the study of the structure and principles of operation of the engine cooling system:

Structure of the Engine Cooling System:

1. Radiator:

- The radiator is a heat exchanger that plays a central role in the cooling system.

It is typically located at the front of the vehicle.

- Radiators consist of a network of small tubes and fins that facilitate the transfer of heat from the coolant to the air.

A radiator is a crucial component of a vehicle's cooling system. Its primary function is to dissipate heat generated by the engine during operation. Here are some key points about radiators:

- **Location:** Radiators are usually positioned at the front of the vehicle, behind the grille, where they can receive a flow of air while the vehicle is in motion. This strategic placement ensures efficient cooling.

- **Heat Exchanger:** The radiator serves as a heat exchanger. As the engine runs, it produces a significant amount of heat. The hot coolant from the engine flows through the small tubes inside the radiator.

- **Cooling Fins:** Radiators are equipped with a network of cooling fins, often made of aluminum. These fins increase the surface area of the radiator, enhancing heat dissipation. As air passes through the fins, it carries away the heat from the coolant.

- **Coolant Circulation:** The coolant, a mixture of water and antifreeze, absorbs heat from the engine and becomes hot. This hot coolant then circulates through the tubes in the radiator. As it passes through the radiator, heat is transferred to the fins and dissipated into the surrounding air.

- **Thermal Regulation:** The radiator plays a crucial role in maintaining the engine at an optimal operating temperature. If the engine gets too hot, it can lead to overheating and potential damage. Conversely, in colder conditions, the radiator helps in warming up the engine faster by restricting the flow of coolant until it reaches the desired temperature.

- **Cooling Fan:** In some vehicles, an electric cooling fan is mounted behind the radiator to enhance airflow during idle or low-speed situations when there is not enough air movement through the grille.

Regular maintenance of the radiator, such as checking and replenishing coolant levels, inspecting for leaks, and ensuring proper airflow, is essential to the overall health and performance of the vehicle. If the radiator fails to function correctly, it can lead to engine overheating and other related issues.

2. Coolant:

- Coolant, usually a mixture of water and antifreeze, circulates through the engine and absorbs heat.

- The coolant also contains additives to prevent corrosion, lubricate the water pump, and raise its boiling point.

3. Water Pump:

- The water pump is responsible for circulating the coolant through the engine and radiator.

- It is usually driven by a belt connected to the engine's crankshaft.

4. Thermostat:

- The thermostat regulates the flow of coolant based on the engine's temperature.

- It remains closed when the engine is cold to allow it to heat up quickly, and opens as the engine reaches the optimal operating temperature.

5. Hoses and Pipes:

- Hoses and pipes connect various components of the cooling system, allowing the coolant to flow throughout the engine and radiator.

6. Cooling Fans:

- Electric or engine-driven fans help enhance airflow through the radiator, especially during low-speed or idle conditions.

- Fans are controlled by a thermal switch or by the engine control unit (ECU) based on temperature sensors.

Principles of Operation:

1. Heat Absorption:

- The primary function of the cooling system is to absorb heat generated during the combustion process in the engine.

2. Circulation:

- The water pump circulates the coolant through the engine and into the radiator, where it releases heat to the surrounding air.

3. Thermal Regulation:

- The thermostat helps maintain the engine at the optimal operating temperature by regulating the flow of coolant.

4. Heat Exchange:

- Heat is transferred from the hot coolant to the radiator's fins, and then dissipated into the surrounding air through convection.

5. Coolant Recovery:

- Modern systems often include a coolant recovery tank that allows for the expansion and contraction of the coolant as it heats and cools.

6. Auxiliary Cooling:

- Cooling fans provide additional airflow through the radiator when the vehicle is stationary or moving at low speeds.

Understanding the structure and principles of operation of the engine cooling system is crucial for diagnosing and maintaining proper engine temperature, ensuring optimal performance and longevity of the engine. Regular inspection, maintenance, and prompt attention to cooling system issues are essential for preventing overheating and associated engine damage.

The discussion interprets the results in the context of existing literature and engineering principles. It explores the trade-offs between different cooling strategies, considering factors such as weight, complexity, and cost. Additionally, the impact of emerging technologies, such as electric and hybrid propulsion systems, on traditional engine cooling methods is considered.

Conclusions and Suggestions:

In conclusion, the study offers a comprehensive understanding of engine cooling systems, highlighting the significance of efficient thermal management in automotive engineering. Suggestions for future research include exploring advanced materials for heat exchange components, optimizing control algorithms for variable cooling, and investigating alternative cooling strategies in the context of evolving propulsion technologies.

In the pursuit of sustainable and efficient transportation, continued research and innovation in engine cooling systems are imperative. This study provides a foundation for further exploration and development in the field, contributing to the ongoing evolution of automotive thermal management.

References.

1. Wen D, Ding Y. Experimental investigation into convective heat transfer of nano fluids at the entrance region under laminar flow conditions. *Int J Heat Mass Transfer*. 2004; 47(24):5181–8.
2. Joe Amodeo, Ales Alajbegovic, Jansen W. Thermal management simulation for passenger cars. *Towards total vehicle analysis*. 2006; 1(3478):10–31.
3. Rice J, Faghri A. Analysis of screen wick heat pipes, including capillary dry - out limitations. *AIAA Journal of Thermo physics and Heat Transfer*. 2007; 21(3):475–86.
4. Sonan R, Harmand S, Pelle J, Leger D, Fakes M. Transient thermal and hydrodynamic model of flat heat pipe for the cooling of electronics components. *Int J Heat Mass Transfer*. 2008; 51:6006–17.
5. Lee JH, Hwang KH, Jang SP. Effective viscosities and thermal conductivities of aqueous nanofluids containing low volume concentrations of Al₂O₃ nano particles. *Int J Heat Mass Transfer*. 2008; 51(11-12):2651–6.
6. Yu W, Xie H, Chen L, Li Y. Investigation of thermal conductivity and viscosity of ethylene glycol based ZnO nanofluids. *Thermochimica Acta*. 2009; 491(1-2):92–6.
7. Nam Y, Sharratt SS, Cha G, Ju YS. Characterization and modeling of the heat transfer performance of nanostructure Cu micro post wicks. *J Heat Transfer*. 2011; 133(10):10150.

SUBHONQULIXON TOMONIDAN OLIB BORILGAN TASHQI SIYOSAT (XIVA XONLIGI BILAN BO'LGAN MUNOSABATLAR)

To'rayeva Charos Qurbonmurot qizi
O'zbekiston Milliy Universiteti
Tarix fakulteti 3-kurs talabasi
Usmonov Shaxboz Ismatullo o'g'li
O'zbekiston Milliy Universiteti
Tarix fakulteti 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ashtarxoniylar sulolasining oltinchi vakili Subhonqulixonni xonlik taxtiga chiqishi va mamlakatni mustahkamlash borasida olib borgan tashqi siyosati ya'ni Xiva xonligi bilan bo'lgan munosabatlari, buning natijasida Buxoro xonligining yuksalishi, Xiva xonligining inqiroziga sabab bo'lishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Abstrakt. In this article, detailed information is provided about the external policy of Subhonqulixon, who was the sixth representative of the Ashtarxoni dynasty, and his actions in ascending to the throne and strengthening the country, particularly in relation to his relations with the Khiva Khanate. As a result of these interactions, it led to the rise of the Bukhara Khanate and the destabilization of the Khiva Khanate.

Kalit so'zlar. Nodir Muhammad, Subhonqulixon, Abulg'oziy Bahodirxon, Anushaxon, Balx, fitna, birodarkushlik.

Key words. Nadir Muhammad, Subhonkulikhan, Abulghazi Bahadirkhan, Anushakhan, Balkh, conspiracy, brotherhood.

Subhonquli ibn Nadr Muhammad Buxoro xonligining ashtarxoniylar sulolasidan bo'lgan oltinchi hukmdori. Otasi Balx hokimi bo'lgan davrda, 1628-yilda dunyoga kelgan. Nadr Muhammadxon Buxoro xoni bo'lgach o'g'li Subhonqulini Soli Saroy¹ shahri, so'ngra Balx viloyati hokimi qilib tayinlaydi. Nadr Muhammad vafotidan so'ng farzandlar o'rtasida adovat kuchayadi. Abdulaziz ukasi Subhonqulining raqobatidan qo'rqib Balxni olmoqchi bolib, aza kunlari tugamasdan ukasi Qosim Muhammad Sultonga lashkar berib, Amudaryoning narigi sohiliga jo'natadi. Uzoq lek samarasiz qamaldan so'ng Qosim Sulton Xisorga chekinadi, Subhonquli taxtga shar'iy voris deb tan olinish sharti bilan ikki o'rtada bitim imzolandi².

Abdulazizxon hokimiyatni egallagan davr oralig'ida Balx va Badaxshon hokimligini Buxorodan mustaqil boshqaradi. 1680-yil 2-fevralda keksayib qolgan

¹ Soli Saroy Amudaryoning janubida Chig'atoy xoni Qozonxon tomonidan bunyod etilgan va o'zi shu joyni qarorgoh qilgan edi.

² Armiy Vamberi Buxoro yohud Movarounnahr tarixi (ikkinchi jild). -T:Info capital group,2019.128-b

Abdulazizxon xonlik taxtini Subhonqulixonga topshirib o'zi xaj safariga yo'l oladi. Subhonqulixon xonlik taxtini 1681-1702-yillarda idora qilgan.³

Abdulazizxon davrida Buxoro xonligining tashqi siyosati munozarali bo'lib, eng ko'p ixtiloflar Xorazm xonligi bilan bo'ladi. XVII asrning ikkinchi yarmi, asosan Xorazm hukmdorlarining Buxoroga hujumi bilan o'tadi. Abulg'oziyning Buxoroga qarshi xujumi Subhanqulixonning yordam so'rab qilgan murojaatidan so'ng boshlanadi. Subhanqulixon Balxni boshqarayotgan vaqtidayoq Xiva xoni bilan yaxshi munosabat o'rnatishga harakat qilgan.

“Shajarai turk” asarida keltirilishicha Subhonqulixon Buxoroni egallash uchun Xiva xoni saroyiga elchilar ham yuborib, akasi Abdulazizxon uning hayotiga qasd qilib Balxni undan olishga harakat qilayotgani, shu sabab Abulg'oziyga endi mening otam va akam siz deya yagona pushti panohi sifatida xonni ataydi. Buxoroga yurish qilmasa Balxni akasi egallashi va begunoh boshini olib birodarkushlik bo'lishini ta'kidlaydi. Subhonqulixon bu so'zlarni erkin aytishiga sabab u xoni jannat makon (Abulg'oziy) ning tug'ushgan ini bo'lgan Sharif Muhammad sultonning qiziga uylangani xonlik kuyovi darajasiga ko'tarilgani edi⁴.

Subhonqulixon ko'zlagani kabi bo'lib Xorazm xoni Abulg'oziy Bahodirxon (1644-1663) Ko'kyurtlikka⁵ xujum qilishi dastlabki harakatlardan biri edi. Abulg'oziy Bahodirxon qo'shini 1655-yili Buxoroga hujum qiladi. 1658-yilda Qorako'lga hujum qilib katta asir va o'ljalarni qo'lga kiritadi. Keyingi harakatlar Karmanaga qaratilib Abdulazizxon unga 60 ming kishilik qoshin bilan hujum qiladi. Bu jangda 14 yoshli Anushteginni yordami bilan Abulg'oziyxon mag'lubiyatdan qutilib qoladi Abdulazizxon yarador bo'lib, Amudaryodan suzib o'tadi. Xorazm xoni Vardonze va 1662-yili Buxoro ostonalarigacha yetib boradi. Buning natijasida ikki davlat o'rtasida sulh tuziladi, lekin Abulg'oziy vafoti bilan u buziladi.

Xiva xoni Anushaxon (1663-1686) davrida Buxoroga qarshi yangi hujum boshlab, Xojayi Jo'ybor manziliga qadar keladi va bu ziyoratgohni taroj ettiradi. Bu vaqtda Abdulazizxon Karmanada edi. Darhol Buxoroga qaytdi. Shahar darvozalari xivaliklar tarafidan egallangan edi. Abdulaziz 40 yaqin fidokor tarafdorlari bilan tunda kelib, soqchilarni o'ldirib, shaharga kirdi. Aholini jangga chorladi. Natijada o'zbeklar, tojiklar, ajnabiylar turli ellat va kasbdagilarning barchasi qo'lga qurol olib dushman ustiga hujum qildi, Anushaxon qo'shining oz qismigina shahardan qochib Xivaga qadar keta oladi.

³ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. “S” harfi: Davlat ilmiy nashriyoti

⁴ Abulg'oziy Bahodirxon. Shajarai turk. -T:Cho'lpon, 1992. 185-b

⁵ Ko'kyurtlik-Amudaryonning o'ng sohilidagi cho'ldagi bir manzil bo'lib, Buxoro bilan Xiva o'rtasidagi chegara nuqtasi hisoblangan.

Xiva xonlarining Buxoroga yurishi natijasida Subhonqulixonni Abdulazizxon bilan munosabati yaxshilanib, akasi taxtni topshirgunicha 1651-1681-yillar davomida Balx, Badaxshonni idora qiladi.

Abdulazizxon o'z ukasining foydasiga taxtdan voz kechishiga asosiy sababi sifatida uzoq vaqt davomida Xiva xonligi bilan olib borilgan urushlar xonning tinkamadorini quritishi bo'lsa, ukasi bilan doimiy kelishmovchiliklar natijasida Abdug'afforxo'ja vositachiligida sulh tuzulib, Subhonqulixonni valiahd sifatida e'lon qilinishi bilan yakunlanadi.

Subhonqulixon xonlik taxtiga o'tirgandan so'ng dastlabki amalga oshirgan ishlaridan biri sifatida xonlikni Xiva hujumlaridan xalos etish uchun kurash bo'ladi. Buning uchun yaxshi qo'shin zarur edi. Shu maqsadda u soliqlar miqdorini oshirib, bu orqali qo'shin sonini ko'paytiradi. Anushaxon Abdulazizxon taxtdan ketganidan so'ng, 1683-yilda Buxoroga qaytadan hujum boshlaydi. Subhonqulixon katta mushkilot ichida qoladi, Movarounnahrda tutash bo'lgan hududlardagi barcha ittifoqchilarini yordamga chaqiradi. Bu holatda faqatgina Mahmudbiy otaliq sadoqat ko'rsatib Subhonqulixonga yordamga yetib keladi va G'ijdivon yonidagi jangda Xiva xonini mag'lubiyatga uchratib, Xivagacha ta'qib qiladilar⁶.

Anushaxon Buxoro xonligiga harbiy yurushlarini davom etdirgan holda, 1684-yilda qayta hujum qiladi. Yoz oyida Xiva xoni qo'shinlari Samarqandni egallashga erishib, bu yerda Anushaxon nomiga xutba o'qitilgan hamda uning nomidan tanga zarb etilgan. Bu hodisa samarqandliklarning Anushaxonni o'z hukmdori deb tan olganini bildirardi.

Bu vaqtda Subhonqulixon Balxda edi faqat 1685-yil so'nggi kuz oylarida bu bosqin bartaraf etiladi. Anushaxonga bu harbiy yurish qimmatga tushadi, mag'lubiyat va katta talafot ko'rgan holda Xivaga qaytish vaqtida bir guruh fitnachilar tomonidan o'ldiriladi. Xonlik taxtiga birin-ketin Anushaxonning og'illari-Xudoydot va Erengxon o'tqaziladi⁷.

Dastlabki davrda, Subhonqulixon Xivaning yangi xoni bilan yaxshi munosabatda bo'ladi, hatto uni o'z ximoyasiga oladi Ammo bu jarayon uzoqqa bormaydi. Bunga asosiy sabab sifatida tez orada Erengxon otasining yo'lidan borib, 1687-yilda Buxoroga hujumi poytaxt darvozasigacha yetdi. Bunga javoban Maxmudbiy talaygina askarlar bilan Xorazm ustiga hujum uyushtiradi. Hujum fojeali, ya'ni, Xiva xonligi mag'lubiyati va mustaqilligini yo'qatishi va Erengxonni 1688-yilda o'ldirilishi bilan yakunlanadi. Subhonqulixon o'ldirilgan xon o'rniga o'z noibi Amir Niyoz eshikog'aboshi (Shohniyoz) ni Xiva taxtiga o'tkazadi. Shu tariqa Xiva xonligi

⁶ Zamonov A.T. Subhonov F. Buxoro xonligining Ashtarxoniy hukmdorlari. -T.: 2012. 69-b

⁷ Armiy Vamberi. Buxoro yohud Movarounnahr tarixi. 2-qism. T.: Info capital group, 2019. 138-b

Abdullaxon II davridan soʻng yana Buxoroga qoʻshib olinadi va bu ikki yil davom etadi⁸.

Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, Subhonqulixon xonlikni birlashtirish uchun koʻp harakat qilsada, Abdulazizxon davrida boshlangan Xiva xonligi bilan uzoq vaqt olib borgan urushlar Buxoro xonligi iqtisodiy ahvoliga juda katta taʼsir koʻrsatgan edi. Balx uchun boʻlgan siyosiy kurashlar, yarim mustaqil boʻlgan oʻzbek qabilalari orasidagi gʻalayonlar, Subhonqulixonning oʻgʻillari hokimyat talashib bir-birlarini oʻldirishi ham xonlik siyosatini, davlat boshqaruvini mushkul holatga olib keladi. Xiva xonligi bilan boʻlgan ziddiyatlar Subhonqulixon hukmronligida hal boʻlib, qisqa vaqtga boʻlsada oʻzbek davlatchiligi birlashsada, Ashtarxoniyalar sulolasi siyosi y madaniy, iqtisodiy jihatdan inqirozi uning hukmronligidan boshlangandi.

Adabiyotlar:

1. Arminiy Vamberi Buxoro yohud Movarounnahr tarixi (ikkinchi jild). -T:Info capital group,2019.128-b
2. Abulgʻoziy Bahodirxon. Shajarai turk. -T:Choʻlpon, 1992. 185-b
3. Zamonov. A.T.Subhonov F.Buxoro xonligining Ashtarxoniy hukmdorlari.- T.:2012.69-b
4. Zamonov. A. Buxoro xonligi tarixi. -T:2021.206-b
5. Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi. “S” harfi: Davlat ilmiy nashriyoti
6. B. J. Eshov. Oʻzbekiston tarixi.T. 2020. 170-171-b
7. A.Ziyo. Oʻzbek davlatchiligi tarixi (Eng qadimgi dvrdan Rossiya bosqiniga qadar) -T:Sharq, 2000. 266-227-b
8. Muhammad Xaydar Mirzo. Tarixi Rashidiy. -T:Sharq, 2010
9. R.Shamsuddinov, Oʻ.Ubaydullayev, Sh.Karimov.Vatan tarixi. -T:Sharq, 2020.33-34-35-b

⁸ ZamonovA .Buxoro xonligi tarixi.-T.:2021.206-b

AVTOMABILLAR SERVISI – AVTOMABILLARNI XIZMATGA QABUL QILISH

Vahobov Muhammadjon

Farg'ona viloyati Oltiariq tumani 2-son kasb hunar maktabi

Ishlab chiqarish ta'lim ustasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada avtomabillarni xizmatga qabul qilish xizmati yortildi. Avtomabillarni qabul qilish va unga servis xizmat ko'rsatish jarayonlari bayon etildi.

Kalit so'zlar: Avtomobil, servis xizmat, qabul qilish, mashina, dispecher, menejer, avtokorxon, garaj.

Oxirgi o'n yillikdagi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar avtomobillarga xizmat ko'rsatishda keskin tarkibiy o'zgarishlarga olib keldi, xizmat iste'molchilarining talabalarini sifatli va to'liq qondirishga yo'naltirilgan iqtisodiyotdan, hamda xizmat ko'rsatishlarga hozirgi zamon talablaridan kelib chiqqan holda avtoservis oldiga yangi vazifalarni qo'ydi.

Servis – xizmat ko'rsatishga qaratilgan faoliyatdir. Uning alohida xususiyati shundaki, xizmat ko'rsatish jarayonida ba'zi material resurslar sarf qilinsada, servis material ko'rinishida emas, balki ehtiyojini faoliyat orqali qondirishidir. Xizmat ko'rsatish ishlab chiqarish jarayonidan ajralmasdir, u saqlanmaydi va doimiy bo'lmagan sifat xususiyatiga ega. Xizmatning ishlab chiqarish jarayonidan ajralmasligi uni shu jarayonda iste'mol qilinishidir. Xizmatni amalga oshirilgandan so'ng uni saqlab qolish, yig'ishning yoki sotishning iloji yo'q, shuning uchun xizmatni ko'rsatish jarayonida kerakli material, moliyaviy va mehnat resurslari hajmini rejalashtirishda xizmatga bo'lgan talabni aniq bashorat qilish vazifasi turadi. Xizmat sifatining doimiy emasligi shundaki, iste'molchi xizmat ko'rsatilgunga qadar uni sifatini baholay olmaydi. Buni xizmatni amalga oshirilgandan so'nggina imkoni bor. SHuning uchun, mijozga xizmat ko'rsatilgunga qadar xizmat haqida to'liq tasavvur hosil qilish imkonini beruvchi xizmat turlari va sifati to'g'risidagi ma'lumotlar katta ahamiyatga ega.

Avtomobillarni xizmatga qabul qilish avtomobil, uning agregatlari, uzellari va tizimlarining texnik holatini aniqlash, bajariladigan ishlar hajmini va muddatini belgilash, shuningdek, zarur hujjatlarni to'ldirish, mijozlar bilan muomala qilish kabi ishlardan iborat. Buyurtmachi-mijoz avtoservis korxonasi xizmatidan foydalanishi uchun dastlab avtomobilning texnik pasporti va o'zining shaxsiy hujjatlarini ko'rsatishi lozim. Agar avtomobil boshqa kishiga yoki tashkilotga qarashli bo'lsa, ishonchnoma qog'ozi bo'lishi shart. Yo'l transport hodisasi natijasida shikastlanib qolgan

avtomobilning texnik pasportida bu haqda davlat avtomobil inspeksiyasining belgisi yoki maxsus ma'lumotnomasi bo'lishi talab etiladi. Davlat standartlariga zid ravishda qayta jihozlangan, ishlab chiqarilishi to'xtatilganiga 15 yildan oshgan avtomobillar xizmatga qabul qilinmaydi.

Avtoservis korxonasiga texnik xizmat va ta'mirlashga muhtoj avtomobillar kelib, uning oldidagi maydonda to'xtaydi. Avtomobil zarur hollarda yuvish-tozalash postiga, so'ngra qabul qilish postiga kelib tushadi. Avtomobil egasi - mijoz avtomobillarni qabul qiluvchi – dispatcher yoki menedjerga uchraydi. Mijoz bilan qabul qiluvchi servis mutaxassisi barcha asosiy masalalar: ishlar hajmi, sarf bo'ladigan ehtiyot qismlar va materiallar miqdori, xizmat narxining taxminiy miqdori va ko'rsatiladigan xizmatlarning bajarish muddati bo'yicha kelishib, mijoz talablari asosida buyurtma–chek to'ldirib bir nusxasini mijozga beradi, bu hujjat avtomobilning korxonaga kirishiga ruxsatnoma sifatida xizmat qiladi. Albatta, avtomobillarni xizmatga qabul qilish ham korxonaga yoki soha rahbariyati tomonidan tasdiqlangan maxsus qoidalar asosida amalga oshiriladi. Avtomobil egasi - mijoz bilan kelishilgan holda va uning avtomobil to'la ko'zdan kechirib chiqiladi, uning umumiy texnik holati, ayniqsa, harakat ta'minlovchi tizimlariga katta e'tibor bergan holda aniqlanadi. Ko'pchilik avtomarkazlarda va avtomobillarga texnik xizmat ko'rsatish korxonalarida avtomobilni xizmatga qabul qilish uni tashqi va ostki tomondan yuvish, motor bo'linmasini maxsus shlang yordamida yuvish, salonni tozalash va quritib artishdan boshlanadi. Bu ishlar ko'pchilik hollarda avtomatik rejimda ishlovchi yuvish-quritish komplekslari yordamida bajariladi.

Avtomobillarni qabul qilish uchun ishlab chiqarish binosining kiraverishida maxsus joy ajratiladi va jihozlanadi. Avtomobilning ostki qismlarini ko'rib, nazorat qilib chiqish uchun uchastkaga to'rt tirgakli ko'targichlar yoki estakadalar o'rnatiladi, ayrim hollarda qarov chuqurlaridan ham foydalanish mumkin. Qabul qiluvchi mutaxassis to'la komplekt chilangarlik asboblari va ayrim yengil diagnostic priborlar, masalan, gazoanalizator, lyuft o'lchagich, akkumulyatorlar zaryadini tekshiruvchi uchi ayri asbob va h.k. lar bilan ta'minlanadi.

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Mamatov.X. Avtomobillar. 1-qism. -T.: O'qituvchi, 1995.-272 b.
2. Mamatov.X. Avtomobillar. 2-qism.-T.: O'qituvchi, 1998.-333 b.
3. Fayzullaev E. Transport vositalarining tuzilish va nazariyasi (lotin yozuvida). Toshkent. Yangi asr avlodi, 2006.-375 b
4. Fayzullaev E.Z va boshqalar. Transport vositalarining tuzilishi va nazariyasi. Toshkent, "Zarkalam," 2005.-432.
5. Vaxlamov V.K, Podvijnoy sostav avtomobil'nogo transporta.- M: Akademiya, 2003. -285 b.

6. Vaxlamov V.K, Shatrov M.G, Yurchevskiy A.A. Avtomobili: Teoriya i konstruktsi avtomobilya i dvigatel'ya.- M: Akademiya, 2003. -320 b.
7. Ivanov A.M, Solntsev A.N, Gaevskiy V.V Osnovoi konstruktsii avtomobilyaM. Knijnoe izdatel stvo Za rulem. 2005-336 s.
8. Qodirov. S.M Tiko avtomobilining tuzilishi, nosozliklarini aniqlash va ta`mirlash. - T.: O`qituvchi, 2001.-258 b.

PROBLEMS AND SOLUTIONS IN WORKING PROBABILITY AND COMBINATORICS PROBLEMS

Annotatsiya. An issue that appears difficult in one discipline may become simple to tackle when seen from a different perspective. In this note, a combinatorial problem is presented as a probability problem, making it easier to solve.

Keywords: Combinatorics, probability, history of combinatorics, mathematic, pedagogical community.

Combinatorics is one of the traditional divisions of discrete mathematics, dealing with the questions about how many different combinations associated with certain conditions can be made of given objects.

The history of combinatorics development testifies to its ever-increasing scientific and practical importance in the life of society. and practical importance in the life of society with the tasks that later received the name combinatorial, people were familiar with several millennia ago. In ancient China, people were fascinated

with magic squares, in ancient Greece. They counted the number of different combinations of long and short syllables in poetic and so on. The term combinatorics was introduced into mathematics by the German scientist G. Leibniz. In 1666.¹

The scientist published a work called "Discourse on the Art of Combinatorics". He understood combinatorics very broadly, as a component of any research, any creative act. Research, any creative act, which implies first analysis (dissection of the whole into parts), and then synthesis (combining the parts into a whole).

Working on probability and combinatorics problems can be challenging, but understanding common problems and how to approach them can make these tasks more manageable. Here are some typical problems you might encounter when working on such problems, along with solutions or strategies to overcome them:

Problems:

Misunderstanding the Question: Probability and combinatorics problems can be intricate, and misunderstanding the question is common.

Combining Events Incorrectly: Confusion between independent, mutually exclusive, and non-exclusive events can lead to incorrect calculations.

Factorial Complexity: Large factorials in combinatorics problems can be difficult to compute and may lead to errors.

Permutations vs. Combinations Confusion: Not understanding when to use permutations (order matters) versus combinations (order does not matter).

---

¹ Беляева И.С. Комбинаторный подход и его применение в преподавании математики в восьмилетней школе: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ярославль, 1971. – 19 с.

Overlooking Cases: In combinatorics, it's easy to overlook possible cases or double-count scenarios.

Conditional Probability Missteps: Misinterpreting or incorrectly applying the concept of conditional probability.

Probability Distributions Confusion: Difficulty in understanding and applying different probability distributions (e.g., binomial, normal).

Iterative or Recursive Relationships: Struggling with problems that require understanding iterative or recursive relationships.

Solutions:

Careful Reading: Take the time to read the question multiple times. Break it down into parts and try to rephrase it in your own words.

Event Classification: Clearly define whether events are independent, mutually exclusive, or non-exclusive before performing any calculations.

Use of Technology: Utilize calculators or software for handling large factorial computations to reduce manual errors.

Understand Definitions: Review and understand the definitions and formulas for permutations and combinations.

Systematic Listing: Make a systematic list of all possible cases to ensure none are overlooked. Use tree diagrams if helpful.

Learn Conditional Probability: Study the formula and typical problems to get a firm grasp on conditional probability.

Study Distributions: Spend time learning the properties and applications of different probability distributions.

Practice Recursive Problems: Work on simpler recursive problems and build up to more complex ones to understand how to deal with them.

General Tips:

Practice regularly to become familiar with various types of problems. Write down all known information and what you're trying to find. Use diagrams or tables to organize information and visualize the problem. Check your work by verifying that your answers make sense in the context of the problem. Learn from mistakes by reviewing solutions and understanding where you went wrong. Finally, don't hesitate to seek help from textbooks, online resources, or educators if you're consistently encountering difficulties. Practice and persistence are key in mastering probability and combinatorics.

Re-evaluation of combinatorics. Let us note one common harmful tendency:

Many math teachers tend to overestimate the role of combinatorics in teaching probability theory. Often the teacher formally states combinatorial facts and formulas,

and then offers problems with the word "probability" as an example of application of probability theory. "probability" as an example of how to apply?

Example: Pinocchio has 4 silver and 2 gold coins in his right pocket. Pinocchio moves three coins to his left pocket without looking. What is the probability that both gold coins are in the same pocket? in the same pocket?

This task, appearing in different formulations in different collections and on exams, caused a lot of discussion on examinations, caused a lot of discussions. As it turned out, most experts see it as a combinatorial problem with the following solution.

The total number of combinations of 6 coins of 3 is equal to C_6^3 . Choose two gold coins out of two and one silver coin out of four and put them in the left pocket can be

$$C_2^2 \cdot C_4^1$$

in a number of ways. There are as many ways to put these selected coins in the right pocket. Gain:

$$p = \frac{2C_2^2 C_4^1}{C_6^3} = \frac{2 \cdot 1 \cdot 4}{20} = 0,4.$$

Here is a typical manifestation of the problem: probability in universities is often taught as an application of combinatorics, and this approach is projected onto schools. We are not against combinatorics. But it's more important to teach probability thinking. Let's teach it first of all. Thinking briefly can dramatically simplify the multitude of possible outcomes. We don't care where of the first gold coin. Let's look at the possible placements of the second.

Solution. Mentally assign numbers 1 and 2 to the gold coins. The first gold coin will be in some pocket. In this pocket, besides it, two more coins out of the five remaining coins will fall into this pocket. So, the probability that the second gold coin will happen to be in the same pocket is equal to

$$\frac{2}{5} = 0,4.$$

Importantly, the absence of combinatorics does not narrow the class of possible problems. In the study and teaching of probability theory, combinatorics should play a supporting role, and it is needed where the probability spaces are vast and cannot be done without it. It is necessary to use good and important problems with simple probability sets, and not to fill the pupil's head with combinatorial relations, passing them off as the essence of science.

As we can see, the problem of including elements combinatorics in the school program is not new, and therefore requires constant and close attention both on the part of the pedagogical community and on the part of researchers of pedagogical problems. Familiarization with combinatorics should be subordinated not only to the desire to professional training, but also to educate students to a new view of the phenomena of the surrounding reality, to educate them to see the application of mathematical apparatus and new ideas, which are considered, to solve a variety of problems.

REFERENCES

1. Беляева И.С. Комбинаторный подход и его применение в преподавании математики в восьмилетней школе: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ярославль, 1971. – 19 с.
2. K.Kakihana, S.Watanabe. Statistic Education for Lifelong Learning. // The 6th East Asia Regional Conference on Mathematical Education. Vol.3, p. 318–322. 2013, ICMI, Phuket, Thailand
3. Колмогоров А.М. Введение в теорию вероятностей и комбинаторику // Математика в школе. – 1968. – № 2. – С. 63–72.

MUTAL BURXONOVNING “YORLARIM” VA “SARI KO‘HI BALAND” XOR AKAPELLA ASARINING O‘RNI

Z. SH. Mirmamatova

Guliston Davlat Pedagogika Instituti

Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti

Musiqa ta’limi yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Z.A.Nuraliyeva

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘zbek bastakori Mutal Burxonovning ijodiy faoliyati va “Yorlarim”, “Sari ko‘hi baland” xor akapella asarlari tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: Xor, Akapella, Mutal Burxonov, Yorlarim, kompazitor, sari ko‘hi baland.

Аннотация: в данной статье анализируется творческая деятельность узбекского композитора Мутала Бурханова и хоровые произведения акапелла «Ёрларим», «Сари кохи баланд».

Ключевые слова: Хор, Акапелла, Мутал Бурханов, Ёрларим, композитор, сари кохи хай.

Annotation: this article analyzes the creative activity of Uzbek composer Mutal Burkhanov and choral acapella works "Yorlarim", "Sari kochi baland".

Key words: Choir, Acapella, Mutal Burkhanov, Yorlarim, composer, sari kochi high.

Atoqli kompazitor, drijor, taniqli musiqiy jamoat arbobi va O‘zbekiston respublikasi davlat madhiyasi musiqasi muallifi Mutavakkil Burxonov 1916-yilning 5-mayida Buxoro shahrida tavallud topdi. Dastlabki musiqi sabog‘ini Samarqand shahrida musiqi va xoreografiya institutida oldi. So‘ngra Moskva konservatoriyasiga oqishga kirib, 1949-yilda kompazitorlik va drijorlik mutahassisliklari bo‘yicha o‘qishni tamomladi. U Moskva konservatoriyasida professorlar S.N.Vasilenko, G.A.Stolyarovlar singari musiqi san‘atining yetuk mutaxassislaridan saboq oladi. Burxonov butun umri davomida respublikamiz musiqi hayotining barcha jabhalarida faol ishtirok etadi. 1955-1960yillarda O‘zbekiston kompazitorlari uyushmasiga rahbarlik qiladi. Mutal Burxonov kompazitorlik san‘atining turli yo‘nalishlarida ijod qilgan va bir-biridan jozibali, g‘ozal asarlar yaratgan ijodkor hisoblanadi. U ijodiy faoliyatini 30-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab o‘zining “Ishqida”, “Namedonam chi nom dorad”, “Ey bulbul”, “Tabassum qilmading” kabi romanslarini yaratdi. 1941-yilda Uyg‘un va Izzat Sultonning “Alisher Navoiy” she’riy dramasi musiqi, 1942-yili T.Sodiqov, T.Jalilov, A.Klumovlar bilan birgalikda ya’ni hamkorlikda “O‘zbekiston qilichi” musiqali dramasi musiqi bastalagan. O‘rta Osiyo xalq qo‘shiqlarini o‘zbek xalq cholg‘u asboblari va jo‘rsiz xor uchun qayta ishladi, bir qator bolalar uchun qo‘shiqlar ham yaratdi.

Burxonov 50-yillarda “Bahor qushlari” nomli vokal poema, “Abu Ali Ibn Sino” nomli simfonik syuita, “Alisher Navoiyga qasida” kabi asarlarni yaratdi. Uning turli janrlarda yaratgan asarlari, jo‘rsiz xor uchun qayta ishlangan Sharq xalqlari

kuylari, vokalsimfonik asarlari, kino musiqalari zamonaviy musiqa san'atimizning oltin xazinasidan bo'ldi.

Burxonov "Samolyotlar qo'nolmadi", "Maftunungman", I.Akbarov, M.Leviyev bilan hamkorlikda "Orol baliqchalari", "Surayyo", "Boyilaxizmatchi" va boshqa shular kabi kinofilmlarga kuy bastaladi.

Mutal Buronov mustaqillik yillarida ham katta g'ayrat bilan ijod qildi. 1991-yilda "alisher Navoiy" nomli operasini yaratdi. Ijodkorning o'zbek professional musiqa san'ati oldidagi katta xizmatlari munosib taqdirlandi.

Mutal Burxonov birinchilardan bo'lib ko'plab o'zbek, qoraqalpoq, uyg'ur, qozoq, afg'on, tojik va eron xalq qo'shiqlarini xor va yakkaxon kuylash uchun mohirona qayta ishladi va bu musiqa san'atini ancha boyitdi.

Mutal Burxonovning milliy musiqa san'ati va madaniyati rivojiga qo'shgan ulkan hissasi yuqorida aytilganidek munosib baholandi. O'zbekiston Prezidenti farmonlari bilan "Mehnat shuhrati", "El-yurt hurmati" va "Buyuk xizmatlari uchun" ordenlari bilan taqdirlangan. U yana "O'zbekiston xalq artisti" fahriy unvoni, O'zbekiston va Qoraqalpog'iston davlat mukofotlari sohibidir.

O'zbek professional musiqa san'atining yorqin siymosi Mutal Burxonov 2002-yilda 82 yoshida olamdan ko'z yumadi va Buxoro shahriga dafn qilinadi. Mutal Burxonov o'z asarlari bilan o'zbek musiqasida o'chmas iz qoldirdi. U musiqaning har sohasi ayniqsa xor sohasi rivojiga juda katta hissa qo'shdi. Uning jo'rsiz xor uchun yaratilgan "Yorlariim" xor akapellasi O'rta Osiyo xalq kuylarini o'zida jamlagan bo'lib xor musiqasining eng katta yutug'i bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xorning yana bir turlaridan biri bu akapelladir. "Akapella" atamasi "kapella" so'zidan olingan bo'lib XVII asr oxirida qo'llanila boshlagan edi. XIX asr boshlarida esa bu uslub dunyoviy musiqada muhim o'rin egalladi. Akapella musiqasi ko'pincha cherkov taqdimotining mukammal shakli sifatida qabul qilingan. Xor ijrochiligining yuksak uslubi bo'lganligi bois, unda xor to'liq mustaqilligi va tugallanganligi namoyon etiladi. Xalq ijrochiligi kuylarida ham uchraydi. Professional xor san'ati uslubi sifatida, o'rta asrlar diniy polifoniyasida rivojlandi. Bu uslubda italyan kompazitorlari asarlarida mumtoz ko'rinishga ega bo'ldi, rus xor san'atida yuksak cho'qqiga erishdi. Rus ijodkorlaridan akapella uslubida S.Tanyeyev, S.Rahmaninov, A.Kastalekniy, P.Chesnokov, V.Kalinnikov kabi bir qator kompazitorlar o'z asarlarini ommaga taqdim etdilar. XX asrga kelib O'zbekistonda akapella xor uslubi anchagina rivojlandi. O'zbek ijodkorlaridan A.Muhamedov, C.Boboyev, I.Akbarov, B.Umidjonov, M.Nasimov, N.Zokirov, B.Lutfullayev, D.Omonullayeva va boshqalar tomonidan xor akapella asarlari yaratildi. Tajribali xormeystrlar S.Velinkov, N.Sharafieva va boshqalar tomonidan qayta ishlangan xalq qo'shiqlari, a kapella asarlari ham diqqatga sazovor bo'lib ushbu uslub rivojiga katta hissa qo'shdi. XX asrning 50-yillarida akapella xor uslubi O'zbekistonda rivojlanishiga Mutal Burxonov asos soldi. Uning O'rta Osiyo xalq qo'shiqlari tasiridagi "Yorlarim" xor akapellasi bunga yorqin misoldir.

Mutal Burxonov xalq kuylarini qayta ishlash jarayonida uni boyitadi va yangicha talqinda ijodkorlarga namoyon etadi. U bu jarayonda sharq xalqlarining turli qo'shiqlarini mahorat bilan bir tekisda birlashtiradi va xalq qo'shiqlarining ichki hususiyatiga ahamiyatli bo'lgan holda mavjud imkoniyatlardan foydalanadi.

Burxonovning polifonik qayta ishlashining yana bir qoidasi bunda xor asosan juftlashgan 2 ovozli tembr asosida birlashtirilgan. Kompazitor xalq kuylarini qayta ishlash davomida har bir qo‘shiqda yorqin, esda qolarli obraz yaratadi.

Mutal Burxonov qayta ishlagan qo‘shiqlar fakturasi ikki xil uslub polifonik va gomofoniyali-garmonik uslublarning o‘zaro bog‘lanishi orqali tashkil topadi. Polifonik uslub kichik tuzilmalarda ko‘proq ishlatiladi, shakl esa kadanslar yordamida bo‘limlarga bo‘linib, gomofonik musiqa uslublaridan tashkil topadi. Burxonovning polifonik uslublari xilma-xil bo‘lib, bunda kompazitor polifoniya xususan, kanon vositalaridan keng va unumli foydalanadi.

Burxonov “Yorlarim” qo‘shig‘ini ham qayta ishlab xor akapella uchun moslashtirgan. “Yorlarim” o‘zbek xalq qo‘shig‘i bo‘lib, so‘zlari mutaffakkir Muqimiyya tegishli. Ushbu asar Allegro con animando tempida yozilgan. Asar davomida yagona ritmik tuzilma hukmronlik qiladi. Qo‘shiq mazmuni lirik ohangda, simkopali usulga moslangan. Qo‘shiqda lya va re tuvushlarini doira usuli singaridir.

ЁРЛАРИМ

Муқимий шеъри М.Бурхонов қайта ишлаган

Allegro con animando *p*

Эн - ди сен - дек жо - на - жо - нон кай - да
Эн - ди сен - дек жо - нон кай - да

Soli 2
Ля, ля, ля, ля, ля, ля, ля, ля, ля, ля, ля, ля, *Simile*

дур, Эн - ди сен - дек жо - на - жо - нон кай - да дур,
дур, Эн - ди сен - дек жо - нон кай - да дур,
tr Эн - ди сен - дек жо - на - жо - нон кай - да дур,
tr Эн - ди сен - дек жо - нон кай - да дур.

Xorning yana muhim jihatlaridan biri soprano va tenor ovozlari bosh rolni o‘ynasa, alt va bas ovozlari yordamchi ovoz hisoblanadi. Qo‘shiq dinamik jihatdan ham juda boy bo‘lib piano, metsoforte, kirishendo va diminuendo kabi

dinamik belgilardan asar davomida keng foydalanilgan. Qo‘shiq shakli reprizali oddiy ikki qisimli shakl hisoblanadi.

САРИ КҶҲИ БАЛАНД

Тоҷик халқ кӯшиғи

М.Бурханов

Moderato con anima

pp dolce tr

Са - ри кӯ - хи ба - ланд то кай би - ши - нам? Си - ёҳ чаш - мак ба -

(Оғизни юмиб) Си - ёҳ чаш - мак ба -

ро - яд, ман бу - би - нам (Оғизни юмиб)

ро - яд. Са - ри кӯ - хи ба - ланд!

Са - ри кӯ - хи ба - ланд!

f rit. pp tr a tempo

Са - ри кӯ - хи ба - ланд то

ланд! (Оғизни юмиб) (Оғизни юмиб) Са - ри кӯ - хи ба -

кай би - ши - нам? Си - ёҳ чаш - мак ба - ро - яд,

ланд то кай би - ши - нам? Си - ёҳ чаш - мак ба - ро - яд,

Tojik xalq kuyi hisoblanib, mayin va lirik harakterda yozilgan “Sari ko‘hi baland” xori ikki mavzuga asoslangan, b-moll (si minor) tonalligida yozilgan. Birinchi mavzu pastga tomon harakatlangan sekin tempdava kichik sekunda

intonatsiyasidagi kuy hisoblanadi. Ikkinchi mavzu baland registrda kuylanadi va pastga tomon harakatlanadi

Qo'shiqning har bir ovozlari birinchi mavzu ko'proq takrorlanadi, yopiq og'iz bilan kuylash lozim. Qo'shiqning o'rta qismida bu mavzu streto shakliga o'tkaziladi. Bu qo'shiq uch qismli shaklda yozilgan, imitatsiya shakli qo'llanilgan. Bundan tashqari asarga dinamik jihatdan ham alohida ishlov berilgan. Asar Moderato con anima tempida yozilgan. Asarda o'lchovlarning almashinib turishini ham ko'rish mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz joizki darhaqiqat, O'zbekistonda xor musiqasi yaratilishida Burxonovning o'rni juda katta. Chunki aynan Mutal Burxonov o'zbek musiqa san'atiga birinchilardan bo'lib yangicha xor ya'ni akapellani olib kirdi va bu bilan chegaralanmagan holda o'zining "Yorlarim" va "Sari ko'hi baland" xor akapella asarlarini taqdim etdi. Asarni tahlil qilish davomida yana shuni takidlash lozim Burxonov bu asarlariga murakkab tarzda mahorat bilan ishlov bergan. O'rta Osiyo xalqlari milliy musiqasi xususiyatlarini Yevropa xalqlarida yuksak rivojlangan ko'p ovozli professional musiqa elementlari bilan uyg'unlashtirib, barcha ifoda vositalarining usluban yaxlitligiga erishgan. Burxonov o'zining "Yorlarim", "Sari ko'hi baland" xor akapella asarlari bilan bir gap bilan aytganda o'zbek musiqasida, xor san'atida chuqur va o'chmas o'rin egalladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

- 1."O'zbek musiqa adabiyoti" N.Yuldasheva, N.Rahmatova 2016
- 2."O'zbek musiqasi tarixi" T.E. Salomonova 1981
- 3."Xorshunoslikning boshlang'ich kursi" Sevara Kadirova 2015
- 4."Xorshunoslik" Sh.Ro'ziyev 1987

DIAGNOSTIKA VA DAVOLASHDA, ZAMONAVIY TEKNOLOGIYALARNING ROLI VA AHAMIYATI

Sadullayeva Dilfuza Murodullayeva

*(1-Respublika Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatlik texnikumi
2-Umumkasbiy fanlar kafedrası o`qituvchisi)*

Mamliyeva Shahlo Maxsudovna.

*(1-Respublika Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatlik texnikumi
Xirurgiya Reanimatsiya kafedrası o`qituvchisi)*

Xamidova Zilola Abdugafurovna

*(1-Respublika Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatlik texnikumi
Xirurgiya Reanimatsiya kafedrası o`qituvchisi)*

ANNOTATSIYA. Hozirgi zamon raqamli texnologiyalar va texnikalar davri hisoblanadi. Tibbiy axborot va aynan zamonaviy texnologiyalar orqali inson organlarining qanchalik sogʻlom yoki nosogʻlomligini aniqlash, kasallikni aynan qayerda boʻlayotganini aniqlash, ularga qarshi chora tadbirlarni korib chiqish imkoniyatini beradi. Ushbu maqola texnologiyalari faol kirib kelgan sohalardan biri, tibbiyot sohasida kompyuter apparatlarini keng qoʻllanilishi haqida yoritib berilgan.

KALIT SOʻZLAR. Texnologiya, sogʻlom, kompyuter, kasalliklar, diagnostika, davolash.

ANNOTATION. Today is the era of digital technologies and techniques. Through medical information and modern technologies, it is possible to determine how healthy or unhealthy human organs are, to determine exactly where the disease occurs, and to consider countermeasures. This article describes the widespread use of computer equipment in the field of medicine, one of the fields in which technology has actively entered.

KEY WORDS. Technology, healthy, computer, diseases, diagnosis, treatment.

Bugungi kunda axborot texnologiyalari faol kirib kelgan sohalardan biri - tibbiyot. Tashxis qoʻyish, muolaja olib borish va profilaktik koʻriklar taqozosidan kompyuter apparaturalari keng qoʻllaniladi. Masalan, kompyuter tomografiyasi, yadroli tibbiy tashxislash, ultratovushli tashxislash, mikrokompyuter texnologiyalari asosidagi rentgen tadqiqotlari shular jumlasidandir.

Kompyuterlashtirilgan texnika tibbiyot xodimlariga bilimlarini oshirish, qoʻllash, institutda taʼlim olgan nazariy ilmlarini amaliyotda sinab koʻrish imkoniyatini taqdim etmoqda. Shuningdek, zamonaviy tibbiyotchilar kompyuter vositasida epidemik kasalliklarning tarqalish tezligini koʻrsatuvchi xarita yaratmoqdalar. Masofaviy tashxislash dasturlari esa shifokor va bemor aloqalarida uzviylik kasb etdi. Jumladan,

tibbiyotning stomatologiya yoʻnalishiga ham axborot texnologiyalari keng kirib kelib, tishlarni davolash va protezlash kompyuter yordamida bajarilmoqda. Tish va prodontni raqamli rentgenografiya qilish amaliyoti shifokorga va bemorga osonlik tugʻirdi, tish holatidan toʻliq xabardor boʻlib, toʻgʻri davolashga yetakladi. Dental videokameralar muolaja qay darajada taʻsir qilayotganini kuzatib borish imkonini beradi. Shifokor va hamshiralarni qiynab kelayotgan muammolardan biri tibbiyotdagi qogʻozbozlik edi. Ishi shunda ham koʻp va masʻuliyatli sanalmish xodimlar harakatlarini ipidan-ignasigacha qogʻozga tushirishga majbur edilar. Ammo sohadagi har bir harakat inson salomatligi va hatto hayotini hal qilar darajada muhim boʻlgani bois yozuv-chizuvdan voz kechib ham boʻlmaydi. Barchasi fakt sifatida qayd etilishi shart, ertaga isbot boʻlishidan tashqari kelasi muolajalar uchun ham asqotadi. Bu boradagi baxs hamda ikkillanishlarga axborot texnologiyalari uzil-kesil nuqta qoʻydi: Bemor va muolajalarga oid tibbiy tarix qayd etiladi, faqat buni shifokor emas, kompyuter va internet bajaradi. Doktor esa blankalarni toʻldirishga ketkazadigan vaqti hisobidan ham bemorni kuzatadi, davo choralarini izlaydi. Shu tariqa xizmat sifati yaxshilanadi. Robotlarning operatsiya qilishi, telefondagi mobil ilovalar orqali salomatlik holatini tekshirish, texnik qurilmalar orqali laboratorik tahlillarni uy sharoitida oʻtkazish. Bugungi kunda afsona emas, haqiqatga aylangan ushbu voqealar atrofida bir savol paydo boʻladi: Hamma ish texnikaga yuklansa, tibbiyotchilar va ayniqsa jarroh, terapevt, laborantlar ishsiz qoldmaydimi? Birinchidan, tibbiyotda masʻuliyat texnikaga toʻliq yuklanmaydi. Jarayonni kuzatib borish, tashxisni tasdiqlash baribir shifokorning zimmasida qolaveradi. Ikkinchidan, oʻz sohasida yutuqqa erishish istagidagi tibbiyotchi texnika bilan koʻproq doʻst tutinadi, uning imkoniyatlaridan toʻligʻicha foydalanishga urinadi. Shunda uning noni yarimta boʻlmaydi, balki texnologiyalar vositasida ishi yanada unum topadi, mijozlari koʻpayadi, obroʻsi oshadi. Onlayn navbat va roʻyxatdan oʻtish tizimlaridan poliklinikalar yoʻlaklaridagi asabbuzar kutishlarga barham berish koʻzlangan. Tadqiqotlardan biri shuni koʻrsatdiki, bemorlarning aksariyati turnaqator navbat chogʻi zerikkanlaridan bir-birlari bilan gaplashadilar, dardlarini aytadilar va bir-biriga davo boʻyicha maslahat berishni boshlashadi. U maʼlumotlar esa har doim ham asosli boʻlavermaydi. Kasallikni boshidan oʻtkazgan odamning gapiga ishongan sherigi oʻzini u kabi davolashga tushadi Vaholanki, har bir organizm oʻziga xos, muolajalar shundan kelib chiqqan holda mutaxassis tomonidan tavsiya etilishi kerak. Real hayotda navbatdagi sherigidan davolanish sirini eshitib, shifokor oldiga kirishni ham ortga surib, uyiga joʻnagan bemorlardan misollar bir talay. Axborot texnologiyalari rivoji esa xalqning tibbiy savodxonligida ijobiy taʻsir koʻrsatsa, ajab emas.

SURUNKALI OBSTRUKTIV O`PKA KASALLIGINI DAVOLASHDA FITOTERAPIYANING SAMARADORLIGI

Xaydarova Dilafruz Kamalovna

*(1-Respublika Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatlik texnikumi
Xirurgiya Reanimatsiya kafedراسي o`qituvchisi)*

Mamliyeva Shahlo Maxsudovna.

*(1-Respublika Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatlik texnikumi
Xirurgiya Reanimatsiya kafedراسي o`qituvchisi)*

Berdimurodova Ma`mura Ahmadovna

*(1-Respublika Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatlik texnikumi
Hamshiralik ishi kafedراسي o`qituvchisi)*

Annotatsiya. Surunkali obstruktiv o`pka kasalligi -bu nafas olishni qiyinlashtiradigan progressiv, hayot uchun xavfli o`pka kasalligi va kasallikning asosiy xavf omillari tamaki chekish, havoning ifloslanishi, chang va ish joyidagi kimyoviy moddalarga ta'sir qilishdir. Tamaki chekish o`rnatilgan xavf omilidir va kasallikning holatlari taxminan 80%— 90% ni tashkil qiladi va faol chekish ham, passiv chekish ham xavflidir, ya'ni tutunli xonada bo'lish kifoya. Tamaki chekuvchilarda nafas qisishi taxminan 40 yoshlarda, chekmaydiganlarda esa 13-15 yil kechroq rivojlanadi. Konchilar, metallurgiya va tsellyuloza-qog'oz sanoati ishchilari, temir yo'lichilar, g'alla va paxtani qayta ishlash bilan shug'ullanadigan ishchilar kasbiy xavfga duchor bo'ladilar va mehnatni muhofaza qilish choralari bilan xavfni sezilarli darajada kamaytirishga erishish mumkin. Ushbu maqola dorivor o'simliklarni SOO`K da qo'llashdagi samaradorligini yoritib beradi.

Kalit so'zlar. Surunkali, tamaki, o`pka, dorivor o'simlik, kasallik, moddalar almashinuvi.

Annotation. Chronic obstructive pulmonary disease is a progressive, life-threatening lung disease that makes breathing difficult, and the main risk factors for the disease are tobacco smoking, air pollution, dust, and exposure to chemicals in the workplace. Smoking is an established risk factor, accounting for approximately 80% to 90% of cases, and active and passive smoking, i.e. being in a smoky room, are equally dangerous. Shortness of breath develops in smokers around 40 years of age, and in non-smokers after 13-15 years. Miners, metallurgical and pulp and paper industry workers, railroad workers, and grain and cotton processing workers are exposed to occupational hazards that can be significantly reduced by occupational safety measures. This article shows the effectiveness of medicinal plants in the use of Chronic obstructive pulmonary.

Keywords. Chronic, tobacco, lung, medicinal plant, disease, metabolism.

Bronxopulmoner tizimning surunkali kasalliklari O‘zbekiston Respublikasida ham, butun dunyoda ham tarqalishi bo‘yicha yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi va ularning soni mehnatga layoqatli aholi orasida muttasil ortib bormoqda. JSST ma‘lumotlariga ko‘ra, har yili dunyo bo‘ylab 1 millionga yaqin odam dori vositalarini qo‘llash bilan bog‘liq asoratlar tufayli vafot etadi. JSST ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyo aholisining deyarli 80% sog‘liqni saqlash tashkiloti doirasida asosan o‘simlik preparatlaridan foydalanadi. Sog‘liqni saqlashda dalillarga asoslangan o‘simlik dori vositalaridan foydalanish davolanish darajasini va bemorlarning hayot sifatini yaxshilashga yordam beradi. Pulmonologiyaning dolzarb muammolaridan biri keng tarqalgan va bemorlarning erta nogironlik va erta o‘limga olib keladigan SOO‘K ning oldini olish va davolashning oqilona usullarini ishlab chiqish va qo‘llashdir. Bunday bemorlarni antibiotiklar bilan yallig‘lanishga qarshi davolashning mavjud usullari kasallikning og‘irligini yanada kuchaytiradi, bunda immunitetning himoya mexanizmlarini susayadi, o‘pkada mikrosirkulyatsiya buzilishining rivojlanishi kelib chiqadi va nafas olishni yomonlashtiradi. Shu bilan birga, dorivor o‘simliklar nafaqat tananing mudofaasini inhibe qilmaydi, balki, aksincha, antibiotiklarga qarshilik ko‘rsata oladigan mikroorganizmlarning ko‘plab shtammlariga qarshi faol va inson immunitetini oshiradi. Tadqiqot maqsadi SOO‘K bilan og‘rigan bemorlarda kompleks terapiyaning bir qismi sifatida dorivor o‘simliklardan foydalanish samaradorligi va portativligini baholash. SOO‘K tashxisi bilan 30 yosh va undan katta yoshdagi erkaklar va ayollar. Dorivor o‘simliklar - zefir o‘ti, oregano o‘ti, timyan o‘ti, kalendula gullari, romashka, qizilmiya ildizi, jenshen, yalpiz barglari, atirgullar kuniga 3 marta 14 kun davomida qaynatmalar va damlamalari shaklida buyuriladi. Bemorlarning shikoyatlari, tarix ma‘lumotlari, ob‘ektiv ma‘lumotlar, laboratoriya ma‘lumotlari (OAC, OAM, biokimyoviy qon testlari - ALT, AST, bilirubin, shakar, xolesterin, kreatinin, karbamid), umumiy balg‘am tahlili, instrumental ma‘lumotlar (ko‘krak qafasi x -nur, EKG). Dorivor o‘simliklar bilan davolash samaradorligi asosiy klinik ko‘rinishlarni va laboratoriya tadqiqot usullarini har tomonlama baholashni o‘z ichiga oladi. Davolash jarayonida kasallikning asosiy klinik ko‘rinishlarining ijobiy dinamikasi qayd etilgan. Davolashning 7-kunida yo‘talning susayishi, unumdorligi oshishi, nafas qisilishi, ko‘krak qafasidagi og‘riqlar, terlash kamaydi, bemorlar o‘zlarini yaxsh his qila boshlashdi, uyqu normallashadi. Davolash kursining oxiriga kelib, bemorlarning 80 foizida yo‘tal to‘xtadi, qolganlarida yo‘tal kamdan-kam yoki o‘rtacha darajada qoldi. Auskultatsiya paytida aniqlangan quruq va ho‘l xirillashlar bemorlarning 85 foizida yo‘qolgan, qolganlarida ozgina xirillashlar qoldi. Davolash kursining oxiriga kelib, bemorlarning 100% astenik sindromning yoqolishini qayd etildi. Nonspesifik yallig‘lanish sindromini tahlil qilganda, barcha bemorlarda davolanishning 10-kuniga qadar uning kamayganligini ta‘kidlash kerak. Bemorlarning hech biri kam samaradorlikni ko‘rsatmadi yoki yo‘q. Barcha bemorlarda dorivor o‘simliklar bilan

davolashning samaradorligi a'lo darajada edi, ya'ni hech bir bemorda nojo'ya ta'sirlar qayd etilmagan.

Shunday qilib, dorivor o'simliklardan foydalanish SOO'K ni kompleks davolashda samarali va xavfsiz ekanligini ko'rsatadi. Dorivor o'simliklar yo'talni, balg'amni, xirillashlar sonini va bronxo-obstruktiv sindromning zo'raonligini kamaytiradi, balg'am chiqishini yaxshiladi. Ular tinchlantiruvchi ta'sirga ham ega. Ular KOAHni davolash uchun ishlatiladigan boshqa dorilar bilan yaxshi kombinatsiyalandi va samara berdi. Shunday qilib, dorivor o'simliklar SOO'K ning kompleks terapiyasida yallig'lanishga qarshi, ekspektoran, antibakterial va tinchlantiruvchi vositalar sifatida tavsiya etilishi mumkin.

AVTOMOBIL SOHASIDA ELEKTR VA ELEKTRON JIHOZLARDAN FOYDALANISH

Temirov Asilbek Nasim o'g'li

Uchquduq tuman kasb-hunar maktabi

Avtomobil elektr va elektron jihozlariga xizmat ko'rsatish

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada avtotransport korxonalaridagi texnik servis va ta'mirlash texnologik jarayonlaridagi sifat tushunchasi va ko'rsatkichlari tahlili hamda servis xizmatini zamonaviy takomillashtirish usullari to'g'risida fikr yuritilgan. Shuningdek, avtomobil transporti ishining samaradorligini oshirish va texnik tayyor holda tutib turish vazifalarini amalga oshirishda avtotransport korxonalarida texnik servis va ta'mirlash ishlarini sifatli amalga oshirilishi lozimligi ta'kidlab o'tilgan.

Kalit so'zlar: *avtotransport korxonasi, qaror, nizom, texnik servis, ta'mirlash, texnologik jarayon, transport vositalari, texnik holat, texnologik jihozlar.*

KIRISH

Mamlakatimizda so'nggi yillarda avtomobil transportining keskin sur'atlarda o'sishi sharoitida moddiy texnik va mehnat resurslarini tejashni ta'minlovchi omillardan biri – bu, avtomobillarga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash sifatini oshirishdir. Hozirgi sog'lom raqobat muhitida ushbu yo'nalish o'z ahamiyatini yanada oshiradi, chunki sifatsiz TXK va JT qo'shimcha harajatlarga va mijozlarni yo'qotishga olib keladi, bu esa o'z navbatida korxonaning obro'sini tushiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Sifat tushunchasi qadimiy tarixga ega. Birinchi hunarmandlar mahsulotni loyihalagan, ishlab chiqargan, sotgan, sifatni o'zi boshqargan va nazorat qilgan. Keyinchalik fan va texnologiyaning o'sishi, ishlab chiqarishning kengayishi natijasida mulk egasi hamma joyda qatnasholmay qoldi. Nazorat va qaror qabul qilishni boshqa kishilar amalga oshira boshladilar. Shu sharoitda sifatni tekshiruvchi katta nazorat bo'limlari tashkil etila boshlandi va bu ishga nazoratchilar jalb etildi.

Sanoatning yiriklashuvi, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va mahsulotlarning murakkablashishi sifat tushunchasining rivojlanishiga hamda mohiyatiga aniqlik kiritilishini talab etdi. Endilikda mahsulot o'lchamlarining to'g'riligi, materialning chidamliligi emas, balki "ishonchlilik" tushunchasi paydo bo'ldi. Iqtisodiyotning bozor munosabatlariga o'tish bilan sifatga haridor nuqtai nazaridan qaraladigan bo'ldi, ya'ni mahsulotning sifatiga baho berish undan foydalanish jarayonida amalga oshadigan bo'ldi. O'z navbatida ushbu ishlar samaradorligini ta'minlash maqsadida ko'plab hukumat qarorlari qabul qilinmoqda.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2019-yil 1-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasi Transport vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ № 4143-sonli qarori bilan Transport vazirligi tashkil etildi. Mazkur qaror asosida 2019 yil 19 aprelda Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasi Transport vazirligi to‘g‘risidagi Nizomni tasdiqlash haqida”gi 336-sonli qarori qabul qilinib, ushbu qaror asosida O‘zbekiston Respublikasi Transport vazirligi avtomobil, temir yo‘l, havo, daryo va elektr transporti, metropoliten va yo‘l xo‘jaligini rivojlantirish borasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish hamda normativ-huquqiy tartibga solish bo‘yicha Davlat boshqaruv organi ekanligi va Nizom asosida O‘zbekiston Respublikasi Transport vazirligining maqomi, asosiy vazifalari, funktsiyalari, huquqlari, javobgarligi, faoliyatini tashkil etish va hisobot berish tartibi belgilab berildi.

Mijozga avtomobilni e‘tirozsiz topshirilishiga qarab xodimlarni rag‘batlantirish miqdori belgilanadi. Shuning uchun ham texnik-nazorat bo‘limining faoliyatini mukammallashtirish bilan birgalikda servis-ta‘mir xodimlarining shaxsiy javobgarligini ko‘tarish, sifat uchun ma‘naviy va moddiy rag‘batlantirishni mukammallashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Avtomobil transporti korxonalarida texnik servis va ta‘mirlash texnologik jarayon ko‘rsatkichlarining bevosita harakat tarkibining ishlash sifatiga ta‘sirini ilmiy asoslash hamda ushbu jarayonlarda zamonaviy takomillashtirilgan usullardan foydalanish ta‘minlanishi lozim. Avtomobil transporti korxonalarida texnik servis va ta‘mirlash jarayonida ishlatiladigan texnologik jihozlar, ishlab chiqarish texnika bazasining ushbu jarayonlarga bevosita ta‘sirini, mexanizatsiyalashganlik darajasini hisoblash, zamonaviy texnologik jihozlarga bo‘lgan ehtiyojini aniqlash va ularning turini tanlash bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish lozim. Jumladan quyidagi zamonaviy texnik servis va ta‘mirlash jarayonlarni takomillashtirish usullarini taklif qilamiz:

- so‘nggi rusumdagi zamonaviy texnologik jihozlarni ishlab chiqarishga joriy etish;
- texnik servis va ta‘mirlash jarayonidagi ishchi xodimlarning tizimli malakasini oshirish o‘quv jarayonlarini tashkil etish;
- zamonaviy texnik servis va ta‘mirlash texnologik jihozlarini sotib olishda xususiy tadbirkorlarga moliya, bank muassasalari tomonidan maqsadli kreditlar va davlat tomonidan subsidiyalar ajratish;
- avtoservis korxonalari moddiy texnika bazasi jihozlarini ishlab chiqaruvchi hamda kafolatli davrda xizmat ko‘rsatuvchi markazlashgan kompleks tashkil etish;
- mavjud avtotransport korxonalari bazasida zamonaviy elektromobillar va gibrid avtomobillarga texnik xizmat ko‘rsatish uchun qayta jihozlangan postlarni tashkil etish;

- mavjud avtotransport korxonalari hamda avtoservislardagi texnik servis va ta'mirlash texnologik jihozlari bilan ta'minlanganlik darajasini aniqlab, ularga bo'lgan ehtiyojni hisoblab chiqish;
- avtotransport korxonalari, avtoservislar va avtoustaxonalarning elektron axborot bazasini yaratish.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Sifatni boshqarish konsepsiyasi 1960-yillardan boshlab eski an'anaviy nazorat konsepsiyasi o'rniga vujudga keldi. Bunda A.V.Feygenbaum, U.E.Deming, prof. Isikava Kaoru kabi olimlarning hissasi katta. Ushbu olimlar ilmiy izlanishlarining samarasi o'laroq kompaniyalarning boshqaruv tarkibi o'zgardi, sifat bo'yicha vise-prezident shug'ullanadigan bo'ldi. Bu sohada ayniqsa Yaponiyada juda samarali ishlar amalga oshirildi. Sifatni ta'minlash uchun oddiy farroshdan tortib prezidentgacha ish paytida o'qitildi va "sifat madaniyati" degan tushuncha paydo bo'ldi.

Sifatli mahsulot ishlab chiqarish Yaponiyaning milliy g'ururiga aylandi. Sifat bo'yicha standartlar yaratila boshlandi, ularning birinchisi Britaniya standart instituti (British Standart Institution, BSI) tomonidan ishlab chiqilgan va 1979-yili tasdiqlangan BS 5750 standartidir. Keyinchalik ushbu standart Xalqaro Standartlashtirish Tashkiloti (ISO) tomonidan 1987-yili tasdiqlangan ISO 9000 seriyadagi standartga asos qilib olindi. ISO 9001, 9002 va 9003 standartlari 1994-yili qayta ko'rib chiqildi. 2000-yili ISO 9000 ning yangi tahriri tasdiqlandi va ushbu standart hozirgacha amalda. Bu xalqaro standart jahonda yetakchi o'rinni egallagan va uni korxonalar rahbarlari, muhandislari hamda ishchilari biladi. O'zbekiston Respublikasida xalqaro ISO standartini xalq xo'jaligida, shu jumladan, avtomobil sanoatida va avtomobil servisi va ta'mirlashda joriy etish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Xalqaro ISO standarti asosida davlat standartlari yaratilgan. Ushbu standartlarni o'rganish va joriy etish ancha murakkab hamda maxsus sertifikatli bor organlar tomonidan o'qitiladi. Mahsulotning sifati deganda uning nimaga mo'ljallanganligiga qarab, belgilangan talablarni qondiruvchi xususiyatlar majmuasi tushuniladi.

Avtomobillar texnik servisi va joriy ta'miri sifatini boshqarishda asosiy ko'rsatkich bo'lib avtomobil va uning agregat hamda tizimlarining texnik holat darajasi qabul qilinadi. Avtomobillar texnik servisi va joriy ta'miri sifatini boshqarish tizimi – muhandis-texnik, texnologik, tashkiliy-ta'minot, iqtisodiy, nazorat va boshqa o'zaro kelishilgan jarayonlar majmuidir. Korxonadagi harakatdagi tarkibning texnik holatini yuqori darajada ushlab turish texnik xizmat bo'limlarining vazifasidir. Shuning uchun TXK va JT sifatini boshqarishda ushbu xizmat faoliyatini baholovchi qator ko'rsatkichlar ishlatilib kelinmoqda.

Bular:

- TXK-1, TXK-2 yoki servis rejasini bajarish foizi;
- texnik xizmat yoki servis davriyligining rejadan farqi;

- bir servisdagi o'rtacha mehnat hajmining bajarilish foizi;
- avtomobilning servis va ta'mir postida bo'lgan o'rtacha vaqti;

Avtomobillarga texnik xizmat ko'rsatish va joriy ta'mirlash sifatini baholashda joriy ta'mirga buyurtmalar miqdori keng qo'llanilib kelinmoqda.

Avtomobillar va agregatlarning asosiy ta'mirlashgacha yurgan yo'li ham sifat ko'rsatkichi hisoblanadi. Lekin bu sifat ko'rsatkichiga juda ko'p omillar: haydovchi mahorati, avtomobilning ishlash sharoiti, yonilg'i-moy mahsulotlari va ekspluatatsiya ashyolarining sifati, servis va ta'mir sifati, chilangarlar malakasi kabilar ta'sir etadi. Avtomobillar texnik servisi va joriy ta'miri sifatini oshirishning tashkiliy usullari birinchi navbatda, harakatdagi tarkibning buzilgan holda bekor turishini kamaytirishga qaratilgan choratadbirlardan iborat. Umumiy bekor turish vaqti texnik xizmatni kutish, servis va ta'mirni o'tkazish vaqtidan tashkil topadi.

Servis va ta'mirni o'tkazish vaqtini kamaytirish uchun yangi texnika va texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy diagnostika jihozlarini qo'llash va tashkiliy boshqarish tizimini takomillashtirish talab etiladi. Avtomobillar texnik servisi va joriy ta'miri sifatini oshirishda bajarilgan ishni nazorat qilish ham katta omildir. Chunki servislar oralig'ida va ta'mirdan keyin avtomobilning buzilmasdan ishlashi bajarilgan ishlarning sifatiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, joriy ta'mirning 30% ga yaqini servisning sifatsiz bajarilganligi sababli kelib chiqar ekan. Qabul qilingan nizom bo'yicha avtomobillar servisi va ta'mir sifatini yakuniy nazorat qilish avtokorxonaning texnik nazorat bo'limi tomonidan bajariladi. Lekin amalda ushbu bo'lim ko'pchilik korxonalarda to'liq tashkil etilmagan, nazorat esa, texnik nazorat joyining mexanigi yoki navbatchi mexanik tomonidan amalga oshirilib kelinmoqda. Avtokorxonada ishlarni sifatli bajarish uchun yetarli sharoit yaratilishi va sharoitdan kelib chiqib, ishchilarni ma'naviy va moddiy rag'batlantirish tizimi ishlab chiqilishi zarur. Avtosevis korxonalarida xizmat ko'rsatish sifatini boshqarishning kompleks tizimlari ishlab chiqilgan.

Tizim bajariladigan xizmatlar sifatini belgilash va uni davriy ravishda nazorat qilish va unga ta'sir etuvchi omil va sharoitlarni hisobga olish yo'li bilan sifatning yuqori darajasini ta'minlovchi usullar, mablag'lar va chora-tadbirlar majmuidan tashkil topgan. Tizimning asosini texnik nazorat tashkil etadi va u kirish nazorati, amallar nazorati va qabul nazoratiga bo'linadi. Nosozliklarni aniqlash zaruriy ishlar ro'yxatini tuzish va uni oqilona bajarish texnologiyasini yaratish vazifasini bajaradi. Amallar nazorati texnologik jarayondagi amalni bajarish sifatini va avtomobilni keying ishga o'tkazish mumkinligini aniqlaydi. Bu bilan keyinchalik paydo bo'lishi mumkin bo'lgan nosozliklarning oldi olinadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tishimiz lozimki, yuqoridagilarni inobatga olgan holda, avtomobillarning ekspluatatsiyasi jarayonida ularning yuqori texnik tayyorgarligi bevosita ishlab chiqarish texnika bazasi tomonidan ta'minlanadi. Bunga esa avtomobillarga o'z vaqtida belgilangan Nizom asosida sifatli texnik servis va ta'mirlash texnologik jarayonlarini yo'lga qo'yish orqali erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.M.Mirziyoev. "O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi PQ № 4143-sonli qarori. 2019 yil 1 fevral / lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi 336-sonli qarori. 2019 yil 19 aprel/ lex.uz
3. Siddiqnazarov Q.M. Avtomobillar texnik ekspluatatsiyasi // «VORIS – NASHRIYOT» TOSHKENT, 2008- 560 b.
4. "O'zbekiston Respublikasi avtomobil transporti harakat tarkibiga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash to'g'risida"gi Nizom. T:"O'zavtotrans" DAK, 1999 y -195 bet.
5. Musajonov M.Z. ATK loyihalash. O'z R FA. Fan nashriyoti, 2007-yil, 232 bet.
6. Sh.E.Islomov, t.f.d dots. N.M.Mo'minjonov tahriri ostida. ATK loyihalash.T:"Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2021 yil - 284 bet.

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТИЗИМИДА STEAM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Nosirova R. X.

*Qo`qon universiteti “Ta`lim” kafedrası v.b. dotsenti,
pedagogika fanlari bo`yicha falsafa doktori (PhD)*

Annотatsiya: maqolada mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar, maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'quv tarbiyaviy faoliyatida STEAM texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlari orqali bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashning metodik tizimi va uni amaliyotga tadbıq etish masalalari xususida fikr bayon etilgan.

Tayanch tushunchalar: maktabgacha ta'lim tizimi, STEAM ta'lim, integratsiya, aqliy-intellektual, kognitiv, ko'nikma, ma'naviy salohiyat, maktabga tayyorlash, takomillashtirish.

Аннотация: В статье рассматриваются реформы, проводимые в целях дальнейшего совершенствования и развития системы дошкольного образования в нашей стране, методической системы подготовки детей к школьному обучению через возможности использования технологии STEAM в образовательной деятельности дошкольных образовательных организаций, а также озвучены вопросы ее реализации.

Ключевые понятия: система дошкольного образования, STEAM-образование, интеграция, умственно-интеллектуальные, познавательные, навыки, духовный потенциал, подготовка к школе, совершенствование.

Abstract: The article discusses the reforms carried out in order to further improve and develop the preschool education system in our country, the methodological system of preparing children for school education through the possibility of using STEAM technology in the educational activities of preschool educational organizations, and also voices issues of its implementation.

Key concepts: preschool education system, STEAM education, integration, mental-intellectual, cognitive, skills, spiritual potential, preparation for school, improvement.

Bugungi kunda ta'lim-tarbiyaviy jarayonda innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanib ta'limning samaradorligini oshirishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilgan faoliyatlar bolani mustaqil izlanishga, ijodiy fikrlashga, intellektual salohiyatini shakllantirishga qaratilgan.

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, zamonaviy ilg'or xorijiy tajribalar asosida innovatsion jarayonni tashkil etishga qaratilgan amaliy ishlar olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrda 802-son "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida" gi qarorida "Davlat standartining maqsadi - maktabgacha ta'lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta'lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog'lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etishdan iborat" [1]. ekanligi alohida ta'kidlangan.

Bugungi kun talablaridan kelib chiqib, tarbiyachilarni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, ularning pedagogik mahorati va kasbiy kompetentligini bosqichma-bosqich oshirib borishimiz zarur. Shu sababdan, maktabgacha ta'lim tizimida STEAM texnologiyalaridan foydalanish orqali ta'limni interfaol o'qitish usullari asosida shakllantirish ilmiy-amaliy asoslarini o'z ichiga oladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishning o'ziga xos zamonaviy «STEAM - ta'lim» (Science - tabiiy fanlar, Technology - texnologiyalar, Engineering - texnik ijodkorlik, Art - san'at va ijod, Mathematics - matematika) yondashuvi ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda bilim, texnologiya va malakalar eng muhim raqobat ustunligidir. Bu haqiqiy yutuq, hayot sifatini yaxshilashning kalitidir. Eng qisqa vaqt ichida ilg'or qonunchilik bazasini ishlab chiqishimiz, robototexnika, sun'iy intellekt, uchuvchisiz transport vositalari, elektron tijorat va yirik ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalarini rivojlantirish va keng qo'llash yo'lidagi barcha to'siqlarni olib tashlashimiz kerak- bu rivojlangan davlatlarning strategiyalari.

Bu so'zlar STEAM ta'limini dolzarblashtiradi va uning afzalliklarini ta'kidlaydi, xususan:

1. Tabiiy fanlar, muhandislik ijodkorligi, matematika, raqamli texnologiyalar va boshqalarning turli sohalarining o'zaro kirib borishiga asoslangan zamonaviy muammolarni hal qilishda kompleks yondashuv. Ushbu integratsiya kognitiv va badiiy izlanishga asoslangan va o'ziga xos real mahsulotga ega bo'lgan loyiha usuliga asoslangan faoliyat natijasidir.

2. Bolalarni maktabgacha yoshdan boshlab ta'limning barcha bosqichlarida zamonaviy ta'lim muhitiga moslashtirish. Xorijiy davlatlar ta'lim tizimining barcha darajalari uzluksizligi sharoitida ta'lim muhitining barcha tarkibiy qismlari - mazmuni,

texnologiyasi, fan-fazoviy mazmuni, moddiy-texnik ta'minoti - yoshga bog'liq imkoniyatlar mantig'ida ketma-ket va tarkibning murakkabligi.

3. Kognitiv tadqiqot faoliyati jarayonida intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish va ilmiy-texnik ijodkorlikka jalb qilish nafaqat ushbu faoliyat turlariga xos kompetentsiyalarni, balki zamonaviy dunyoda qulay o'zini o'zi idrok etishni rivojlantirishga qaratilgan. kelajakdagi hayotda yuqori sifat.

4. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uch bosqichli jarayon sifatida qaraladi; -zarur ma'lumotlarni olish qobiliyati; - uni tahlil qilish qobiliyati; - olingan ma'lumotlarni amaliy faoliyatda qo'llash ko'nikmalari.

5. Ta'limni individuallashtirish bilan sintezda jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi

STEAM yondashuvi o'quv samaradorligiga qanday ta'sir qiladi? Uning asosiy g'oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. O'rganish paytida biz nafaqat aqlimiz bilan, balki qo'imiz bilan ham bir vaqtda ishlashimiz kerak. Faqat guruh devorlarida o'rganish tez o'zgaruvchan dunyo bilan hamqadam emas. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzulami muvaffaqiyatli o'rganish uchun ham miyani, ham qoilarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o'zlari "uqib oladilar". STEAM ta'limi nafaqat o'qitish usuli, balki fikrlash tarzidir. STEAM ta'lim muhitida bolalar bilimga ega boiadilar va darhol undan foydalanishni o'rganadilar. Shuning uchun, ular o'sib-ulg'ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof-muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bo'ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalardagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Bu yerda faqat bitta mavzu bo'yicha bilimga tayanish yetarli emas. Bundan ko'rinadiki, STEAM ta'lim jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar amalda bajargan faoliyatlarini ijodiy fikrlash orqali tushuntirib berishga harakat qiladilar. STEAM yondashuvi bizning ta'lim va ta'limga bo'lgan qarashimizni o'zgartirmoqda. Amaliy qobiliyatga e'tibor berib, bolalar o'zlarining irodasini, jodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Ushbu ko'nikmalar va bilimlar asosiy ta'lim-tarbiya vazifasini tashkil etadi.

STEAM texnologiyasida bolalar yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo'llashadi. Agar biz an'anaviy ta'limning asosiy maqsadi bilimlarni o'rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko'nikmalar bilan birlashtirishga o'rgatadi. Bu maktabgacha yoshdagi bolalarga nafaqat ba'zi bir g'oyalarga ega bo'lish, balki ularni amalda qo'llash va amalga oshirish imkoniyatini beradi.

STEAM ta'lim tizimi orqali bolada kreativlik, qunt, qiziquvchalik va hozirgi kunda eng muhim bo'lgan xususiyat - muammoni hal qilish qobiliyati shakllanadi.

STEAM ta'lim texnologiyasi maktabgacha ta'limning asosiy ta'lim shaklli mashg'ulotlar jarayonidagi integratsiyalashuvni yuzaga olib chiqadi. STEAM ta'lim texnologiyasini maktabgacha ta'lim-tarbiya sohasiga olib kirish nafaqat maktabgacha ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan mutaxxassislar va shu sohada tehsil olayotgan oliy o'quv yurti talabalariga tanlov fan sifatida o'qitish ishlari yo'lga qo'yilgan. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan talabalarning STEAM ta'lim texnologiyasidan foydalanishlari ta'limga bo'lgan qarashlarini o'zgartirmoqda. Amaliy qobiliyatga e'tibor berib, talabalar o'zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va atrofdegilar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi.

Xulosa qilib aytganda, shuni ta'kidlashni istardikki, an'anaviy o'qitish uslublari bilan taqqoslaganda, maktabgacha ta'limdagi STEAM yondashuvi bolalarni tajribalar o'tkazishga, modellar tuzishga, mustaqil ravishda musiqa va filmlar yaratishga, o'z g'oyalarini haqiqatga aylantirishga va yakuniy mahsulotni yaratishga undaydi. Ushbu ta'lim yondashuvi bolalarga nazariya va amaliy ko'nikmalarni samarali tarzda birlashtirishga va uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarini oson zabt etishga yordam beradi

ADABIYOTLAR:

1. Sh.Mirziyoyev "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida". Toshkent. 2019 y
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrda 802-son "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida" gi qarori.
3. N.X.Avliyov, N.Musayeva. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent-2008.
4. Sobirovna, T. Z. (2023). IJTIMOIIY PEDAGOGNING OILA BILAN ISH YURITISHI SHAKLLARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 34(2), 33-34.
5. Qodirova F va boshqalar. Maktabgacha pedagogika. –T.: Tafakkur. 2019
6. Maxmutazimova Y. R. Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari o'quv qo'llanma/- Toshkent: "TAMADDUN", 2022

МАКТАБГАЧА ТА`ЛИМ YOSHIDAGI BOLALARNI SHAXSIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta`lim fakulteti talabasi
Ergasheva Nodira Ulug`bek qizi
[*ergashevan186@gmail.com*](mailto:ergashevan186@gmail.com)

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta`lim yoshidagi bolalarda shaxsiy qobiliyatlarning dinamik rivojlanishi, o`z qobiliyatlarini turli sohalarda namoyon qilishi haqida ma`lumot berilgan.

Аннотация: В данной статье представлена информация о динамичном развитии личностных способностей детей дошкольного возраста, проявлении их способностей в различных областях.

Abstract: This article provides information about the dynamic development of personal abilities in children of preschool age, the manifestation of their abilities in various fields.

**Kalit so`zlar:** qobiliyat, ijodkorlik, hissiyot, faoliyat, o`yin, reproduktiv, ko`nikma, shaxs, malaka, salohiyat.

Ключевые слова: способность, творчество, эмоция, деятельность, игра, репродуктивный, навык, личность, компетентность, потенциал.

Key words: ability, creativity, emotion, activity, game, reproductive, skill, personality, competence, potential.

Yosh avlodga ta`lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko`nikma, malakalarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. Shunga binoan mamlakatimiz maktabgacha ta`lim sohasida amalga oshirilayotgan islohatlarning ustuvor yo`nalishlaridan biri ham barkamol avlodni shakllantirishdan iboratdir. Ta`lim-tarbiya jarayoni bolalarning qobiliyat va layoqatlarini har tomonlama rivojlantirishga, ular shaxsini shakllantirishga qaratilgan.

Ko`pincha ular insonning qobiliyatlari haqida gapirishadi, bu uning ma'lum bir faoliyat turiga moyilligini anglatadi. Shu bilan birga, kamdan-kam odamlar ushbu kontseptsiyani ilmiy deb o'ylashadi va bu sifatning rivojlanish darajasini, shuningdek, uni yaxshilash imkoniyatini nazarda tutadi. Qobiliyatlarni rivojlantirishning qanday darajalari mavjudligini, ularni takomillashtirish ustida ishlashni va ulardan maksimal darajada foydalanishni o'rganishni hamma ham bilmaydi. Ayni paytda, biron bir qobiliyatga ega bo'lishning o'zi etarli emas, agar siz

haqiqatan ham ma'lum bir sohada muvaffaqiyatga erishmoqchi bo'lsangiz, bu sifat doimiy ravishda rivojlanib borishi kerak.

Uzoq yillar olib borilgan tadqiqotlar ijodiy qobiliyatlar murakkab va ko'p qirrali psixologik bilimlardan iboratligini ko'rsatib berdi. I.V. Lvov ijodkorlik hissiyotlar to'lqini emas, uni bilim va ko'nikmalardan ajralmas deb hisoblaydi, histuyg'ular ijodkorlikka hamroh bo'ladi, inson faoliyatini ilhomlantiradi, uning oqimining ohangini oshiradi, inson ijodkorining mehnati unga kuch beradi. Ammo faqat qat'iy, tasdiqlangan bilim va ko'nikmalar ijodiy harakatni uyg'otadi. Shunday qilib, eng umumiy shaklda ijodiy qobiliyatlarning ta'rifi quyidagicha.

Ijodkorlik - bu har qanday faoliyatning muvaffaqiyati bilan bog'liq bo'lgan, lekin inson tomonidan allaqachon shakllantirilgan bilim, ko'nikma va malakalar bila cheklanmaydigan shaxsning individual psixologik xususiyatlari. Ana shu tadqiqot ma'lumotlaridan foydalanib, ijodiy qobiliyatlar maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning xayotlarida muhim o'rin egallaydigan qator komponentlarni ajratib ko'rsatish mumkin: Psixologik turkum adabiyotlarda ilmiy ta'rifga ko'ra, qobiliyat - bu muayyan shaxsning individual va psixologik xususiyati bo'lib, uning muayyan faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini belgilaydi. Muayyan qobiliyatlarning paydo bo'lishi uchun tug'ma shartlar - bu birinchisidan farqli o'laroq, tug'ilishdan boshlab odamda paydo bo'ladigan moyilliklar.

Shuni yodda tutish kerakki, qobiliyatlar dinamik tushuncha bo'lib, ularning doimiy shakllanishi, rivojlanishi va faoliyatning turli sohalarida namoyon bo'lishini anglatadi. Qobiliyatlarning rivojlanish darajalari doimiy ravishda o'z-o'zini takomillashtirish uchun hisobga olinishi kerak bo'lgan

ko'plab omillarga bog'liq.

Shaxsiy qobiliyatlarning rivojlanish darajasi ikki turga bo'linadi:

- Reproduktiv, inson turli ko'nikmalarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish, bilimlarni egallash va qo'llash, shuningdek, allaqachon taklif qilingan model yoki g'oyaga muvofiq faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini namoyon qilganda;

- Ijodiy, inson yangi, o'ziga xos narsalarni yaratish qobiliyatiga ega bo'lganda. Bilim va ko'nikmalarni muvaffaqiyatli egallash jarayonida inson rivojlanishning bir darajasidan boshqasiga o'tadi.

Bundan tashqari, qobiliyatlar ham Teplov nazariyasiga ko'ra umumiy va maxsusga bo'linadi. Umumiylar har qanday faoliyat sohasida namoyon bo'ladiganlar, maxsuslari esa ma'lum bir sohada namoyon bo'ladi.

Demak, bugun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan har bir bola eng avvalo tarbiya jarayonida o'zining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor berishligi, ko'proq rasm musiqa kabi ijodiy qobiliyatlarini shakllanishiga e'tibor qaratish lozim. Maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanuvchi bolaning qobiliyat xususiyatlarining shakllanishida o'yin faoliyati muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kun dolzarb muammolardan biri bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Afsuski, ko'pchilik ota-onalar bolaning qobiliyat xususiyatlarining rivojlantirishga etarlicha e'tibor bermaydi, bu esa kelajakda bolalarning imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi. Ijodkorlik har bir bola hayotida juda muhim rol o'ynaydi.

Shunday qilib, agar bola tasavvurning etishmasligidan aziyat chekmasa ham, ota-onalar o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor berishlari kerak. Bog'cha yoshidagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarning asosiy rivojlanishi o'yin orqali amalga oshiriladi. O'yinda bolalarning eng qiziqarli faoliyat doirasini aniqlashga qodir bo'lgan qobiliyatlarini namoyon etishganlarida yaqqol korinadi.

Shuning uchun o'yin - bu ijodiy qobiliyatlarni aniqlashning asosiy usullaridan biridir. Bu borada psixologlar sizning tasavvurlaringiz qanday darajada rivojlanayotganini va bolaning fikrlash tarzini belgilashga imkon beruvchi o'yin shaklida maxsus testlarni ishlab chiqishdi. Ba'zi bolalar tasavvur kuchi bilan harakat qilishadi, boshqalari esa xotiraning tasvirini suratga olishga moyil. Ba'zan bolalar bunday o'yinlarda qatnashishni rad etishadi, bu esa bolaga alohida yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Bolalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish ham katta rol o'ynaydi. Bugungi kunda ota-onalarham bolaga nafaqat rivojlanish imkoniyatini berishlari, balki faol ishtirok etishlari kerak. Bolaning musiqaga bo'lgan qiziqishi etarli emasligi sababli, ota-onalar uni musiqa maktabiga yoki rasm to'garagiga berishga shoshilishadi. Bolalarda har qanday ijodiy qobiliyatni shakllantirish uchun nafaqat chaqaloqning moyilligini aniqlash, balki to'g'ri yo'nalishda rivojlanish istagini kuchaytiradigan jiddiy ishlarni amalga oshirish kerak.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchi bolalar uchun Bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish dasturini yaratishning eng yaxshi usuli. Dasturda rivojlanishning barcha usullari - vizual, og'zaki va amaliy bo'lishi kerak. Vizual usullar har qanday suratlarni ko'rish, chizilgan yoki haqiqiy ko'rishni o'z ichiga oladi. Masalan, bulutlarni o'rganayotganda, ular nimaga o'xshashligini aniqlang. Og'zaki usullarga aloqa, hikoyalar, suhbatlarning turli shakllari kiradi. Misol uchun, ertaklarning birgalikdagi tarkibi, o'z navbatida, bir uchastka bo'yicha hukmni o'ylaydi. Amaliy usullar o'yinlarni, turli modellarni yaratish va ulardan foydalanishni va rivojlanish mashqlarini bajarishni o'z ichiga oladi. Barcha usullarni birlashtirib, siz o'zingizning intellektual qobiliyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan bolaning keng qamrovli rivojlanishiga erishishingiz mumkin. Bolalar ijodiy qobiliyatini rivojlantirish uchun asos - bu birinchi navbatda erkinlikdir. Ota-onalar bolani majburlash va majburlamasliklari kerak. Bu borada muvaffaqiyatga erishish uchun sabr-toqat va muayyan taktika talab etiladi - ota-ona bolaning fikrini tinglashi, har qanday ijodiy faoliyatga bo'lgan qiziqishini rag'batlantirishi va rag'batlantirishi

kerak Ushbu mulohazalardan ko‘rinib turibdiki, bolalarda ijodiy qobiliyatlarini shakllanishi ularda majburiyat va javobgarlik hissining tarkib topishi bilan bog‘liqdir. Ularda ana shunday sifat va kechinmalar to‘la shakllangan bo‘lsa, bilimlarni egallash yoki barkamollik uchun hech narsa to‘siq bo‘la olmaydi. Yuqorida qayd etilganlardan shuni xulosa qilib aytish mumkinki, bu maqsad va vazifalarning hal etilishi bolalarni zamon bilan hamnafas bo‘lishga, o‘zining ijodiy qobiliyatlarini shakllantiribgina qolmasdan, yoshlarni tarbiyalash dardi bilan yashash va kelajakni aniq ko‘ra olishga o‘rgatadi.

Chunki ta‘lim-tarbiya jarayoni maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilaridan ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishga yo‘naltirilishi va ta‘lim jarayonining natijasi ideal bilan qiyoslanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. B.X.Xodjayev. umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. T.Sano-standart/2017 y.
2. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi 2022 yil
3. D.Q.Asqarova “Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o‘rgatish” Namangan 2018 yil
4. Teshabayeva, Z. S. (2021). МАКТАБГАЧА ТАЛИМ ТАШКИЛОТИДА САХНАЛАСHTИРИШ ОЙИН FAOLIYATI SHAKLLARI, TURLARI, ULARNI TASHKIL ETISH USULLARI. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 268-271.
5. Sobirovna, T. Z. (2023). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALAR ИJTIMOИY-AXLOQИY TARBIYASIDA OILANING ROLI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 34(2), 30-32
6. Ibraimov, X., & Gaynazarova, G. (2023). THE CONTENT OF PREPARING STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY IN THE PROCESS OF INDIVIDUAL EDUCATION. Science and innovation, 2(B12), 330-333.

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA EMOTSIONAL RIVOJLANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Qo'qon universiteti, Ta'lim kafedrası professori
pedagogika fanlari doktori (DSc),
Xurvalieva Tarmiza Latipovna*

Annotatsiya.

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga emotsional zo'riqishning psixologik jihatlari nazariy va amaliy tomondan tahlil etilgan.

Emotsional zo'riqish, stress holatini paydo bo'lishi va uning belgilari keltirilgan. Bolalardagi emotsional rivojlanish jarayonlari tahlil qilingan. Xulq-atvor buzilishi va uning sabablari asoslangan. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda artpedagogika va art-texnologiyalarning ahamiyati haqida so'z yuritilgan.

Artpedagogikaning ilmiy-metodik jihatlari yoritilgan. Bolalardagi ruhiy zo'riqishni bartaraf etishda artterapiyaning afzallik tomonlari borasidagi fikrlar bayon etilgan. Artterapiya turlari va ularni amaliyotga tatbiq etishga oid tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: emotsional, mental, motiv, kommunikativ, faoliyat egoizm, art pedagogika, art terapiya, psixologik terapiya, ko'nikma, qadriyat.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishida nafaqat bilim va ko'nikmalarni aniq belgilangan ko'rsatkichlari balki, ularning emotsional rivojlanishi ham yetarli darajada bo'lishi talab etiladi. Emotsiyalar bolalar faoliyatini tashkil etishning muhim vositasi hisobalanadi. Emotsiya bolani faoliyatga undaydi, tajribalarni egallash va mustaqil faoligiga tahsir qiladi, eng muhimi har qanday vaziyatga o'z munosabatini bildiradi. Bolalarning emotsional rivojlanishida ularning shaxsiy sifatlari ham ta'sir ko'rsatadi. Ilk yosh davridanoq bolalar oiladagi emotsional-axloqiy tajribalarni o'zlashtira boshlaydi. Yahni ishonch va hurmat, oilaviy qadriyatlar, atrofdagi odamlar va ularning faoliyatiga munosabat shakllana boshlaydi. SHuning uchun oila va maktabgacha tahlim tashkilotida pedagog-tarbiyachilar hamda ota-onalar o'rtasida kelishgan holda bolalar uchun talablar bir xil qo'yiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga kattalarning emotsional holati tahsir ko'rsatadi va uzok muddat saqlanib qoladi. Oila ahzolari va pedagoglarning odo-axloqi bolalarning faolligi va faoliyatini belgilaydi. Bola kattalar bilan muloqot jarayonida rivojlanadi. Mazkur jarayon asosida bola va kattalarning emotsional birligi yaratiladi, asta –sekin hamkorlikda faoliyat yuritadi va ularning rivojlanishida muhim shart hisoblanadi. Kattalar va bolalarning birgalikdagi harakatlari natijasida nafaqat bilim, ko'nikma va malakani o'zlashtiradi, balki bolalar mustaqil ravishda bajarish va ijtimoiy munosabatga kirisha boshlaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning

ijtimoiylashuvi jarayoni murakkabroq kechadi. Chunki bola o'z atrofidagi kishilarning tahsiriga ko'ra ijtimoiy hayotga moslasha boshlaydi. Bolada ijtimoiy hayot va maktab tahlimiga moslashishida turli xil vaziyatlardagi zo'riqishlar, huddi kattalarday nizoli vaziyatdan chiqishga intilishlari psixologik himoyalani shga moyillikni yuzaga keltiradi. Psixologik himoyalani sh-shaxsning muqim barqaror rivojlanish tizimi bo'lib, u qo'rquv hissi, xavotir va nizolarni ongli ravishda bartaraf qilishga oyyo'naltirilganlikdir. 'sixologik himoyalani shning asosiy vazifasi-ijobiy "Men" obrazini shakllantirish, turli xil tashqi holatlardagi vaziyatlarni bola ongiga tahsir qilinishidan saqlanish, havotirlanishni susayishi va o'z-o'zini baholashni yuqori bo'lishi bilan chegaralanadi. Emotsiya bolani faoliyatga undaydi, tajribalarni egallash va mustaqil faoligiga tahsir qiladi, eng muhimi har qanday vaziyatga o'z munosabatini bildiradi.

Rus fiziologi I. Pavlov har qanday jismoniy faoliyat barqaror ijobiy kayfiyatni 'aydo qiladi, quvonch baxsh etadi [11]. Harakatni kamligi zararli ekanligini qator olimlar asoslagan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda stress holatini bartaraf etishning bir qator turlari mavjud, masalan: noqulay vaziyatlarda kulgu va hazil-mutoyiba qilish, ertak qahramonlarini quvnoq va ijobiy sifatlarini tanlash suhbat uyushtirish. Ushbu tavsiyalar bolalardagi hayajonlanish, havotir va ortiqcha yuklamalarni bartaraf qiladi. Bolalarning yosh xususiyatlariga ko'ra, ularda hayotiy tajribalar yetarli emasligi sababli stressni bartaraf etish qiyinchilik tug'diradi.

N. Bexterev fikricha, "bolalardagi ruhiy zo'riqish, salbiy emotsiyani bartaraf etishning eng yaxshi vositalaridan biri jismoniy harakat sanaladi"[1].

Buguni kunda art-texnologiya 'edagogika va 'sixologiya sohasidagi dolzarb masala sanaladi. Bolalarning 'sixik salomatligi 'edagog va 'sixologlar, ota-onalarda jiddiy xavotirni uyg'otmoqda. Bolalarda va katta yoshdagilarda nevroz holatini ortib borishi turmush tarziga, ta'lim olishga bo'lgan qiziqishlarga salbiy ta'sir ko'rsatya'di, jahldorlik, havotirlanish kabi hissiyotlar yuz berya'di. Bularning barchasi samarali 'sixologik-'edagogik usul va vositalarni izlash, negativ hodisalarni oldini olishni taqozo etadi. Bolalarda kommunikativ madaniyatni shakllantirish, ijodkorlik va ular o'rtasidagi muloqotchanlikni namoyon etishga undaydi.

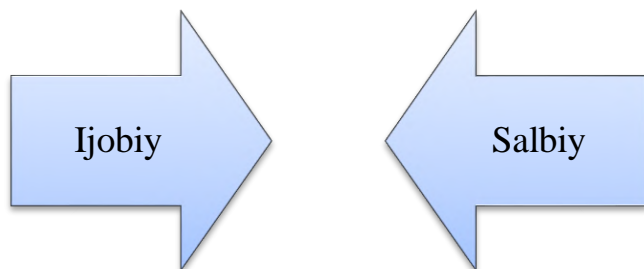
4 yoshda bolalar tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishni istaydi va qiziqadi. O'rtoqlari bilan munosabatda bo'lish ularda shaxsiy sifatlarini rivojlantiradi, tashabbus ko'rsatadi, o'z imkoniyatlarini ko'ra oladi, o'z-o'zini anglashga o'rganadi. Psixologik va jismoniy salomatlik bolalarning emotsional va bilish faoliyatini belgilaydi hamda xarakteri, shaxsiy fazilatlarini rivojlanishiga tahsir qiladi, eng muhimi asab tizimi va psixik holati ham rol o'ynaydi.

Maktabgacha 3-5 yosh bolalar o'zining ichki ruhiy holatini anglaydi, tengdoshlarini emotsional holatiga qarab munosabat o'rnatadi. Bolalar tengdoshlari va

do'stlarini hissiy holatini juda yaxshi tushunadi, ularning hafaligi yoki qo'rquvi, 'arishonxotirligini sezadi. Bolalardagi emotsional rivojlanish ularni ijtimoiy o'zaro munosabatga kirishishlariga yordam beradi. Mazkur hissiyotlarni namoyon bo'lishi bolaning kayfiyati bilan bevosita bog'liq.

Har qanday shaxsdagi emotsiyalarning ikkita katta guruhga ajratish mumkin.

Bolalarda yuz beradigan salbiy emotsiya natijasida atrofida gilar negativ munosabat 'aydo bo'ladi, ayniqsa tengdoshlari va tarbiyachi-'edagolarga nisbatan g'ayri noodatiy harakatlarni bajaradi. Salbiy hissiyotlar turlicha namoyon bo'ladi, hafa bo'lish, jahl, qo'rquv, umidsizlikka tushish. Maktabgacha yoshdagi bolaning emotsiyasi uning atrofida gilar kattalar va o'zining ruhiy holati orqali vujudga keladi.

Barqaror ijobiy kayfiyat bolalarni 'sixik emotsional holatiga, maktabgacha ta'lim tashkilotiga hamda ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashishiga yordam beradi. Bolalarda kayfiyatni tez o'zgarishi, doimiy tushkin holatning sababi shundaki, ular nosog'lom muhit va noto'g'ri munosabat ta'sirida noqulay holatga tushadi. Doimiy ruhiy zo'riqish esa, stressni yuzaga keltiradi. Yuqorida sanab o'tilgan emotsional zo'riqish belgilari bolalarni stressda ekanligini ko'rsatadi. Biroq avval bunday holatlar kuzatilmagan bo'lsada.

Agarda bolalarda stress holati bo'lsa, uning bir qancha belgilar namoyon bo'ladi, masalan:

- uyqusizlik, bola juda qiyinchilik bilan uxlaydi va uyqusi notinch kechadi.
- charchoq, kun davomidagi ixtiyorsiz faoliyat unga ortiqcha yuklama bo'lishi mumkin.
- bola sababsiz xafa bo'lib yuradi.
- bezovtalanish, bola bunday holatda kattalar uni qo'llab-quvvatlashini istaydi, ularga intiladi.
- g'ayritabiiylik va o'jarlikni namoyon bo'lishi.
- bola tengdoshlari bilan o'yinda ishtirok etishni hoqlamaydi, o'yin qoidasiga rioya etishda qiyinchilik yuz beradi.
- avval sezilmagan holatlar kuzatiladi, bahzida bola nimanidir chaynaydi yoki og'ziga soladi.
- ayrim vaqtlarda ishtahasi yo'qoladi.

- harakatlar buzilishi, qo'llarini qaltirashi, boshini qimirlatish, yelkalarini uchishi, kunduzgi hattoki kechki 'aytdagi siydik tutolmaslik.

- xotira 'asayishi, xayol va diqqatini tarqoqligi hamda faolligini oshirishga qaratilgan qiziqishlarini yo'qolishi kuzatiladi.

'sixolog va tarbiyachilar bolalardagi ushbu holatlar kuzatilmasada, ularni qayd qilib borishlari kerak. Bolalarni individual tarzda kuzatish va yordam berish choralari to'ish lozim.

Keltirilgan belgilar, bolalar xulq-avtori va o'z-o'zini his qilishda 'sixosomatik buzilishlarni 'aydo bo'layotganligini ko'rsatadi. Biroq mazkur holat nafaqat bolalarning sog'ligiga balki, shaxsiy sifatlarni shakllanishiga hamda fiziologik rivojlanishiga ta'sir ko'rsatib, nevrozni keltirib chiqarishi mumkin. SHuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional zo'riqishni 'rofilaktika qilish eng dolzarb muammolardan biri sanaladi. Bolalar ota-onalari ularning ularni rag'batlantirishi va baholashini istaydi. O'z imkoniyatlaridan ham yuqori bo'lgan vazifalarni bajarishga intiladi, chunki ular jismoniy va psixik imkoniyatini qay darajada ekanligini bilmaydi, hissiy -irodaviy kuchi kattalar qo'ygan talablarni bajara olmasligini anglamaydi. Masalan, qo'shiq kuylash qobiliyati bor bolalarga turli tanlovlar, tadbir va kontsertlarga ularning xoxish-istagini inobatga olmasdan jalb etiladi. Bola esa kattalar talabini bajarish lozim deb o'ylab, uni amalga oshirishga harakat qiladi. Biroq ortiqcha yuklama bolaning imkoniyatiga mos kelmaydi, natijada uning psixikasiga salbiy tahsir ko'rsatadi.

SHuning uchun sanab o'tilgan holatlar bolalarning atrofidagi ijtimoiy muhit va kattalarga bog'liq ekanligini tarbiyachi va ota-onalar anglashi muhim. Tarbiyachi-'edagolgar va ota-onalar har bir bolaning emotsional holatini diqqat bilan kuzatishi, ularning odo-axloqi, hatti-harakatini nazorat qilishi, bola ruhiyatidagi buzilishlarning sabablarini tushunishi lozim. Tarbiyachi va 'sixolog hamkorlikda bola hayotida yuz berayotgan muammoli vaziyatlarning eng samarali shakllarini izlashi va bartaraf etishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Byuler, K. A. Altshuler, V. Moreyno . Ocherk duxovnogo razvitiya rebenka.per. M.: 2020.-222 s.
2. Davletshin. M.G., SH.Do'stmuhamedova va boshq. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya.O'quv metodik qo'llanma.-T.: 2004-129 b.
3. Валиев С. Сказки для всей семьи. Арт-педагогика на практике. М.:2014-140с.
4. Vigotskiy L.S. Voprosi detskooy psixologii-SPb.: Soyuz, 1997.-224 s.
5. [Колягина](#) В.Г. Арт-терапия и арт-педагогика для дошкольников. Учебно-методическое пособие М.: Издательство: Прометей. 2016-150 с.

6. [Колягина](#) В.Г. Музыка-терапия в специальном образовании. Учебно-методическое пособие. М.:2019-140с.
7. [Колягина](#) В.Г. Психология страхов дошкольников. М.:2016-50 с.
8. [Медведева](#) Е.А и др. Артпедагогика и арттерапия в специальном и инклюзивном образовании: учебник для вузов. 2-е изд., испр. и доп. Москва.: Издательство Юрайт, 2023. 274 с.
9. [Teshabayeva, Z. S.](#) (2021). PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PRESCHOOL TEACHERS IN THE FIELD OF CONTEXTUAL LEARNING TECHNOLOGIES. Academic research in educational sciences, 2(2), 1360-1367.
10. [Хурвалиева](#) Т.Л. Maktabgacha ta'limda art-texnologiyalardan foydalanish. //Mug'allim h m yzluksiz bilimlendirio' ilimiy-metodikalıyq jurnali.Nukus.2023,№1/1. P. 185-189.
11. [Хурвалиева](#) Т.Л. Maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional rivojlanish xususiyatlari. //Mug'allim h m yzluksiz bilimlendirio' ilimiy-metodikalıyq jurnali.Nukus.2023,№5/2. P. 311-315.
12. [Павлов](#) И. Мозг и психика.М.-1996-247 с.

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА САХНАЛАСHTIRISH FAOLIYATINING TAMOYILLARI

*CHDPU "Maktabgacha ta'lim" fakulteti
dotsenti, p,f,f,d(PhD) Teshabayeva Zamira Sobirovna
CHDPU "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi
talabasi Qurbonova Nargiza Faxriddin qizi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida sahnalashtirish faoliyatining bolalarni ma'naviy tarbiyalash, emotsional olamini boyitish, ijodga e'tibor va qiziqish uyg'otishdagi o'rni haqida ma'lumotlar bayon etiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan sahnalashtirish mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil etishda tarbiyachi amal qilishi lozim bo'lgan tamoyillar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ijod, sahnalashtirish, bola, tamoyil, improvizatsionlik, integrativlik, erkinlik, faollik, mustaqillik, birlik, variativlik.

Yurtimizda ta'lim tizimini takomillashtirish hujjatlarida ijodkorlik sifatlari ta'lim mazmunini yangilashning muhim bir konseptual holati deya e'tirof etilmoqda. Ta'lim tizimida ijodkorlik sifatlarini rivojlantirish uchun real hayotda va kasbiy amaliyotda asosiy kompetentligini qo'llash qobiliyatiga ega bo'ladigan maktabgacha ta'lim yo'nalishi pedagog-tarbiyachilarini tayyorlash zarur vazifalardan biridir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o'rgatish jarayonining nazariy va amaliy faoliyati sohasiga tarbiyalanuvchilarni ma'naviy tarbiyalash, emotsional olamini boyitish, ijodga e'tibor va qiziqish uyg'otish, ijodiga rahbarlik qilish uchun amaliy bilim va ko'nikmalar berish kabilar kiradi

Ta'lim tamoyillari bu umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan ta'lim va tarbiya jarayonlarining yo'nalishi, bolalar tomonidan bilimlarning o'zlashtirilishi, bilim va malakalar hosil qilishning asosiy qonun va qoidalarning yigindisidir.

•Maktabgacha ta'lim tashkilotida sahnalashtirish va o'yin faoliyatini tashkil qilish jarayonida tarbiyachi tomonidan qo'llanilishi kerak bo'lgan asosiy tamoyillarni ko'rib chiqamiz:

•Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan sahnalashtirish mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil etishda tarbiyachi quyidagi tamoyillarga amal qilishi lozim:

- **mashg'ulotning mazmunliligi tamoyili;**
- - **improvizatsionlik tamoyili;**
- **integrativlik tamoyili;**
- - **erkinlik tamoyili;**
- - **faollik tamoyili;**

- - **mustaqillik tamoyili**;-
- - **birlik tamoyili**;
- - **variativlik tamoyili**;
- - **bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili**.

•- **Mashg'ulotning mazmunliligi tamoyili.** Bunga ko'ra sahnalashtirish faoliyatini tashkil etishda mavzular va metodlarning turfa xilligiga e'tibor qaratish lozim;

•- **improvizatsionlik tamoyili.** Bunda sahnalashtirish o'yinlari shunday bir ijodiy faoliyat sifatida ko'riladiki, u kattalar va bolalarning o'zaro erkin muhitdagi alohida hamkorligini talab etadi, bolaning tashabbuskorligini rag'batlantiradi, biron-bir namunaga taqlid qilmaslikni talab etadi, o'zining mustaqil fikriga ega bo'lishga undaydi. Mashg'ulotda barcha o'yin va mashqlar shunday tanlanishi kerakki, ularda harakatlar, nutq, mimika va pantomimik harakatlar turli ko'rinishlarda mujassam bo'lsin;

•- **integrativlik tamoyili.** Sahnalashtirilgan faoliyat o'yinlari butun bir pedagogik jarayonda uygunlashtiriladi, yani ijodiy faoliyat mashgulotlari (musiqa, rasm chizish, nutq o'stirish, o'yinlar), kattalar va bolalarning hamkorligidagi ijodiy o'yinlar;

•- **erkinlik tamoyili.** Bolalarga qiziqtirgan faoliyat bilan bir-biriga xalaqit bermagan holda shug'ullanish imkonini beradi;

•- **faollik tamoyili.** Bolaning bilish faoliyatini, faolligini rag'batlaydi. O'yinlarga tayyorgarlik k'orish va ularni o'tkazishning barcha bosqichlarida bolalarning maksimal darajada faol b'olish imkonini beradi;

•- **mustaqillik tamoyili.** Bunda bola muhitga o'z munosabatini mustaqil belgilaydi, idrok qilish, taqlid qilish va o'z istagini mustaqil tanlash imkonini beradi;

•- **birlik tamoyili.** Ushbu prinsipning asosi bola va tarbiyachining o'zaro tushunish va o'zaro yordam asosida birgalikdagi faoliyatni tashkil etishdir.

•- **variativlik tamoyili.** Bolalarda variativ fikrlash, ya'ni masalani hal qilishning turli variantlari mavjudligini tushunish, qiyin vaziyatdan chiqish yo'lini izlash, yechimi bo'lmagan vaziyatlar yo'qligini tushunishni rivojlantirishdan iborat.

•- **bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili.** Bolalardagi o'ziga xos qobiliyatlarini inobatga olgan holda vazifalar, topshiriqlar berish va doimiy qo'llab-quvvatlab turishdir.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, ta'lim-tarbiya jarayonini izchillik bilan tizimli ravishda tashkil etishga tarbiyachi tomonidan o'z faoliyatini didaktik talablar doirasida tashkil etishgan ta'lim tamoyillari yordam beradi

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Teshabayeva Z. S. Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o'rgatish / Darslik T.: MALIK PRINT, 2022. 72–74 b.
2. Усова А. П. Обучение в детском саду / Под.ред. А. В. Запорожца. –3 еизд. Испр -М.: Просвещение, 1991. – 168 с
3. Ibraimov, X., G Gaynazarova, g. (2023). the content of preparing students for professional activity in the process of individual education. science and innovation, 2(b12), 330-333.
4. Teshabayeva, Z. S. (2021). МАКТАБГАЧА ТАЛИМ ТАШКИЛОТИДА САХНАЛАСHTIRISH ОYIN FAOLIYATI SHAKLLARI, TURLARI, ULARNI ТАШКИЛ ETISH USULLARI. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 268-271.

BO‘LAJAK TARBIYACHI-PEDAGOGLAR KASBIY MOTIVATSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING MAZMUNI VA TUZILMASI

*CHDPU “Maktabgacha ta’lim” fakulteti
dotsenti, p,f,f,d(PhD) Teshabayeva Zamira Sobirovna
CHDPU “Maktabgacha ta’lim” yo’nalishi
talabasi Abdullayeva Durdona Dilshod qizi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada pedagogik oliy ta’lim muassasalarida maktabgacha ta’lim tizimi uchun sifatli kadrlarni tayyorlash, ta’limga bo’lgan ehtiyojdan kelib chiqib, sohaga oid malaka va kompetentsiyani rivojlantirishni ko’zda tutuvchi mazmuni tashkil etishning masalalari haqida bayon etiladi. Sharqning buyuk mutafakkirlari tomonidan inson hayoti va kamolotida kasb-hunarning ahamiyati borasida muhim mulohazalar bayon qilinadi.

Talabalar kasbiy motivatsiyasini shakllantirishning muhim omillari haqida ma’lumotlar keltiriladi.

Kalit so’zlar: pedagogik jarayon, tarbiyachi-pedagog, motiv, tamoyil, usul, omil, mustaqillik, maktabgacha ta’lim, rivojlantiruvchi, mehanizm, kasbiy, ko’nikma.

Oliy ta’lim tizimida o’quv jarayonini tashkil etishda talabalarning shaxsiy rivojlanish sifatleri va qiziqishlariga e’tibor qaratish muhim sanaladi. Bo’lajak tarbiyachi-pedagoglar kasbiy motivatsiyasini shakllantirish orqali pedagogik jarayonga tayyorlash ularda kasbiy kompetentsiya, kasbiy ko’nikma, malakalarning oshirilishiga erishiladi.

Bo’lajak tarbiyachi-pedagoglar kasbiy motivatsiyasini shakllantirishda ta’lim jarayonida turli xil o’zaro ta’sir ko’rsatish usullari, talabalarning shaxsiy moyilligi va layoqatini oshirishda professor-o’qituvchilardan pedagogik mahorat va tamoyillarga rioya qilish taqozo etiladi. Tamoyillarning muhim jihatlari talaba shaxsining ichki imkoniyatlarini ko’rsata olish, faolligini namoyon etish, ta’lim jarayonida shaxsiy ijodiy qarashlarini bildirish kabilarda namoyon bo’ladi. Talabalarda mazkur ko’nikmalarning shakllanishi kasbiy faoliyatga ijodiy yondashish, ta’lim muhitiga yangiliklarni tatbiq etish malakalarining egallashlarini kafolatlaydi. Ularda pedagogik faoliyatga ijodiy yondashuv hamda tarbiyalanuvchilar bilan samarali muloqotda bo’lish malakasi, o’zini-o’zi rivojlantirish imkoniyatlari yaratiladi.

Muammo yuzasidan o’tkazilgan tajriba-sinov ishlarida talabalar bilan “Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o’rgatish” o’quv modulini o’qitishda quyidagi tamoyillar asosida o’quv-tarbiyaviy faoliyat tashkil etildi:

•**1. Mustaqillik tamoyili.** Bunda talabalar o‘zini-o‘zi namoyon etishi hamda o‘quv faoliyatini mustaqil tashkil etishiga sharoit yaratiladi. O‘quv faoliyatini mazmunli amalga oshirish va topshiriqlarni belgilashda talabalarning takliflari, mustaqil fikrlashlari inobatga olinadi. Darsda erishilgan natija va yutuqlar o‘qituvchi hamda talabalar bilan hamkorlikda tahlil qilinadi.

•**2. Rivojlantiruvchi tamoyil.** Bunda o‘quv jarayonini muntazam o‘zgartirib turish taqozo etiladi. Mashg‘ulotni tashkiliy qismidan boshlab yakunigacha talabalarning xohish istaklari qondiriladi. Talabalar mavzuga oid muammolarni mustaqil ravishda hal etishlari va jarayonga o‘z munosabatlarini bildishlari uchun pedagogik sharoit yaratiladi. Tamoyilning mohiyati shundaki, o‘quv topshiriqlari qismlarga bo‘linib, barchaga taqsimlanadi, hamkorlikdagi faoliyatdan, ijtimoiy harakat hamda mustaqil ravishda ichki harakatga o‘tish amalga oshiriladi.

•**3. Hamkorlik tamoyili.** Bunda pedagogik jarayonda o‘qituvchi va talabalarda tashabbuskorlik, ijodkorlikni namoyon ettirish ko‘zda tutiladi. Shuningdek, bilim, ko‘nikma va malaka, kompetentsiyalarni takomillashtirish, o‘zaro birgalikdagi ta’limiy harakatlar amalga oshiriladi, hamkorlik strategiyasi takomillashtirib boriladi.

•**4. Rol ijro etish tamoyili.** Bunda o‘qituvchi va talabalar belgilangan topshiriq, vazifalarni bajaradilar. Topshiriqlar davlat, jamiyat, ta’limni boshqaruvchi tashkilotlarning ijtimoiy talablariga asosan beriladi. O‘qituvchi talabalar faoliyatining tashkilotchisi va rahbar rolini ijro etadi. Talabalar, o‘z navbatida, o‘qituvchi bergan topshiriqlarni ijodiy yondashgan holda bajaradilar.

•**5. Mas’uliyatni his etish tamoyili.** Bunda barcha talabalardan o‘quv jarayonida nafaqat ularga qo‘yilgan majburiyat, balki o‘z xatti-harakatlari, faoliyat natijalari, berilgan topshiriqlarning bajarilishi bo‘yicha hisobot talab qilinadi. Talabalar kasbiy mas’uliyat hissi hamda o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalarining shakllanganligi haqida ma’lumot beradilar.

•**6. Jamoaviylik tamoyili.** Bunda o‘qituvchi va talabalar o‘zaro birgalikda faoliyat yuritadilar. Barcha ishtirokchilar bir-birlariga yordam ko‘rsatadilar, yuzaga kelgan qiyinchiliklarni birgalashib hal qiladilar. Talabalardan o‘quv maqsadlarining muvaffaqiyatli kechishida bir-birlarini qo‘llab-quvvatlash, qiziqishlari va intilishlarini namoyon etishda jamoaviy harakat qilishlari talab etiladi.

•**7. Psixologik qo‘llab-quvvatlash tamoyili.** Bunda dars jarayonida sog‘lom ruhiy muhitni yaratish orqali o‘quv faoliyatining samarali bo‘lishiga erishish nazarda tutiladi. Talabalar faoliyati ruhan qo‘llab-quvvatlab turiladi. Past o‘zlashtiruvchi talabalar faol talabalar bilan birlashtirilib, ularning faolligini oshirishga e’tibor qaratiladi. Auditoriyada ko‘tarinki kayfiyat o‘rnatilishi lozim bo‘ladi.

•Sanab o‘tilgan tamoyillar bo‘lajak tarbiyachi-pedagoglarda kasbiy motivatsiyaning shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Bo‘lajak tarbiyachi-

pedagoglar kasbiy motivatsiyasini shakllantirish mazmuni bir qancha tarkibiy tuzilmadan iborat bo'lib, 2.1-jadvalda ifodalandi.

•2.1-jadval

•**Bo'lajak tarbiyachi-pedagoglar kasbiy motivatsiyasini shakllantirish mazmuni tarkibiy tuzilmalari**

• Motivatsion omillar	• kasbiy ehtiyoj, kasbiy faol bo'lish, • pedagogik faoliyatga moslashish; o'zidagi mavjud • tajribani bilimlar bilan boyitish; • hissiy barqarorlik.
• Kasbiy yo'nalganlik	• sabrlilik, mehnat intizomini bilish, shaxsiy namuna, mehnatsevarlik, hamkorlik munosabatini o'rnatish, ota-onalar bilan hamkorlik, kasbiy burchi va majburiyatlari.
• Kasbiy faoliyat mazmunidan xabardorlik	• Maktabgacha ta'lim sohasiga doir me'yoriy hujjatlar bilan tanishish; o'quv-metodik adabiyotlarni o'rganish; pedagogika va bolalar psixologiyasidagi so'nggi yutuqlardan xabardor bo'lish; zamonaviy texnologiyalarni o'rganish.
• Kasbiy qiziqishlar	• bolalarni sevisht, ularni kuchi va imkoniyatiga ishonish; ilg'or ish tajribani o'rganish; o'z yutuqlarini namoyish etish;
• Ijodiy-refleksiv faoliyat	• ijodiy faoliyatni tashkil etish; o'z-o'zini baholash; kreativlik, o'z g'alar faoliyatini kuzatish va baholash.

Talabalarda kasbiy mahoratning shakllanishi ularning shaxsiy sifatlari va faoliyat tuzilishi bilan bevosita bog'liqdir. Bo'lg'usi tarbiyachi-pedagoglarni innovatsion faoliyatga tayyorlash kasbiy kompetentsiya, kasbiy ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish bilan amalga oshadi. Talabalarning kasbiy kompetentlik tarkibiga kasbiy sifatlar, individual xususiyatlar, kasbiy motivlar, qiziqish va moyillik kiradi. Bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy rivojlanishi kasbga sodiqlik va kasbiy tayyorgarlikdan boshlanadi

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Хурвалиева Т.Л. Maktabgacha ta'limda art-texnologiyalardan foydalanish. //Mug'allim ham yzluksiz bilimlendirio' ilimiy-metodikalyq jurnali.Nukus.2023,№1/1. P. 185-189.

2. Усова А. П. Обучение в детском саду / Под.ред. А. В. Запорожца. –3 еизд. Испр -М.: Просвещение, 1991. – 168 с

3.Абдуллаева, Д. Р., & Тешабаева, З. С. (2023). ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ У БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ-ПЕДАГОГОВ. QO 'QON UNIVERSITETI XAVARNOMASI, 714-717.

4. Содиқов Ҳамид Махмудович Бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив-нутқ маданиятини ривожлантириш: пед.фан.фал.док. ...дисс. — Тошкент, 2020. – 234 б.

5.Teshabayeva, Z. S. (2021). PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PRESCHOOL TEACHERS IN THE FIELD OF CONTEXTUAL LEARNING TECHNOLOGIES. Academic research in educational sciences, 2(2), 1360-1367.

6.Ibraimov, X., & Gaynazarova, G. (2023). THE CONTENT OF PREPARING STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY IN THE PROCESS OF INDIVIDUAL EDUCATION. Science and innovation, 2(B12), 330-333.

МАТЕМАТИКА DARSINING TUZILISHI VA UNI TASHKIL QILISH METODIKASI

Sadulloeva Malohat Hikmatullo qizi
Uchquduq tuman kasb-hunar maktabi

Annotatsiya: Mazkur maqolada matematika darsining tuzilishi va uni tashkil qilish metodikasi, maktablarda matematika fanini o'qitishning maqsadi va uning dolzarb muammolari, matematika ta'limini yangi sifat bosqichiga olib chiqish haqida to'liq fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: matematika, kasbiy mahorat, matematik-statistik usul, loyihalashtirish, konstruktiv jarayon.

Kirish:

Ma'lumki, ta'lim samaradorligini oshirishda o'quvchining fanga bo'lgan qiziqishini tasavvur qila olish qobiliyatini kengaytirish fikrlash qobiliyatini oshirish muhim omillardan biri sanaladi. Mazkur omillarni rivojlantirishda matematika fanidan sinfdan tashqari faoliyatlarni tashkil qilishni o'rni beqiyosdir. Matematika murakkab fan, shuningdek, bu fandan ta'lim samaradorligi pastroq. O'quvchi fanning murakkabligidan zerikadi va ularning qiziqishlari pasayadi. Natijada o'zlashtirish past ko'rsatgich beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Maktabda matematika ta'limini yangi sifat bosqichiga olib chiqish maktab o'qituvchilarining salohiyati, kasbiy mahorati va ijodkorligiga bevosita bog'liq. Matematika o'qituvchilarining malakasini oshirish, ularni zamonaviy ta'lim metod va texnologiyalari bilan qurollantirish matematika ta'limi oldida turgan dolzarb masalalardan biri sanaladi.

Matematikani bir-birini to'ldiruvchi ikkita qismga bo'lish mumkin. Nazariy fan matematika ichidagi tuzilmalarni chuqur tahlil qilish bilan shug'ullanadi. Amaliy fan o'z modellarini boshqa fanlarga taqdim qiladi. Fizika, kimyo va astronomiya, muhandislik tizimlari, bashorat va mantiq matematik apparatlardan doimiy tarzda qo'llanadi. Uning yordami bilan kashfiyotlar qilinadi, naqshlar topiladi, voqealar bashorat qilinadi. Shu ma'noda matematikaning inson hayotidagi ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Matematik metodikaning xususiyatlarini rivojlantirish, pedagogik tadqiqotlarda, ijodiy izlanishlarda yangiliklar yaratish, fikrlash samaradorligini oshirish asosiy omillardan biri sanaladi.

Binobarin, bo'lajak olimlarning pedagogik izlanishlarini matematikalashtirish madaniyati ilmiy izlanishlarning intensivligini ta'minlaydi. Ilmiy tadqiqotda matematik-statistik usuldan keng foydalanish hozirgi zamon fanining xususiyatlaridan

biridir. Matematik-statistik usulni qo'llash tadqiqot samaradorligini oshiradi, pedagogik voqelikni to'g'ri ko'rsatish, mavjud voqelikning ichki bog'liqlik qonuniyatlarini aniqlash, turli sharoitlarda uning samaradorligi, rivojlanish darajalarini bilish, pedagogik voqelikni to'g'ri ko'rsatish imkonini beradi.

Natijalar:

Matematik ta'lim tizimini amalga oshirishga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi, shuningdek ta'limning umumiy maqsadlari, ta'limning ijtimoiylashuvi matematikaning fan sifatida rivojlanishi, matematikaning amaliyotga yo'naltirilganligi, yangi ta'lim g'oyalari va texnologiyalari va natijalari psixologik tadqiqotlar ta'sir qiladi. Bu omillar yig'indisi tashqi muhitni tashkil qiladi va u bevosita matematika ta'lim tizimiga ta'sir qiladi. Tashqi muhitning ko'pgina komponentlari matematikaga uni o'qitish maqsadi orqali ta'sir qiladi.

Matematik ta'limga kompetentlik yondashuvi o'quvchilarning kasbiy, shaxsiy va kundalik hayotida duch keladigan vaziyatlarda samarali harakat qilish imkonini beradigan amaliy ko'nikmalarni takomillashtirish va rivojlantirishni, shuningdek, matematik ta'limning amaliy, amaliy yo'nalishlarini mustahkamlashni nazarda tutadi.

Muhokama:

Matematika o'qituvchilari matematik amaliyotni raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o'zgartirishi uchun hammualliflar va tadqiqotchilar sifatida konstruktiv jarayonning bir qismi bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Shunga qaramay, loyihalashtirish jarayoni juda qiyin, bu yerda: vositalarning matematik ifoda va muloqotga dialektik ta'sirini hisobga olish kerak va loyihalash va tahlil qilishning turli markazlari mavjud.

Matematikadagi nazariyani amaliyot bilan bog'lash bilan bog'liq muammolarni tushunish va tasavvur qilishda tajribaga murojaat qilish mumkin. Biroq tajriba metodi matematikada isbot uchun qabul qilinmaydi. Tabiiy ilmiy fanlar haqiqiy borliqning noma'lum bo'lgan xossalarni topish uchun tadqiqot o'tkazsa, matematika moddiy dunyoning qaralayotgan modellarida yangi xossalarni topadi va yangi modellar yaratadi. Bunga borliqdagi hodisalarni yaxlit talqin qilishga imkon beruvchi matematik modellashtirishlar misol bo'ladi.

Xulosa:

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, mutaxassislarimizning fikri bo'yicha, matematikani yaxshi o'zlashtirgan o'quvchining tahliliy va mantiqiy fikrlash darajasi yuqori darajada bo'ladi. U misol va masalalarni yechishda, balkim hayotidagi turli qiyinchiliklarda ham tezkorlik bilan qaror qabul qilishi, muhokama va muzokara olib borish, ishlarni bosqichma-bosqich bajarish qobiliyatiga ham ega bo'ladi. Shuni ham aytish joizki, o'quvchini matematiklarga xos fikrlashi uni kelajakda amalga oshirmoqchi bo'lgan ishlar, tevarak-atrofdagi sodir bo'layotgan voqea-hodisalar rivojini bashorat qilish darajasiga ham olib chiqadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Jumayev M.E, Matematika o`qitish metodikasi. Toshkent. "Ilm Ziyo" 2011.
2. X.E.Nazarov, Q.Tursunov, A.A'lamov "Matematika o`qitish metodikasi" ma'ruzalar matni, Samarqand, 2010.
3. Jumayev M.E. Matematika o`qitish metodikasi. Toshkent. "Turon-Iqbol". 2016.
4. Yunusova D.I. Matematika o`qitishning zamonaviy texnologiyalari, T.: 2007.

О‘TKIR HOSHIMOVNING “IKKI ESHIK ORASI” ROMANIDA REAL HAYOT TARZI

Ahmadov Odilbek Alibek o‘g‘li

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Filologiya fakulteti 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Pardayev Sirojiddin Shokir o‘g‘li

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘z sohasida mustahkam o‘rin egallagan atoqli yozuvchimiz O‘tkir Hoshimovning dunyodagi ko‘plab kitobxonlarning qalbini larzaga solib, muhabbatini qozongan “Ikki eshik orasi” romanidagi qahramonlarning fojiali zamondagi achinarli hayoti haqida so‘z boradi. O‘tkir Hoshimov “Ikki eshik orasi” romanidagi qahramonlarning real hayotini yoritish orqali urush davridagi butun razolat, qatag‘on siyosati hamda shunga o‘xshash yovuzlik namunalarini qog‘ozga o‘ramasdan, ochiq-oydin yoritib beradi.

Kalit so‘zlar. O‘tkir Hoshimov, “Ikki eshik orasi”, roman, hayot, urush, insonparvarlik, Qora amma, Kimsan, inson.

So‘zlarga zeb berishda tenggi yo‘q hisoblangan buyuk yozuvchimiz O‘tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romani o‘z mazmuni jihatining ro‘yi-rostligi, personajlarning xatti-harakati, hayotining realliligi, qonli urush zamonining insonlar hayotiga rahna solgan fojiali oqibatlari va shunga qaramasdan insonlar qalbidagi mehr, soflik, muhabbat hamda qahramonlarning bir-biriga bo‘lgan e‘tibori, insonparvarliligi bilan boshqa yozuvchilarimizning durdona asarlaridan ajralib turadi. Shu tufayli bo‘lsa kerak ushbu asar bugungi kunga qadar adabiyot ixlosmandlari oldidagi o‘z mavqeyini mustahkam saqlab turibdi.

“Rost bilan yolg‘onning o‘rtasi – to‘rt enlik”, degan gap bor. Qiziq, nega endi oz emas, ko‘p emas, to‘rt enlik? Gap shundaki, ko‘z bilan quloqning orasi -to‘rt enlik ekan. Eshitganingga emas, ko‘rganingga isho. Maqsad – shu, - deydi O‘tkir Hoshimov o‘zining ushbu romanida.[3/5]

Darhaqiqat, bahosi oltinga teng hisoblangan ushbu satrlar bugungi oddiy hayotimizda ham o‘z aksini topib kelmoqda. Zero, “Ikki eshik orasi” romanining butun syujeti ham aslini olganda shu rost bilan yolg‘on jumllarini farqlay olish maqsadida yozilgandir. Ushbu romandagi har bir personajning alohida hayoti bor va o‘zining dunyoqarashi bilan alohida asar qilib yozsa arziydi.

Romanda o‘zining beg‘ubor va samimiyligi bilan qalblarni zabt etgan ona obrazi –Qora amma urush davridagi halok bo‘lgan, bedarak yo‘qolgan, asir tushgan yoki mayib-majruh bo‘lgan insonlarning onasi misolida asarga kiritilgan real timsol

hisoblanadi. Qora amma o'g'li Kimsanni butun umr urushdan qaytib kelishi umidi bilan azobli, mashaqqatli hayot kechiradi. Zotan, bu obrazning achinarli qismati sovuq urush davridagi har bir ayolning boshiga tushgan edi. Chunki, bu yorug' dunyoda kutishdan, sabr qilishdan-da qiyinroq, mashaqqatliroq tushuncha yo'q. Ammo qaysi ona o'z o'g'lining o'limini oson qarshi oladi. Albatta, Qora amma umidini uzmaydi.

Ammam yana jimib qoldi. Nafasining g'ijillashi kuchayib ketdi. Devorga Kimsan akamning suratiga tezgina qarab qo'ydi-da, xo'rsindi, yana ming'illab ashula ayta boshladi:

Jon bolam, jonim bolam, Olloga topshirdim sani,

Ohimga Ollo yetmadi, tuproqqa topshirdim sani. [3/5]

Yuqorida keltirilgan jumlada o'g'lini bir bora ko'rishga intiq bo'lgan, hayotga bo'lgan qiziqishi yolg'iz jigarbandi – Kimsan hisoblangan Qora ammaning pok mehr-muhabbati o'z aksini topadi.

Qalami o'tkir yozuvchimiz O'tkir Hoshimov urushning eng yovuz alomatlarini fosh etishda asosan Kimsan personajidan foydalanadi. Ya'ni, insonlarning asirga tushgandan keyingi hayotini bugungi insonlar ko'zi bilan qaraganda o'lim bilan barobardir. Chunki, insonlar asir tushgandan keyin fashistlar uchun tajriba quyoni vazifasini o'tashadi. Romanda dushmanlar asir bo'lgan insonlarni yalang'och holda muz ichiga tashlab, qancha muddat chidab berishlarini kuzatishadi. Bu qanday razolat? Nahotki, dushmanlarda yurak bo'lmasa, axir, ular ham odam-ku. Nahot, insonning insonga rahmi kelmasa, achinmasa. Nima bo'lganda ham biz insonmiz. Eng avvalo, shuni unutmasligimiz lozim. Aslini olganda, ushbu tajribalarni bugungi hayotimizdagi insonlar hatto hayvon ustida bajarishga ham ko'zi qiymaydi, yuragi dov bermaydi. To'g'ri, o'sha zamonlarda ham qalbi mehrga to'la insonlar bor edi: Orif oqsoqol, Husan Duma, Qora amma, Kimsan, Robiya, Olimjon bularning safini istaganimizcha to'ldirishimiz mumkin. Qalbi mehrga to'la, tinchlikparvar shuncha inson bo'la turib, nimaga bu razolatga chidashga majbur qolishgan ekan? degan savol ko'pchilikni, shu jumladan, meni ham qiziqtiradi. Lekin baribir urush vasvasasi, qo'rqinchi, samimiy insonlar qalbidagi mehrni o'ldirolmadi.

Shunga o'xshash achinarli hikoyalarni bir kitobga jamlashdek mashaqqatli ishni bajarish yozuvchimiz O'tkir Hoshimovga ham oson bo'lmagan bo'lsa kerak. Shubhasiz, fojiali vaziyatlarni real, ochiq-oydin aks ettirish buyuk mashaqqat. Biroq yozuvchimiz bu qiyinchilikni yengib o'tdi. Shu mehnatning samarasi tufayli bugun biz o'tmish voqealarini yaqqol baholay olamiz. Ijodkor ushbu asarga sarlavha tanlashda ham sira adashmaga. Zero, ushbu asar urush va tinchlik o'rtasidagi yorug' yo'l hisoblanadi. Ijodkor ushbu asarni yozyotganda aynan mana shu yorug' yo'lni bosib o'tayotgan bir palla edi. "Ikki eshik orasi" romani dolzarb mavzuni yoritganligi uchun ham ko'plab ijobiy va salbiy fikrlar bildirilishiga muvassar bo'lgan.

Asror Samad bu romanga nisbatan o‘z fiklaridan birida: “Zamonlar o‘tar , odamlar o‘zgarar, taraqqiyot avj nuqtalarga ko‘tarilar, ammo O‘tkir Hoshimovning bu romani boshqa mumtoz asarlar kabi xalq nazaridan qolmasa ajab emas“, - degan edi . Ushbu fikrning naqadar to‘g‘ri ekanligini anglash sira ham qiyin emas .

Foydalanilgan adabiyotlar .

- 1.Adabiyot 11-sinf darslik . II qism . Toshkent -2019
- 2.Ikki eshik orasi : roman . O‘tkir HOSHINOV .-Toshkent .Yangi asr avlodi ,2016
- 3.Ikki eshik orasi : roman -Toshkent „Sharq“ ,2012 ,-5-b;26-b
- 4.w.w.w.Ziyonet.uz
- 5.Tafakkur.uz

ETNOGRAFIYANING FAN SIFATIDA TUTGAN O'RNI, BOSHQA SOHALARGA VA XALQNING SHAKLLANISHIDAGI O'RNI

To'xliyeva Madina Soatmurod qizi
IIV Surxondaryo akademik litseyi
Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Tel: +998997572987

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada etnografiyaning kelib chiqishi, etnografizmlarning tarixiy va ijtimoiy ahamiyati hamda boshqa fanlarga, xususan, etnolingvistika, etnomadaniyat, xalq og'zaki ijodiga ko'rsatgan ta'siri kabi jihatlar ochib berildi.

KALIT SO'ZLAR: Etnografiya, etnolingvistika, etnomadaniyat, etnopsixologiya, etnos, etnik birlik, omonastika, antropologiya, folklor

O'tmishdagi milliy madaniyatimizning shakllanib, ma'lum darajada taraqqiy etib kelganligini mukammal o'rganmay turib, hozirgi kunimizda mustaqillik madaniyatimizni taraqqiy ettirib bo'lmasligini chuqur his etmog'imiz darkor. Tarix - ijtimoiy hayot hamda inson tafakkuri mahsulidir. Shunday ekan o'tmishda yuz bergan har bir hodisa ma'lum ma'naviy-ruhiy, ijtimoiy-siyosiy muhit ta'sirida yuz berganligini ko'ramiz.

O'z navbatida etnografiya fani etnomadaniyatning shakllanishi zamin hozirladi. Etnomodaniyat fani yuqorida dasturulamal sifatida qo'yilgan ulkan vazifalarni bajarishga qaratilgan. Bu fan asoslarini insonshunoslik fanlariga tayangan holda o'rganamiz. Yoshlarning umuminsoniy dunyoqarashlarini shakllantirish, ma'naviy-ma'rifiy faoliyatlarini yuzaga chiqarish kabi omillarni ilmiy jihatdan tadbiq etib, yoshlarni Istiqlol g'oyalari asosida tarbiyalash vazifasi yotadi.

Demak, Etnomadaniyat fani asoslariga kirish uchun biz xalqimizning uzoq o'tmish tarixiga e'tibor berishimiz zaruratdir. Etnomadaniyat atamasi ikki iboradan tashkil bo'lib: etno va madaniyat so'zlari qo'shilmasidir. Etno – yunon so'zi elat, xalq demakdir va shu bilan birga, ma'lum bir elat yoki xalqqa bo'lgan ishora, ko'rsatuv. Bu ibora biror xalqning kelib chiqishi (etnogenez)ni ifodalaydi. Bunday tarzda biz o'zbek xalqining kelib chiqishi, uning etnogenezi (urug'chilik, nasl) ni tushunishimiz kerak. Shu bilan bir vaqtda etno iborasi ko'pchilik ilmiy -nazariy manbaalarda: Etnografiya – xalqlarning kelib chiqishi, turmushi, moddiy va ma'naviy madaniyatini o'rganadigan fan sifatida bo'lib biror xalqning turmushi, madaniyati va urf-odatlariga xos bo'lgan xususiyatlarini ham ko'rsatadi. Etnonim tushunchasi ham mavjud, bu xalq nomi yoki xalq nomini ifodalovchi so'z sifatidagi atamadir. Bu so'zni yanada mukammallashtirish maqsadida Etnonimka iborasi ham ishlatilib leksikologiyaning

xalq, qabila hamda urug'chilik nomlarini o'rganishga qaratilgan bo'limiga aytiladi. Etnograf iborasini ham biz kundalik o'quv jarayonida qo'llaymiz va bu iborada biz etnografiya fani bo'yicha faoliyat ko'rsatadigan mutaxassisni tushunamiz. Shunday qilib, biz yuqoridagi ta'riflarga qaritilgan barcha ilmiy- tarixiy asoslarga tayangan holda etnomadaniyat fani asoslarini quyidagicha izohlaymiz. Etnomadaniyat biror xalqning kelib chiqishi (bu borada o'zbek xalqi), uning madaniyati, turmush tarzi, ma'naviy-ma'rifiy xususiyatlarini tarixiy jarayon (davr)larda ravnaq topib hozirgi kunimizgacha rivojlanib kelayotgan ma'naviy hamda madaniy merosini o'rganadigan fandır.

Binobarin, fanni to'laligicha o'zlashtirish, uning nazariy va tarixiy-ilmiy asoslarini izohlash uchun bu fanni bilim tizimi ekanligini o'rganib chiqishni taqozo etadi. Vaholanki, bu fanni o'rganib unga izoh berilganda uning madaniy tarixiy jarayon mazmuni, tarixiy takomili va ashyo-yu dalillari, nazariy hamda amaliy (hayotiyligi nuqtai nazaridan) qonuniyati va uslublari asosida taraqqiy etishi, ijtimoiy-moddiy, ma'naviy-ma'rifiy salohiyati, milliy etnik genezi munosabatlaridagi o'rni, madaniy aloqalar hamda umumbashariy va umuminsoniy qadriyatlardagi xususiyati, ijtimoiy taraqqiyotdagi o'rni kabi serqirra tomonlariga asosiy e'tibor qaratiladi.

Etnomadaniyat fani bilimlar tizimi ekanligini har tomonlama isbotlash uchun quyidagi masalalarni yoritishni taqozo etadi:

Etnomadaniyat fani gumanitar fanlar bilan uzviy aloqadadir. U falsafa, etika, estetika, sotsiologiya, tarix, psixologiya, etnografiya, folklor, musiqa, tasviriy san'at, arxitektura, dinshunoslik, pedagogika hamda adabiyotshunoslik kabi fan asoslari bilan hamkorlikda olib boriladi.

Har bir xalqning madaniyati uning milliy ma'naviyati hamda ma'rifati bilan uzviy bog'langan. Mustaqil davlatimizning bugungi kundagi ma'naviy-madaniy taraqqiyoti islohotlar davrida qo'lga kiritilgan yutuqlarimizning garovidir. Vaholanki, biz bu tarixiy ma'naviy va madaniy yutuqlarni har tomonlama tadqiq va tashviq etish uchun yetarlicha shart-sharoit va imkoniyatlarga egamiz. Madaniyat iborasi arabcha Madina (shahar, kent) so'zidan kelib chiqqan ekan. Shahar ma'nosida kelgan madaniyat so'zining talqini kishilar hayotini ikki turdagi ko'rinishi, ya'ni ko'chmanchi – dasht-u sahrolarda yashovchi xalqlar hamda shaharda yashab, shaharga xos turmush tarzida yashovchi xalqlarga nisbatan ishlatilib kelingan. Xalq turmush tarzi va ma'naviyatining tarkibiy qismini uning azaliy udumlari, urf-odatlar, marosim-u an'analari tashkil qiladi. Bu esa shu xalqning ma'naviyati nechog'lik shakllanganligini, uzoq o'tmishga ega ekanligini bildiradi. O'zbek xalqi ana shunday boy ma'naviyatli xalqlardan hisoblanadi. Urf-odat – kishilarning turmushiga singib ketgan, ma'lum muddatda takrorlanib turuvchi xatti-harakat, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan xulq-atvor qoidalari, ko'nikmasidir. Masalan, kichiklarning kattalarga salom berishi, uy-hovlini tartibga keltirib qo'yish, mehmonlarga alohida hurmat ko'rsatish, bayram

arafasida keksa, qariyalar, kasal, ojiz, qiynalغان kishilar holidan xabar olish qo'ni-qo'shnilarning biror ishiga yordam berish, hasharga borish kabilar o'zbek xalqiga xos yaxshi odatlar hisoblanadi. "Odat" degan tushuncha psixologiyada ham mavjud bo'lib, u ma'lum sharoit ta'sirida vujudga kelib, kishining fe'l-atvorida mustahkamlanib qolgan va keyinchalik o'z-o'zidan beixtiyor bajariladigan harakat ma'nosini bildiradi. An'ana [ijtimoiy hayot](#), mehnat, madaniyatning barcha sohalariga xos hodisa sifatida juda keng doirani qamrab oladi. Muayyan bir jamoaning turmush tarzi, xatti-harakati, xulq-atvori, muloqoti va oilaviy munosabatlarida namoyon bo'ladi. Marosim – inson hayotidagi muhim voqealarni nishonlashga qaratilgan, rasmiy va ruhiy ko'tarinkilik vaziyatda o'tadigan, umum qabul qilingan tartib-qoidalarga amal qilinadigan etnografizm sanaladi. Masalan, ism qo'yish, chaqaloqni beshikka belash, nikohdan o'tish, dafn qilish, xotirlash, ekishga kirishish (urug' qadash), o'rishga kirishish, Navro'z ayyomi kunlari ko'pchilik bo'lib sumalak taomini tayyorlash marosimlaridir.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, etnografiya xalqning xalq bo'lib shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning bilan birga har bir davr o'zining udum va marosimlarini, urf-odatlar va an'analarini yaratadi. Yangi vujudga kelayotgan urf-odatlar o'z-o'zidan, quruq yerda paydo bo'lmasdan, asosan, ilgari mavjud bo'lgan ilg'or an'analar o'zgartiriladi va yangilari paydo bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qurbonazarova N. Surxondaryo arealidagi to'y marosimi etnografizmlarining leksik-semantik tabiati va lingvokulturologik tadqiqi. Toshkent – 2019;
2. N.Mirzayev. O'zbek tili etnografizmlarining izohli lug'ati. Toshkent – 1991;
3. Qahhorova M. O'zbek tili etnografizmlarining system tadqiqi. Nomzodlik diss. Toshkent – 2009;
4. Jabborov I. O'zbekxalqi etnografiyasi. Toshkent - 1994;

ОНА ТИЛИ ДАРSLARIDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

*IIV Surxondaryo akademik litseyi
Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Norboyeva Saida Rashidovna*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ona tili darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish, ta'lim jarayoni vaqtida interfaol uslublar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv darslari jarayoni vaqtida foydalanishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ona tili fanini o'qitish jarayonini yanada shakllantirish borasida o'z isbotini kutayotgan bir qator dolzarb muammo va kamchiliklar haqida to'liq bayon etiladi.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, interfaol uslublar, axborot texnologiyalari, interaktiv metodlar, metodik ta'minot.

Kirish:

Bugungi ta'lim jarayoni vaqtida interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv darslari jarayoni mobaynida foydalanishga bo'lgan intilish, e'tibor kundan – kunga ortib bormoqda. O'qituvchi ushbu jarayonda o'quvchining shaxsiy takomillanishi, rivojlanishi, bilib olishi va tarbiyalanishiga muhit yaratadi va shuning bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini ham bajaradi. Innovatsiya (inglizcha innovation) – yangilik kiritish, yangilikdir. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon, shuningdek o'qituvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan keng foydalaniladi. Interaktiv metodlar – bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, ya'ni pedagogik ta'sir qilish metodlari bo'lib ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu metod va uslublarning o'ziga xosligi shundan iboratki, ular pedagog va o'quvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi yordamida amalga oshiriladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Ma'lumki, ona tili darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning yuzdan ortiq turi mavjud bo'lib, ularning ayrimlari tajriba-sinovdan o'tib, yaxshi

natija ko'rsatgan. Keng qo'llaniladigan usullar – “Klaster”, “Aqliy hujum”, “Davom ettir”, “Taqdimot”, “Blits-so'rov”, “Muammoli vaziyat” kabilardan foydalanib, darsda keng ko'lamli natijalarga erishish mumkin. Darsning o'tilgan mavzuni so'rash jarayonida “Sinkveyn”, “Teskari test”, “Aql charxi” uslublarini, yangi mavzuni tushuntirish vaqtida “Insert”, “Pinbord”, “Zinama-zina”, “Bumerang” texnologiyalarini, mavzuni mustahkamlash jarayonida “Venn diagrammasi”, “Baliq skeleti”, “Nima uchun?”, “Qanday?”, “Konseptual jadval”, “Nilufar guli” kabi grafik tashkil yetuvchilar hamda “Tushunchalar tahlili”, “T-jadval”, “Rezyume”, “Kungaboqar”, “Charxpalak” metodlarini, uyga vazifa berishda “FSMU”,

“Klaster”, “BBXB” texnologiyalarini dars mobaynida qo'llash dars samaradorligini ta'minlab, o'quvchilarning bilimini oshirishga yordam beradi. Ona tili fanini o'qitish jarayonini yanada takomillashtirish borasida o'z yechimini kutayotgan

bir qator dolzarb muammo va kamchiliklar saqlanib qolmoqda. Jumladan: -ona tili fanini o'qitishda asosan nazariy ma'lumotlarga e'tibor berilgan bo'lib, o'quvchining nutqiy kompetensiyasini shakllantirishga yetarlicha diqqat-e'tibor

qaratilmagan; -ona tili fanida o'qitiladigan mavzular sinflar kesimida tahlil qilinganda, o'quvchi uchun murakkab bo'lgan ko'plab grammatik mavzularning borligi; ona tili fanini hayot bilan bog'lab o'tishga, ona tilimizning boy sharoitlaridan yetarlicha foydalangan tarzda, o'quvchilarga mazmunli, sodda va qiziqarli shaklda yetkazib

berishga diqqat-e'tibor berilmagan; -o'quvchilar darsliklardagi mavzularni o'zlashtirishida intilish, ishtiyoq, maylni paydo qiladigan, mantiqiy, kreativ, ijodiy fikrlashga chorlovchi mashqlar,

topshiriqlar bugungacha o'z aksini topmagan; ona tili fanini o'qitishning yangi, samarali metodlari, ilg'or pedagogik texnologiyalarini keng joriy etish talab darajasida emas; -ona tili fanining ilmiy metodik ta'minoti yetarli darajada ishlab chiqilmagan;

-o'qituvchi va pedagoglarning metodik ta'minotini takomillashtirish, ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari va mutaxassislar uchun masofadan o'qitish kurslari keng joriy qilinmagan;

-mavjud oliy ta'lim muassasalarida ona tili fani yo'nalishida o'qituvchi, pedagog, kadrlarni tayyorlash sifati hozirgi kun talablariga xos kelmasligi ona tili fanini o'qitishni tubdan qayta ko'rib chiqish va zamon talabiga mos tarzda yangilashni taqozo etmoqda.

Natijalar:

Ona tili fanidan "Gapning ikkinchi darajali bo'laklari mavzusi o'rganilgandan so'ng o'quvchilarga "Guruhlarda ishlash texnologiyasi" yordamida "Men to'ldiruvchiman!" mavzusida ijodiy matn tuzish beriladi. Ushbu metod yakka tarzda, kichik yoki yakka tartibda, kichik yoki katta guruhlar tomonidan ham amalga oshishi ham mumkin. Mavzu borasidan matn o'quvchilar yordamida taqdim etiladi. Bu texnologiya yordamida o'quvchilarning jamoada ishlash malakalari shakllantiriladi, xotirasi

mustahkamlanadi, yozma yoki og'zaki savodxonligi o'stirilib, ijodiy matn yaratish ko'nikmasi yanada mustahkamlanadi. Ona tili darslarida o'quvchilarning yozma nutqi va imloviy savodxonligini mustahkamlash niyatida matn yaratish borasidan ko'pgina qiziqarli topshiriqlar

taqdim etish mumkin. Shuningdek, "Morfologiya" bo'limini o'tish vaqtida har bir so'z turkumi borasidan grammatik ertak to'qish vazifasi berilsa, o'quvchilarning grammatik savodxonligi yaxshilash bilan birgalikda mantiqiy mushohada qilish qobiliyati takomillashadi, ijodkorligi oshadi. Bugungi kunda innovatsion texnologiyalardan foydalanish sohasidagi muhim yo'nalishlardan biri interfaol ta'lim va tarbiya metodlarini joriy etishdan iborat.

Muhokama:

Innovation texnologiyalar ta'lim sifati va samaradorligini yanada takomillashtirib, ta'lim jarayonining markaziga o'quvchi va talabalarning o'quv bilish faoliyatini oshirishga yordam beradi, ta'lim jarayoni yaxlitligini ta'minlaydi. O'quvchi faoliyatining yuqori darajadagi ko'rsatkichi, o'quv-bilish faoliyatini tashkil

qilish, iroda va faoliyatning o'quvchi ongining predmetiga aylanishdir. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun, dastlab, ta'lim beruvchi maqsadga eltuvchi texnologiyalarni tanlay bilishi, o'quv tarbiyaviy jarayon yaxlitligini ta'minlashi zarur. O'qituvchi dars vaqtida boshqa ma'lumotni taqdim qilish bilan bir qatorda internet ma'lumotlari, multimedia dasturlari, jadvallar va shunga o'xshash mavzuga doir qo'shimcha ma'lumotlarni ko'rsatib o'tsa, bu nafaqat o'quvchilarning darsga bo'lgan intilishini oshiradi, balki o'quvchilarning erkin o'qishini talab darajasida rivojlantirishiga, mavzuni imkon darajasida to'la o'zlashtirishiga ham yordam beradi. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash natijasida o'quvchilarning erkin fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z g'oyasini bayon etish, uni asoslangan tarzda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish malakalari takomillashib, shakllanib boradi.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, ona tili darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanishdan assosiy maqsad, o'quvchilarni mustaqil, erkin fikrlashga, izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondashish, mas'uliyatni sezish, tahlil qilish ona tili darslarini yanada kengaytirish ushbu yo'lda innovatsion texnologiya va metodlardan foydalanishni kuchaytirishdir.

Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy qilish, ta'lim samaradorligini yanada shakllantirish uchun tinimsiz izlanish hozirgi kunning ehtiyojiga aylanmoqda. Yangi texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq qilish pedagoglar oldida turgan muammolardan biri hisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shayxislamov, N. Ona tili va adabiyot darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash mahorati. Science and Education, 2020.
2. Shayxislamov, N., & Baykabilov, U. Til – millatning ma'naviy merosi. Tilning leksik-semantik tizimi, qiyosiy tipologik izlanishlar va adabiyotshunoslik muammolari, 2020.
3. Xolbekov, S. B. Adabiyot darslarida interfaol metodlardan foydalanish samarasi. Science and Education, 2020.
4. Rafiyev A., G'ulomova N. Ona tili va adabiyot (kasb-hunar kollejlari uchun darslik). T., "Sharq", 2013.
5. Sayidahmedov N. "Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya". – T.: 2003.

ADABIY NUTQ USLUBLARI VA ULARNING ONA TILIDAGI O'RNI

*IIV Surxondaryo akademik litseyi
Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Boysariyeva Manzura Yangiboy qizi*

Annotatsiya: Nutq madaniyati tushunchasining aniq mavjud hodisa ekanligi, ko'rib o'tilganidek, uning adabiy til va adabiy til madaniyati bilan bog'liqligida bo'lsa, ikkinchi tomondan, kishilarning kundalik nutqiy faoliyati bilan aloqadorligidadir. Adabiy tilning (muayyan normalarga solingan, silliqlangan madaniy tilning) mavjudligining o'zigina hali nutq madaniyatini tashkil etmaydi. Adabiy tildan, uning madaniylashgan vositalaridan bu tilda gagshruvchi kishilar jamoasi o'z nutqiy faoliyatlarida foydalangandagina adabiy til mavjud nutqiy hodisaga, nutq madaniyatining kuchli vositasiga aylanadi.

Kalit so'zlar: nutq, adabiy, nutq, uslubiyat, uslub, ona tili

Abstract: The fact that the concept of speech culture is a clearly existing phenomenon, as seen, is due to its connection with the literary language and culture of the literary language, and on the other hand, it is related to the daily speech activity of people. The mere existence of a literary language (polished cultural language with certain norms) does not constitute speech culture. Literary language becomes an existing speech phenomenon, a powerful tool of speech culture only when a group of people who speak this language use literary language and its cultured tools in their speech activities.

Keywords: speech, literary, discourse, methodology, style, native language

Hozirgi zamon o'zbek adabiy tilida ta'lim-tarbiya ishlari olib boriladi, ilmiy va badiiy adabiyotlar nashr etiladi, ro'znoma va oynomalar chiqariladi. Radio va televidenie eshittirishlarida ushbu til normalariga amal qilinadi. Yozma nutqda, ya'ni yozganda biz o'zbek tilining imlo qoidalariga, gapirganda esa, adabiy talaffuz normalariga amal qilamiz va hokazo. Uzbek adabiy tili, uning madaniy vositalari umummajburiy norma sifatida o'qitiladi va o'rgatiladi. Adabiy til, uning yozma va og'zaki shakli normalar bu tilda so'zlovchilarning ko'psonli shaxsiy nutqlari va bu nutqlar yig'indisidan iborat b'lgan umum norma sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, o'zbek adabiy tilida minglab, millionlab kishilar gaplashadi. Bu kishilarning har biri aloqida shaxs, alohida nutq egalaridir. Ammo ularning barchasi uchun umumiy bo'lgan nutqiy qurol - yagona o'zbek adabiy tilidir. Mana shu ko'psonli shaxslar, bir tomondan, yagona bitta adabiy til - o'zbek adabiy tilidan foydalanishiga ko'ra, ikkinchidan esa, bitta til atrofida birlashayotganliklariga ko'ya muayyan umumiylikka, uyushganlikka ega. Mana shu umumiylik tilshunoslikda til uyushmasi (jamoasi) deb yuritiladi.

Muayyan til uyushmasini mushtarak qilib turadigan asosiy omil aloqa quroli bo'lgan tilning yagonaligi va bu til adabiy normalarining umummajburiyligidir. Adabiy til va uning normalari avvalo o'rta va oliy maktab ta'limi orqali, qolaversa oiladagi tarbiya orqali o'zlashtiriladi. Adabiy tilni egallashda mustaqil shug'ullanish, ayniqsa badiiy adabiyotlarni, ro'znoma va oynomalarni o'qish, radio va televideniye tinglash muhim rol o'ynaydi. Demak, adabiy til, adabiy xil madaniyati o'qish o'rganish, tinimsiz shug'ullanish orqali egallanadigan nutqiy hodisadir. Adabiy nutq va u bilan bog'liq bo'lgan adabiy til madaniyati - bu avvalo nutqiy ko'nikma, nutqiy malakadir. Adabiy nutq malakasiga - adabiy til normalarini egallash orqali erishiladi. O'rta maktab ta'limida nutqs, malakasi, nutqiy ko'nikma, yozma nutq ko'nikmasi, og'zaki nutq ko'nikmasi, nutq madaniyati malakasi singari tushunchalar mavjud. Aslida bu tushunchalarning barchasi adabiy til madaniyatini egallash bilan bog'liqdir. Ko'rinadiki, adabiy til normalarini qayta nshlash, ongli boshqarish qanchalik zarur bo'lsa, bu normalarni amalda sinab ko'rish va baholash ham shunchalik zarurdir. Mana shunday sababga ko'ra adabiy til normalarini belgilash, uni qayta ishlash, silliqlash birdan boshlanadigan, birdan hal bo'ladigan va tezda tugaydigan jarayon emas, balki doimo va muttasil davom etadigan ishdir. Demak, adabiy til doimiy g'amxo'rlikka muhtojdir. Shunday qilib, nutq madaniyatini egallash - nutq madaniyati ko'nikmasini hosil qilishdir. Bu ko'nikma o'zbek adabiy tili, uning og'zaki va yozma shakli normalarini o'rganish va egallash bilan bog'liqdir. Nutq madaniyati ko'nikmasi - adabiy til va uning normalarini passiv emas, balki faol egallashdir. Tilni faol egallash - tilni ongli ravishda o'zlashtirish va undan og'zaki hamda yozma nutq amaliyotida unumli va xatosiz foydalana olish demakdir. Ba'zi kishilarning o'zbek tilida nuqsonsiz va ravan yoza olmasligi yoki adabiy tilda erkin so'zlay olmasligi ularning o'zbek adabiy tilini faol egallamaganligidan darak beradi. Nutqning bu ikkala shakli ham yagona adabiy til normalariga tayanib ish ko'radi. Shu sababli ularda mushtarak lug'aviy normalar, umumiy morfologik, sintaktik vosita mavjud. Ammo yozma nutq amal qiladigan imloviy, punktuatsion normalar og'zaki nutqda, og'zaki nutq amal qiladigan talaffuz normalari, ohangiy (intonatsion) normalar yozma nutqda yo'q yoki etakchi rol o'ynamaydi. Mana shunday farqli tomonlar yozma va og'zaki nutqning sintaktik qurilishida, so'z shakllarining to'liq va noto'liq qo'llanishlarida, imo-ishora bilan bog'liq (paralingivistik) vositalarning ishlatilish xususiyatlarida ham ko'rinadi. Bular yozma va og'zaki nutq madaniyatini egallashning o'ziga xos xususiyatlari mavjud ekaniga dalildir. Shu sababli ham nutq madaniyati sohasida yozma nutq madaniyati, og'zaki nutq madaniyati deyilgan tushunchalar mavjud. Bu tushunchalar o'zida yozma va og'zaki nutq shakllari oldiga qo'yiladigan nutq madaniyati talablarini ifodalaydi. Yozma nutq doirasiga ilmiy nutq, rasmiy nutq, publitsistik nutq, qisman badiiy nutq, shuningdek radio va televideniye uchun tuzilgan yozma matnlar tili kiradi. Keltirilgan yozma nutq ko'rinishlarining o'zaro farq qiladigan normatik tomonlari bor.

Shunga ko'ra, bu normalarga amal qilish bilan bog'liq bo'lgan nutq madaniyati talablari ham mavjudligi shubhasiz. Nutqning keltirilgan vazifaviy tiplari ba'zan ilmiy til, rasmiy til, badiiy til deb ham yuritiladi. Og'zaki nutq dastlab ikki tipga ajraladi: 1) oddiy so'zlashuv nutqi; 2) adabiy so'zlashuv nutqi. Oddiy so'zlashuv nutqi o'zbek tilida tabiiy holda mavjud bo'lgan og'zaki nutq ko'rinishlaridan iborat. Masalan, turli o'zbek sheva va lahjalari tili, ya'ni dialektal nutq ko'rinishlari, shevachilik unsurlari ta'sirida bo'lgan kundalik so'zlashuvning boshqa xil ko'rinishlari va b. Oddiy so'zlashuv nutqining til bazasini adabiy til tashkil etmaydi. Shu tufayli oddiy so'zlashuvdan biz talqin qilayotgan ma'nodagi nutq madaniyati talab qilinmaydi. Oddiy so'zlashuv oldiga qo'yiluvchi nutqiy talablar aniq lahja va shevalarning tabiiy normalari bilan ko'proq lisoniy talablar bilan bog'liq bo'ladi. Adabiy so'zlashuv nutqi adabiy tilning og'zaki nutq doirasidagi vazifalaridan yuzaga keladi. Boshqacha qilib aytganda adabiy so'zlashuv nutqi - adabiy til madaniyatiga, ya'ni adabiy til normalariga amal qilgan holda gapirishdir. Ammo adabiy tilda so'zlash adabiy tilda yozishga nisbatan ancha qiyinchilik bilan erishiladigan jarayondir. Buning bir qator sabablari bor: 1) og'zaki nutqda shevachilikning ta'siri kuchli bo'ladi; 2) og'zaki nutqda yozma nutqdagi kabi o'ylab ish tutish imkoni kam bo'ladi. Chunki og'zaki nutq yozma nutqdan tezkor (avtomatik) jarayon ekani bilan farqlanadi; 3) og'zaki nutqning o'ziga xos grammatik tuzilishi, qurilish tartibi mavjud.

Chunonchi gap bo'laklarining tushib qolishn, qisqarib ketishi, o'rin almashishi, aksincha keraksiz unsurlarning, takrorlarning bo'lishi va b; 4) og'zaki nutqda talaffuz, ohang, imo-ishora vositalari muhim rol o'ynaydi; 5) og'zaki nutqning yuzaga chiqishi so'zlovchining kayfiyatiga, nutq so'zlanayotgan vaziyatga, so'zlovchi nutqiy a'zolarining normal va sog'lomligiga bog'liq; 6) og'zaki nutq normalarining barcha xususiyatlarini payqash, yozib olish, o'rgatish va o'rganish ancha qiyinchilik bilan kechadi; 7) og'zaki nutq bir butun hodisa (matn) sifatida cheksiz va son-sanoqsiz shaxsiy (individual) faoliyatdir. Uning ko'pgina qirralari turli sharoitlarda o'zicha kechadi va payqalmagan holda beiz yo'qolib ketadi; 8) og'zaki nutqning lisoniy xususiyatlari fanda yozma nutqqa nisbatan kam o'rganilgan; 9) og'zaki nutqni normalash ishlariga shu kunga qadar fanda nihoyatda kam e'tibor berildi; 10) kishiso'zlaganda o'z nutqiga xuddi yozayotgandagi kabi etarli e'tibor beravermaydi va boshqalar.

Nutqiy turlarni ba'zan ijtimoiy tabaqalar va guruhlar tili nuqtai nazaridan nomlash ham uchraydi. Chunonchi: o'qituvchilar nutqi, o'quvchilar nutqi, yosh-talabalar nutqi, bola nutqi (bog'cha bolalari nutqi) kabi. Nutqning yuqorida keltirilgan xillari ham nutq madaniyatining asosiy talablariga bo'ysunadi. Chunki ularning til asoslari ham adabiy til normalaridir. Shu tufayli ham bu nutqiy ko'rinishlardan talab qilinuvchi nutq madaniyati haqida ham alohida gapirish mumkin. Mana shu asosga ko'ra o'quvchilarning nutq madaniyati, o'qituvchilarning nutq madaniyati, sahna nutqi

madaniyati, lektor nutqi madaniyati, radio nutqi madaniyati, televidenie nutqi madaniyati, umuman keng ma'noda og'zaki nutq madaniyati haqida ham gap yuritish asoslidir. Ammo keltirilgan nutq xillarining asosiy lisoniy xususiyatlari, ular amal qiluvchi adabiy normalar bu nutqlarda yo'l qo'yilayotgan ba'zi nuqsonlarning ob'ektiv va sub'ektiv sabablari o'zbek tilshunosligida deyarli o'rganilgan emas. Tanqidiy ruhda yozilgan ba'zi maqolalarda adabiy talaffuzni buzish bilan aloqador ba'zi kamchiliklar tanqid qilinadi, ammo bu nuqsonlarni tuzatishning samarali ilmiy va amaliy yo'llari etarli ravishda ko'rsatib berilmaydi.

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. Toshkent: «Sharq nashriyoti kontserni», 1999 .
2. Ahmadjon B., Islom odobi va madaniyati. Toshkent: «Cho'lpon», 1995 .
3. Zunnunov A., Hotamov N. Esonov J. Maktabda adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent: «O'qituvchi», 1993 .
4. Yo'ldoshev K. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. Toshkent: «O'qituvchi», 1996

О'ZBEK TILINING TARAQQIYOTI

*Norboyeva Saida Rashidovna**O'zbekiston Respublikasi**Ichki ishlar vazirligi**Surxondaryo akademik litseyi**Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya. Bu maqolada tilimizning hozirgi jamiyatdagi yutuq va kamchiliklari Ularni bartaraf etish haqida mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar. Til ,nutq, nazariya, ma'naviy, tilshunoslik ,moddiy va ma'naviy boylik

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan hayotimiz har jabhada ulkan o'zgarishlarni bu o'zgarishlarni amalga oshirayotgan tinimsiz mehnat qilib o'z maqsadi yo'lida tinmay harakat qilayotgan insonlar huddiki "soat daqiqa"lariga o'xshaydi. Daqiqalar tinmaydi har bir soat vaqtini bong urushi uchun tinmaydi.

Inson ilm olib o'rganishi uchun olingan bilimlarning har qanday soha kasb bo'lmasin barchasining tub negizida moddiy va ma'naviy boylik manfaat yotadi. Bu tub negiz har vaqt inson uchun xizmat qilishi kerak. O'rganilayotgan yaratilayotgan yangi bilim va kashfiyotlar hozirgi kunda inson uchun hayratlanarli va ajablanarli tuyulmayapti. Albatta, bunga sabab axborot tezligi yangi ma'lumot va yangiliklarning ko'pligidir. Ma'lumotlar nazariy va amaliy taqdim etiladi. Tilshunoslik sohasini olib o'rganadigan bo'lsak, bu sohaga oid ma'lumot yaratilgan yangi ilmiy ishlar bizga nazariy va amaliy jihatdan axborot beriladi. Hozirgi vaqtda boshqa sohalarda yangiliklar bo'lgani kabi yangiliklar bilan birga muammolar ham uchrab turibdi. Tilshunoslikning hozirgi muammolaridan biri nazariyaning hayot bilan aloqadorlik darajasi pastligi buni biz kundalik hayotda ko'p uchratib turibmiz. Masalan, ko'chada bozorda yoinki dukonda savdo qilayotgan biror savdogarni olaylik savdogar kuni bo'yi qanchadan qancha xaridor bilan suhbat qiladi (har bir suhbat uzog'i 20 daqiqa) bo'lsin. U qancha qancha so'zlarni mohirona chiroyli iplarga tizib qisqa bo'lsa ham muloqot qiladi. U tilshunoslik sohamizda siyqasi chiqqan ,ega kesim borinki, so'z turkumlari va gap bo'laklarini ,so'z tartibini bilmas ,lekin nutqda u aniq va ravon so'zlay oladi. Endi muammoning tub negizi haqida gaplashsak, tilshunoslik nazariyasini o'rganish faqat olimu shu soha bilan shug'ullanayotgan o'quvchi bu fan haqida nazariy bilimlarga ega bo'lsayu ,lekin kundalik hayotda muomala layoqati ravon nutqi, mustaqil fikri bo'lmasa, nazariy bilim qay darajada ahamiyatli nazariya faqat hozirgi kunda bizga yozma savodxonlik uchun senga yordam beryapti desak, og'zaki savodxonligimizga muhim ko'mak bermayapti.

Muammo kasb etayotgan sohalar ,mavzular,turlicha ,lekin har vaqtdagidek qiyin.Hozirgi davr tilshunosligida ko'pgina sohalar o'zbek tilining eng to'g'ri yozilgan so'zlar variantini qo'llashni talab qilmoqda.

Ona tili darslarida o'quvchilarning yozma nutqi va imloviy savodxonligini mustahkamlash niyatida matn yaratish borasidan ko'pgina qiziqarli topshiriqlar taqdim etish mumkin. Shuningdek, "Morfologiya" bo'limini o'tish vaqtida har bir so'z turkumi borasidan grammatik ertak to'qish vazifasi berilsa, o'quvchilarning grammatik savodxonligi yaxshilash bilan birgalikda mantiqiy mushohada qilish qobiliyati takomillashadi, ijodkorligi oshadi. Bugungi kunda innovatsion texnologiyalardan foydalanish sohasidagi muhim yo'nalishlardan biri interfaol ta'lim va tarbiya metodlarini joriy etishdan iborat.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdurahmonova N. Inglizcha matnlarni o'zbek tiliga tarjima qilishning lingvistik ta'minoti(sodda gaplarmisolida). - T.:www.google.com,2018.
2. Almamatov. T, Yadgarov Q., va Almamatova Sh. O'zbek tilini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. - Toshkent.:Fan,2013.
3. R.Sayfullayeva "Hozirgi o'zbek adabiy tili" 2017 yil .Toshkent

VOCABULARY IS ESSENTIAL IN LEARNING LANGUAGE

Tukhlieva Madina Soatmurot qizi

*The teacher of Uzbek language and literature the
Ministry of Internal affairs of the the Republic of Uzbekistan
Surkhandarya academic lyceum*

“Without grammar ,very little can be conveyed : without vocabulary nothing can be conveyed.”

David A. Wilkins

ABSTRACT: *When it comes to learning foreign language including English, many college students spend hours working by books, doing grammar sporting activities display of their goal language. However, many humans do not recognize that working on vocabulary is simply as vital, if not extra crucial in relation to fulfillment in studying a foreign language. In this article, we will take a closer look at the subject of vocabulary and discover a number of the motives why it is so critical, and the way it is able to assist college students gain their language studying dreams and attain fluency faster.*

KEY WORDS: vocabulary, reading, listening, writing skills, learning, language

INTRODUCTION

It should be mentioned that, vocabulary is vital due to the fact it is the idea of all language. It is the uncooked constructing blocks that we will use to explicit our mind and ideas, percentage information, recognize others and develop private relationships. Even if we slightly recognize a language and feature draw close of grammar, we will nevertheless speak. For example, pointing at a chocolate pastry in a French bakery and pronouncing the few phrases ‘ache au chocolat’ with a pleasant smile is simply as possibly to bring about a delectable breakfast as uttering a grammatically best sentence. It might be first-class to have both, of course, however it’s now no longer essential. If you’re now no longer completely satisfied yet, assume about how kids collect language .Before they ever try complicated structures, they’ll utter unmarried phrases such as ‘duck’, ‘ball’ and ‘teddy’ and are normally capable of speak what they want. Again, as with ESL students, their capacity to talk will become lots extra powerful as soon as their language capabilities develop. But the factor right here is that they're nevertheless capable of talk the use of vocabulary alone.

A large vocabulary helps develop other language skills

When you have got a much broader vocabulary for your goal language it additionally facilitates aid all 4 language abilities: studying, writing, listening and speaking. As Poul Notion (2015) referred to in his paper on vocabulary getting to know: “Vocabulary is not always an lead to itself. A wealthy vocabulary makes the abilities of listening, speaking, studying, and writing simpler to perform.”

Reading

Vocabulary information is possibly the maximum vital thing in relation to studying comprehension, each for local and non-local speakers.

For example, in case you take a seat down right all the way down to study a book and also you do not realize the vocabulary used, you’ll conflict to recognize the which means of the text. You may become searching up the phrases in a dictionary, guessing the which means of the phrases from their context, or you would possibly certainly surrender and discover some thing else to examine. This may be disappointing, disheartening and additionally shatter your confidence.

This connection among vocabulary length and 2nd language attainment has been broadly researched over the years.

One of the maximum thrilling of those became a 2010 look at that located that a stunning 64% of variance within side the analyzing rating turned into because of vocabulary length.

Listening

We see comparable proof in terms of listening competencies for the language student, for apparent reasons. Clearly, when you have in no way visible or heard a specific piece of vocabulary in a 2nd language, it will likely be lots tougher to understand and decode the sounds and consequently extract the that means.

If you’re a complicated language learner, you will be capable of make experience of the phrase via context or through touching on it to different phrases within side the equal phrase family, however this will be difficult.

As Hilde van Zeeland factors out in her 2012 paper, *Lexical Coverage in L1 and L2 Listening Comprehension: The Same or Different from Reading Comprehension?*, a student’s vocabulary expertise is not the most effective thing in terms of listening abilities however it genuinely performs an crucial role.

Speaking

If you are a local speaker, you have likely skilled a time while a specific phrase is ‘at the tip of your tongue’ however you’re not able to bear in mind it. It may be irritating and frequently reduce the verbal exchange short. It works in a comparable manner for a 2nd language learner who has not discovered that specific vocabulary phrase within side the first place. If they don’t understand (or can not recall) that piece of vocabulary, they may be not able to absolutely explicit their message.

For this reason, information of vocabulary is extensively taken into consideration to be possibly the maximum critical detail in terms of person's potential to talk foreign language.

Writing

You will additionally locate it tons simpler to explicit yourself in writing when you have a bigger vocabulary. You will have a bigger choice of phrases to pick out from and also you will be capable of be greater unique while you're expressing a thought, feeling, occasion or idea.

Put actually, the extra vocabulary you understand, the less difficult it turns into to enhance your language abilities. For starters, this know-how will can help you get right of entry to a much broader variety of mastering substances designed for each local and non-local speakers. It may even assist you apprehend those phrases from their context, clearly increasing your vocabulary and enhancing your language talents with no need to spend time searching the phrases up in a dictionary or asking a person for an explanation.

On pinnacle of this, the extra vocabulary phrases you recognize, the extra you will be capable of decipher the which means of recent phrases via way of means of breaking them down into their morphemes (smaller parts).

A rich vocabulary is associated with greater academic performance

Many ESL college students are analyzing English due to the fact they need to wait an English-speaking university, excel at better stage examine and land a properly-paying job. A big vocabulary can assist them do simply that As you have got visible above, an extensive vocabulary is related to an extra overall performance throughout all factors of overseas language gaining knowledge of, such as speaking, reading, writing and listening. It's critical to notice that this is applicable to each local audio system and 2d language college students. This is why we inspire youngsters to examine broadly of their local languages- the broader their vocabulary, the more their possibilities to carry out nicely academically. This additionally applies to rookies of overseas language. As you may see from the above discussion, there's definitely a sturdy hyperlink among a person's knowledge of vocabulary and an individual's talent with language as an entire, whether or not as a local or a language learner.

This approach that if we need to enhance the general popular of English language coaching and create higher getting to know substances for our college students we want to awareness intently on vocabulary. Using a vocabulary evaluation device inclusive of Text Inspector is one of the best methods to try this because it offers extra perception into how common/often used or complicated special vocabulary is, and additionally the CEFR degree of these words

Conclusion

Vocabulary is sincerely critical for language studying because it underpins all different language skills, may be a stepping stone to excessive degree language use and may assist the scholar to gain fluency faster. However, this is not the entire story. There are several different elements which affect language capacity which we will be addressing in in addition blogs. With this in mind, it is critical for the ESL trainer and scholar to devote a sizeable quantity of time to growing this center language talent.

References

1. Tian Zhou. Language Specialist. Expert Interview. 19 March 2021.
2. [https://textinspector.com/vocabulary-in-language learning](https://textinspector.com/vocabulary-in-language-learning).
3. <http://www.fluentu.com/blog/learning-foreign-language-vocabulary/>?

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА В ОБРАЗОВАНИИ ДОШКОЛЬНИКОВ ВО ВЗАИМОДЕЙСТВИИ СЕМЬИ И МАХАЛЛИ

Маринова Надира Хамидовна

Чирчикский государственный педагогический университет

Преподаватель кафедры “Методика дошкольного образования”

maripovanodira1975@gmail.com

ANNOTATSIIYA (АННОТАЦИЯ / ABSTRACT)

Аннотация: В статье представлены вопросы о кластерном подходе дошкольных образовательных организаций с семьёй путём которого можно развить у детей дошкольного возраста положительные изменения во всестороннем развитии.

Ключевые понятия: система дошкольного образования, учреждение. подрастающее поколение, подготовка к школе, совершенствование, семья.

Abstract: The article presents questions about the cluster approach of preschool educational organizations with a family, through which it is possible to develop positive changes in all-round development in preschool children.

Key concepts: preschool education system, institution. rising generation, preparation for school, improvement, family.

В социальной политике нового Узбекистана, реализующей национальную преемственность, реализующую гармонию личности и общества через развитие национальных и общечеловеческих ценностей, реализацию перехода этики от частного к общему, необходимы исследования и разработки. детских способностей, талантов, внутреннего потенциала, уникальных индивидуально-психологических особенностей со всех сторон. Сегодня одной из наиболее актуальных задач является воспитание детей дошкольного возраста всесторонне развитыми, физически здоровыми, психически зрелыми и духовно сформированными.

В кластерном подходе устанавливается взаимодействие семьи и организации дошкольного образования. Обеспечение сотрудничества семьи-махаалли-образовательной организации в эффективном выполнении требований нормативных правовых документов, относящихся к сфере образования и обучения, требует уникальной педагогической системы, форм и методов.

Потому что этот процесс – важное сотрудничество в развитии детей и шаг на порог большой жизни в будущем. Кластерная среда важна для инновационной деятельности субъектов образования, ориентированной на сотрудничество.

Традиционный педагог-воспитатель практически никогда не использовал метод широкого кластера. Педагогический кластер, как мы уже упоминали выше, представляет собой совокупность взаимосвязанных образовательных организаций дошкольного образования.

Формы работы с семьей-махаллей-образовательной организацией прежде всего включают в себя следующие:

1. Совместная деятельность «семьи-махалли-образовательной организации» представляет собой форму этого процесса. Они неразрывно связаны. Существуют разные способы работы с этой формой. Мероприятия, проводимые в сотрудничестве, должны быть основательными, педагогически и психологически адаптированными к возрасту участников, логически глубокими, интересными, показательными, особенно впечатляющими, популярными, практически краткими и лаконичными, эстетически привлекательными.

2. Деятельность, осуществляемая в сотрудничестве, должна охватывать всю молодежь и граждан разных категорий на территории махалли и должна соответствовать их интересам и стремлениям.

3. Тематика проводимых мероприятий в сотрудничестве «Узбекистан – моя страна!», «Спасибо родителям!», «В здоровом теле здоровый дух», «Опрятные девочки», «Мой сын – моя гордость», «Национальный долг и ответственность», «Семейная этика», «Мир в семье мир в махалле».

4. Целенаправленное использование деятельности родительских собраний, кружка «Опрятные девочки», «Благотворительного детского движения» и других общественных организаций является одним из основных факторов, направленных на повышение эффективности сотрудничества «Семьи-Махалли-Образовательной Организации».

Методы реализации сотрудничества «семьи-махалли-образовательной организации» носят комплексный характер. Реализация совместной деятельности «Родительских университетов», созданных в целях повышения правовых, нравственных и физиологических знаний родителей по воспитанию подрастающего поколения при образовательных учреждениях и органах самоуправления граждан, «семья-махалля-образовательная организация», положительно влияет на повышение эффективности сотрудничества.

Ёш авлодни тарбиялашда маҳалла ва таълим ташкилотининг ўзаро ҳамкорликдаги иштироки муҳим аҳамиятга эга. Хусусан, маҳаллаларда ёш оилалар, кам таъминланган, нотўлиқ ёки боқувчисини йўқотган оилалар билан ишлаш, хулқи оғир, вояга етмаган ҳолда пул топиш билан шуғулланаётган ёки турли ишларга жалб этилган, мунтазам таълимларга қатнашмайдиган фарзандларнинг ота-оналари билан суҳбатлар ўтказиб бориш, ўтказиладиган турли сайллар, уч авлод учрашуви, оналар боғчаси, маънавият эҳсони каби

семинар-тренинглари, давра суҳбатлари, учрашувлар ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади.

В воспитании молодого поколения важно участие и сотрудничество махалли и образовательной организации. В частности, важно организовывать семинары и тренинги, круглые столы, работа с молодыми семьями в микрорайонах, малообеспеченными семьями, потерявшими кормильцев, проводить встречи и беседы трех поколений с родителями детей, имеющих трудное поведение, занимающихся заработком денег несовершеннолетних или занятых на различных работах. Объяснить родителям махалли, что с детьми с трудным воспитанием при общении необходимо не дискриминировать важных для ребенка лиц, соблюдать последовательность действий, не допускать того, что было ранее разрешается без причины принимать во внимание жалобы ребенка, не требовать от него вещей, находящихся вне его контроля, объясняя, что если у ребенка возникают трудности по какому-либо предмету, ему следует всячески помогать, поддерживать и не забывать хвалить его за достижения.

Доверять детям, быть честными с ними, принимать их со всеми достоинствами и недостатками, если обучение ребенка по каким-то причинам замедляется, то заставляйте его участвовать в любом понравившемся кружке, держите свободное время ребенка под постоянным контролем и наполняйте его занятиями, которые ему нравятся. Также уместно было бы передать такие рекомендации, как вовлечение его в работу в коллективе, помощь в налаживании дружеских отношений в детском саду и семье и обязательно поощрять его достижений.

В традиционные и нетрадиционные отношения педагога-воспитателя дошкольной организации образования с родителями дошкольников можно включить следующие задачи:

- проведение регулярной пропаганды среди родителей по осознанию своей конституционной ответственности и обязанности в воспитании детей;
- осуществление целенаправленных профилактических мер против факторов, которые заставляют детей и молодых людей вступать на путь вредных привычек по принципу «Никто и никогда не должен оставаться на стороне» (принятие оперативных мер с учетом причин, изучение духовной среды в семьях).);

Сотрудничество «семьи-махалли-образовательной организации» в воспитании будущего поколения представляет собой непрерывный и сложный процесс и имеет свои этапы. Ведь такая комплексная сфера, как образование и обучение, требует периодичности и преемственности. Ниже мы можем рассмотреть следующие этапы.

1. Помощь молодым семьям. Дать молодым родителям педагогические и медицинские представления о ребенке и его воспитании, привлечь к этой деятельности медицинских работников и образцовые семьи (изучая семейные условия молодых семей и регулярно оказывая им поддержку).

2. Организация работы групп по подготовке детей к самостоятельному обучению и школе в целях обеспечения физического, умственного и духовного развития ребенка в дошкольном периоде.

3. Обеспечить физическое, духовное и социальное формирование детей в дошкольном (3-7 лет) возрасте, рано выявить их таланты, интересы и умственные способности, воспитать в них чувство ответственности за свои поступки, правильно организовать свое свободное время, осознавать окружающую среду, формировать патриотизм.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

1. Постановление Президента Республики Узбекистан PQ-2707 от 29 декабря 2016 года «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы дошкольного образования в 2017-2021 годах»

2. Постановление Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года. Указ №ПФ-4947 «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» на 2017-2021 годы.

3. Государственные требования к развитию детей младшего и дошкольного возраста Республики Узбекистан.- Т.: 2018.

4. Государственная учебная программа ДОО «Первый шаг».- Т.: 2018

PROBLEMS AND SOLUTIONS IN WORKING PROBABILITY AND COMBINATORICS PROBLEMS

Norova Gulrukh Sulton kizi

*a teacher of mathematics at the Academic Lyceum of
Tashkent Financial Institute, Department of Exact Sciences*

Annotatsiya. An issue that appears difficult in one discipline may become simple to tackle when seen from a different perspective. In this note, a combinatorial problem is presented as a probability problem, making it easier to solve.

Keywords: Combinatorics, probability, history of combinatorics, mathematic, pedagogical community.

Combinatorics is one of the traditional divisions of discrete mathematics, dealing with the questions about how many different combinations associated with certain conditions can be made of given objects.

The history of combinatorics development testifies to its ever-increasing scientific and practical importance in the life of society. and practical importance in the life of society with the tasks that later received the name combinatorial, people were familiar with several millennia ago. In ancient China, people were fascinated

with magic squares, in ancient Greece. They counted the number of different combinations of long and short syllables in poetic and so on. The term combinatorics was introduced into mathematics by the German scientist G. Leibniz. In 1666.¹

The scientist published a work called "Discourse on the Art of Combinatorics". He understood combinatorics very broadly, as a component of any research, any creative act. Research, any creative act, which implies first analysis (dissection of the whole into parts), and then synthesis (combining the parts into a whole).

Working on probability and combinatorics problems can be challenging, but understanding common problems and how to approach them can make these tasks more manageable. Here are some typical problems you might encounter when working on such problems, along with solutions or strategies to overcome them:

Problems:

Misunderstanding the Question: Probability and combinatorics problems can be intricate, and misunderstanding the question is common.

Combining Events Incorrectly: Confusion between independent, mutually exclusive, and non-exclusive events can lead to incorrect calculations.

---

¹ Беляева И.С. Комбинаторный подход и его применение в преподавании математики в восьмилетней школе: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ярославль, 1971. – 19 с.

Factorial Complexity: Large factorials in combinatorics problems can be difficult to compute and may lead to errors.

Permutations vs. Combinations Confusion: Not understanding when to use permutations (order matters) versus combinations (order does not matter).

Overlooking Cases: In combinatorics, it's easy to overlook possible cases or double-count scenarios.

Conditional Probability Missteps: Misinterpreting or incorrectly applying the concept of conditional probability.

Probability Distributions Confusion: Difficulty in understanding and applying different probability distributions (e.g., binomial, normal).

Iterative or Recursive Relationships: Struggling with problems that require understanding iterative or recursive relationships.

Solutions:

Careful Reading: Take the time to read the question multiple times. Break it down into parts and try to rephrase it in your own words.

Event Classification: Clearly define whether events are independent, mutually exclusive, or non-exclusive before performing any calculations.

Use of Technology: Utilize calculators or software for handling large factorial computations to reduce manual errors.

Understand Definitions: Review and understand the definitions and formulas for permutations and combinations.

Systematic Listing: Make a systematic list of all possible cases to ensure none are overlooked. Use tree diagrams if helpful.

Learn Conditional Probability: Study the formula and typical problems to get a firm grasp on conditional probability.

Study Distributions: Spend time learning the properties and applications of different probability distributions.

Practice Recursive Problems: Work on simpler recursive problems and build up to more complex ones to understand how to deal with them.

General Tips:

Practice regularly to become familiar with various types of problems. Write down all known information and what you're trying to find. Use diagrams or tables to organize information and visualize the problem. Check your work by verifying that your answers make sense in the context of the problem. Learn from mistakes by reviewing solutions and understanding where you went wrong. Finally, don't hesitate to seek help from textbooks, online resources, or educators if you're consistently encountering difficulties. Practice and persistence are key in mastering probability and combinatorics.

Re-evaluation of combinatorics. Let us note one common harmful tendency:

Many math teachers tend to overestimate the role of combinatorics in teaching probability theory. Often the teacher formally states combinatorial facts and formulas, and then offers problems with the word "probability" as an example of application of probability theory. "probability" as an example of how to apply?

Example: Pinocchio has 4 silver and 2 gold coins in his right pocket. Pinocchio moves three coins to his left pocket without looking. What is the probability that both gold coins are in the same pocket? in the same pocket?

This task, appearing in different formulations in different collections and on exams, caused a lot of discussion on examinations, caused a lot of discussions. As it turned out, most experts see it as a combinatorial problem with the following solution.

The total number of combinations of 6 coins of 3 is equal to C_6^3 . Choose two gold coins out of two and one silver coin out of four and put them in the left pocket can be $C_2^2 \cdot C_4^1$

in a number of ways. There are as many ways to put these selected coins in the right pocket. Gain:

$$p = \frac{2C_2^2 C_4^1}{C_6^3} = \frac{2 \cdot 1 \cdot 4}{20} = 0,4.$$

Here is a typical manifestation of the problem: probability in universities is often taught as an application of combinatorics, and this approach is projected onto schools. We are not against combinatorics. But it's more important to teach probability thinking. Let's teach it first of all. Thinking briefly can dramatically simplify the multitude of possible outcomes. We don't care where of the first gold coin. Let's look at the possible placements of the second.

Solution. Mentally assign numbers 1 and 2 to the gold coins. The first gold coin will be in some pocket. In this pocket, besides it, two more coins out of the five remaining coins will fall into this pocket. So, the probability that the second gold coin will happen to be in the same pocket is equal to

$$\frac{2}{5} = 0,4.$$

Importantly, the absence of combinatorics does not narrow the class of possible problems. In the study and teaching of probability theory, combinatorics should play a supporting role, and it is needed where the probability spaces are vast and cannot be done without it. It is necessary to use good and important problems with simple

probability sets, and not to fill the pupil's head with combinatorial relations, passing them off as the essence of science.

As we can see, the problem of including elements combinatorics in the school program is not new, and therefore requires constant and close attention both on the part of the pedagogical community and on the part of researchers of pedagogical problems. Familiarization with combinatorics should be subordinated not only to the desire to professional training, but also to educate students to a new view of the phenomena of the surrounding reality, to educate them to see the application of mathematical apparatus and new ideas, which are considered, to solve a variety of problems.

REFERENCES

1. Беляева И.С. Комбинаторный подход и его применение в преподавании математики в восьмилетней школе: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ярославль, 1971. – 19 с.
2. K.Kakihana, S.Watanabe. Statistic Education for Lifelong Learning. // The 6th East Asia Regional Conference on Mathematical Education. Vol.3, p. 318–322. 2013, ICMI, Phuket, Thailand
3. Колмогоров А.М. Введение в теорию вероятностей и комбинаторику // Математика в школе. – 1968. – № 2. – С. 63–72.

ANEMIYA (KAMQONLIK) BILAN KURASHISH

Abdiqulova Zahro Nurali qizi

Annotatsiya. Ushbu maqola anemiya (kamqonlik) ni keltirib chiqaradigan sabablar, ular bilan kurashish va oldini olish haqida bo'lib, uni davolashda qo'llaniladigan samarali usullar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: anemiya, trombotsitlar, gemotkrit ko'rsatkich, transferrin, feritin oqsil

Hozirda dunyo bo'ylab juda ko'p insonlar va bolalar kamqonlikdan aziyat chekmoqda. Boshqa qon kasalliklariga qaraganda kamqonlik keng tarqalgan kasallik bo'lib: statistik ma'lumotlarga ko'ra, dunyo aholisining chorak qismi anemiyadan aziyat chekishmoqda. Anemiya nima? Har bir katta yoshli odamda 5 litr qon mavjud. Qon tana vaznining 7% ini tashkil etadi. Qon bu tarkibida tuzlar bo'lgan suvdur, ammo uning eng muhim tarkibiy qismi qon ichida aylanib yuradigan hujayralar hisoblanadi. Ushbu hujayralar suyak iligida hosil bo'ladi. Eritrotsitlar, ya'ni qizil qon tanachalari O₂ ni o'pkadan barcha to'qimalarga yetkazadi va shu bilan nafas olishda ishtirok etadi.

Anemiyaning rivojlanishi. Mana shu qizil qon tanachalarining kamayishi bilan bog'liq. Biroq, ba'zida qizil qon tanachalarining soni saqlanib qolgan holda uning tarkibidagi gemoglobin oqsilining soni kamayadi. Natijada, qizil qon tanachalari "sifatsiz" bo'lib, ularning funksiyalari, hatto qizil qon hujayralarining soni o'zgarmasa ham ishdan chiqadi. Demak biz anemiya haqida bilib oldik – qizil qon tanachalari yoki ularning tarkibidagi gemoglobin miqdori kamayganda yuzaga keladigan holat. Yaxshiyamki tanamiz mukammal tuzilishga ega va har qanday sharoitga moslashib ketadi. Tanamiz vaqt o'tishi bilan eritrotsitlar yoki gemoglobin miqdorini tiklaydi. Ammo, ertami – kechmi, organizm kamqonlikka qarshi kurashish va uning oqibatlarini yashirish uchun sarflaydigan kuchini yo'qotadi. Bunday holatda kamqonlik belgilari paydo bo'ladi. Kamqonlikning asosiy belgilaridan bir bu – doimiy charchoq hissi. Chunki qizil qon tanachalari kamayganda to'qimalarga O₂ borishi kamayadi natijada hujayralar avvalgidan kamroq faoliyat ko'rsata boshlaydi. Lekin sizda charchoq bo'lsa bu anemiya bilan kasallangansiz degani emas buning boshqa sababi bo'lishi ham mumkin. Anemiyaning boshqa belgilari orasida nafas qisishi, diqqat pasayishi, serjahlilik, yurak urishining tezlashishi, bosh aylanishi, quloqlarda shovqin, bosh og'rishi, uyquchanlik, ishtahaning pasayishi, ayollarda hayz siklining buzilish, erkakalarda jinsiy kuchsizlik kabilari mavjud. Anemiya kuchayib borgan sari terining rangi oqarib ketadi, qo'llar va oyoqlar sovuq bo'lib doimiy muzlaydi. Barchamiz hayotimiz davomida kunida bir marta kamqonlikning qaysidir

belgisini boshdan o'tkazamiz. Oddiy misol: har bir insonda tezlashgan puls, charchoq, nafas qisishi, bosh og'rig'i hatto yengil bosh aylanishi kabilar paydo bo'lishi mumkin. Bu alomatlar anemiyadan shubhalanishga yordam beradi, ammo bundan alomatlar bilan tashxis qo'yish mumkin emas.

Anemiya darajalari:

Yengil. Gemoglobin darajasi 100g/l dan yuqori, qizil qon tanachalari 3 T/l dan yuqori.

O'rtacha. Gemoglobin darajasi 66 dan 100 g/l gacha, qizil qon tanachalari 2 dan 3 T/l gacha;

Og'ir. Gemoglobin darajasi 66 g/l dan kam.

Anemiyaga tashxis qo'yish. Kamqonlik asosan qon tekshshiruvi asosida tashxislanadi. Tekshiruv natijasi qizil qon hujayralari va gemoglobin ko'rsatkichlari bilan belgilanadi. Chet elda gematokrit ko'rsatkichidan ham foydalaniladi. Bundan tashqari shifokorlar qondagi erkin temirni, transferrin, ferritin oqsillarini aniqlashni ham buyurishi mumkin. Bularning barchasi kamqonlikning eng ko'p tarqalgan turi temir tanqisligini aniqlashga yordam beradi. Shifokorlar tomonidan anemiyani aniqlash uchun:

- eng aniq ifodalangan alomatlarni aniqlanadi
- bemorning hayot tarixini o'rganiladi. Shifokor surunkali kasalliklar, har qanday potologik sharoitlarga irsiy moyillik, bemor yaqinda biron bir dori-darmonlarni qabul qildimi, zahar, toksik birikmalar bilan aloqa qildimi yoki yo'qmi aniqlaydi.

- teri rangi tekshiriladi. Bosim, puls o'lchanadi

- laboratoriya qon va siydik tahlili qilinadi

Anemiyani davolash. Kamqonlik turiga qarab davolash mumkin. Misol uchun B12 vitamini yetishmasligidan kelib chiqqan anemiyada B12 buyuriladi. Temir esa temir tanqisligida, B9 foliy yetishmovchiligida. Eritrotsitlar darajasini normallashtirish. Buning uchun eritrotsitlar massasini quyish yoki eritrotsitlarni yuvish amalga oshirish mumkin. Shu bilan birga, gemoglobin darajasi past bo'lgan odamlarga yordam berishda bunday choralar kerak emas va faqat kasallik hayotga tahdid solganda amalga oshiriladi. To'yib ovqatlanmaslik tufayli kamqonlik yuzaga kelishi mumkinligini ham yoddan chiqarmaslik kerak. To'g'ri, ko'pincha bu nafaqat temir yetishmasligi, balki oziq-ovqat tarkibidagi B12 vitamini yetishmasligi bilan ham bog'liq. Go'sht, sut, baliq va tuxum B12 vitaminiga boydir. Kamqonlikni keltirib chiqaradigan asosiy omil — temir tanqisligi. Temir tanqisligi anemiyasini davolash temirga boy oziq ovqatlar iste'mol qilish va mavjud oshqozon ichak kasalligini davolashni o'z ichiga oladi. Temirga boy ovqatlar: jigar, qizil go'sht, dengiz mahsulotlari, qurutilgan mevalar, ismaloq va brokkoli, don mahsulotlari. Boshqa kasalliklar singari anemiyani davolashdan ko'ra oldini olish osonroq. Shuning uchun doimo ovqat ratsionimizga e'tiborli bo'lishimiz zarur. Shunday qilib, kamqonlikning

oldini olish va davolashning ahamiyati juda katta. Ba'zida uni adashib normal narsa deb hisoblashadi, ayniqsa gemoglobin darajasi doimo past bo'lgan ayollar orasida. Afsuski, unday emas, anemiya hayot sifatini yomonlashtirishi va odamni boshqa kasalliklarga ko'proq moyil qilishi mumkin. Anemiyani o'z vaqtida aniqlash va davolash kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

Alyaviya O.T., Nishanova A.A., Qodirov Sh.K. Fiziologiya Oliy tibbiyot ta'lim muassasalari uchun darslik (2022). ISBN: 978-9943-7808-8-0

Kun.uz news. Nazokat Qarshiyeva. 2019

Z.T. Rajamurotov, D.S. Hayitov, O'.D. Dadajonov, S.S. Haydarov. "Biologiya" yo'nalishida ta'lim oluvchilar uchun uslubiy qo'llanma.

Ahmedov A.G', G.X. Ziyamutidinova Tibbiyot kollejlari uchun qo'llanma. UO'K. 616.8-091(075)

www.trt.net.tr>uzbek.2023

Sabirova R.A., Yuldashev N.M. 2020. Tibbiyot oliy o'quv yurtlari uchun darslik. UO'K 577.1(075.8) ISBN 978-9943-5591-9-6

NOMA'LUM SONNI TOPISHGA DOIR MISOL VA MASALALAR

Tashbayeva Muxayyo Abdukarimovna

*Namangan viloyati Mingbuloq tumani 2-umumiy o'rta ta'lim
maktabining matematika fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu dars ishlanmada 2-sinf o'quvchilariga matematika fanidan "Noma'lum sonni topishga doir misol va masalalar" mavzusida bir soatlik ochiq dars ishlanma zamonaviy texnologiyalar asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: masala, misollar, noma'lum, shakllar, raqamlar, materiallar, usullar.

Noma'lum sonni topishga doir misol va masalalar**Dars maqsadi:**

- noma'lum songa doir misol va masalalar yechish;
- bunda qulay va oson usullardan foydalanish.

Asosiy tushunchalar

- ma'lum va noma'lum sonlar;
- had nomlari.

Didaktik materiallar

- sonli kartochkalar (har bir o'quvchi uchun)
- 100 gacha bo'lgan sonlar jadvali (har bir o'quvchi uchun)

DARSNING TEXNOLOGIK XARITASI

T/R	Darsning bosqichlari	Dars vaqti taqsimoti
1	KIRISH QISMI	5 daqiqa
2	ASOSIY QISM	40 daqiqa

Darsning borishi.

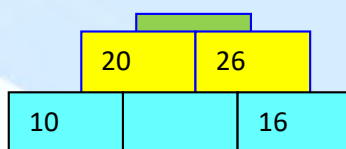
KIRISH 5 daqiqa

KUN MASHQI 3 daqiqa

Mashq: noma'lum sonlarni topishga doir misollarni yechish.

Kelin, bugun biz noma'lum sonlarni topishga doir misollarni yechishni mashq qilamiz. Bo'sh kataklarga qaysi sonlar mos keladi?

Doskaga ushbu piramidaga o'xshash chizma chiziladi. O'quvchilardan bo'sh kataklarda qanday sonlar turishi kerakligini aniqlashni va sonly kartochkalarda ko'rsatish so'raladi. ($10+10=20$, $10+16=26$, $20+26=46$)

Bugungi darsimizda o'quvchilar 3 guruhga bo'lingan holda bilimlarini sinovdan o'tkazadilar.

1-guruh:

“Matematiklar”

2-guruh:

“Ixtirochilar”

3-guruh:

“Olimlar”

Guruh a'zolari har bir to'g'ri javob uchun rag'batni qo'lga kiritadilar va o'z guruhlarini uchun ajratilgan sandiqqa soladilar. Dars oxirida sandiqchadagi rag'batlar sanalib, g'olib guruh aniqlanadi va o'quvchilar baholanadi.

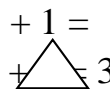
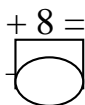
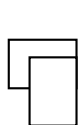

ASOSIY QISM 40 daqiqa

Misolni ko'rsatish va mustaqil ish 5 daqiqa

Bugun biz siz bilan noma'lum sonni topishga doir misol va masalalar yechamiz.

Doskaga boshqotirmani yozing. O'quvchilarga boshqotirmani yechishda shakllarga noma'lum sifatida qarashni hamda boshqotirmadagi ma'lum va noma'lumlarga e'tibor qaratish lozimligini ayting.

Muhokama 15 daqiqa

1-QISM O'quvchilar javoblari bilan o'rtoqlashadilar.

Kamida 3 nafar o'quvchidan sinfga javoblarni topish jarayonini tushuntirishini so'raladi.

Boshqotirmaning javobi nima?

Javobni qanday topdingiz?

Tushuntiring.

Tushuntirish modeli. “Shakllar tilga kirganda” usuli orqali tushuntirish modeli bajariladi.

Noma'lum sonlar bilan yassi shakllar o'zaro bog'liq. Ikkita ma'lum soni bor misol birinchi yechiladi. Bir xil shakllar bir xil sonni ifodalaydi.

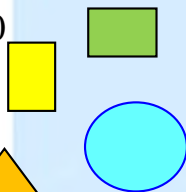
Demak, kvadrat-0

trapetsiya-8

doira-6

uchburchak-7

sonlarni ifodalaydi.

O'quvchilarga to'g'ri javob berish va xatoni tushuntirishda yordam bering.

2-QISM: Misol va yangi topshiriq

Muhokama mavzusi

-Noma'lum sonni topishga doir misol va masalalar yechish.

“Qaysi biri noma'lum” didaktik o'yini orqali yangi mavzu tushuntiriladi.

Doskaga misolni yozing. O'quvchilarga noma'lum qo'shiluvchi va kamayuvchi topish kerakligini ayting.

Misolni o'quvchilarning tasnifiga asoslanib tushuntiring.

$$40 \times \underline{\hspace{2cm}} \times 56$$

$$\underline{\hspace{2cm}} - 20 = 21$$

Keling, yana boshqa misollarni yechaylik.

Birinchi misoldagi noma'lum qo'shiluvchini topish uchun biz yig'indi -56 dan ma'lum qo'shiluvchi -40 ni ayiramiz.

$$56 - 40 = 16$$

Ikkinchi qo'shiluvchi 16 ga teng.

Endi topilgan sonni noma'lum bo'lgan son o'rniga qo'yib tekshiramiz: $40 - 16 = 56$.

Javob to'g'ri.

Amaliy topshiriq 15 daqiqa

- O'quvchilarga 1-3-topshiriqlarni bajarishni ayting.

1-topshiriq: Berilgan misollarni yeching. Noma'lum sonlarni ma'lum sonlar orqali ifodalang.

a) $53 - 30 = 23$

b) $60 + 33 = 93$

d) $80 + 15 = 95$

e) $59 - 30 = 29$

2-topshiriqda jadvaldagi bo'sh kataklar to'ldirilib, daftarlarga yoziladi. Ushbu topshiriq ham yozma bajarilib, o'quvchilar baholanadi. Bunda “Zukko matematik” o'yinidan foydalanish mumkin.

Qo'shiluvchi	30	50	70	Kamayuvchi	43	56	94
Qo'shiluvchi	55	29	22	Ayiriluvchi	20	40	60
Yig'indi	85	79	92	Ayirma	23	16	34

3- topshiriqdagi masala ham quyidagicha bajariladi.

Bir avtobus o'z yo'nalishi bo'yicha 25 ta bekatda to'xtab o'tadi. Ikkinchi avtobus esa, unda 10 ta kam bekatda to'xtab o'tadi. Ikkinchi avtobus jami nechta bekatda to'xtab o'tadi.

Ushbu masala ham yozma bajariladi.

$$25 - 10 = 15 \quad \text{demak, javob 15ta}$$

O'qituvchining kuzatishlari

O'quvchilar misol va masaladagi yechimlarni daftariga yozadi va noma'lumni topishda ma'lum sonlardan foydalanadi.

VI .Darsga yakun yasash (butun sinf) 5 daqiqa

Darsga yakun yasash va o'quvchilarni baholash. Dars so'ngida o'quvchilar darsdagi ishtirokiga ko'ra baholanadi va g'olib guruh aniqlanib, rag'batlantiriladi.

Darsga yakun yasash.

Uyga vazifani tushuntiring.

4.Noma'lum kamayuvchi va qo'shiluvchini toping.

a) ____ - 10 = 17

b) ____ + 20 = 64

d) ____ + 30 = 73

e) ____ - 30 = 22

5.Masala yeching.

Dinora birinchi kun 43ta ro'mol, ikkinchi kuni birinchi kundandan 13ta kam ro'mol tikdi. Dinora ikkinchi kuni nechta ro'mol tikdi.

ALALIYA VA AFAZIYANI BIR BIRIDAN FARQI

Abdulxamidova Gulnoza Nasriddin qizi

*Namangan davlat universiteti pedagogika fakulteti,
ta'lim menejmenti kafedrasi o'qituvchisi*

Otaxonova Mohinur Nosirxon qizi

*Namangan davlat universiteti, Pedagogika fakulteti,
Defektologiya (Logopediya) yo'nalishi 3-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada alaliya va afaziya kasalligi, ularni bir-biridan farqlashda uchrayotgan muammolar hamda alaliya va afaziya kasalligida kuzatiladigan o'xshash va farqli belgilar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Alaliya, afaziya, bosh miya po'stlog'I, sensor afaziya, motor afaziya, afferent motor afaziya, efferent motor afaziya, akustik-gnostik afaziya, akustik-mnestik afaziya.

Аннотация: В этой статье обсуждаются проблемы дифференциации алалии и афазии, а также сходства и различия между алалией и афазией.

Ключевые слова: Алалия, афазия, кора головного мозга, сенсорная афазия, моторная афазия, афферентная моторная афазия, эфферентная моторная афазия, акустогностическая афазия, акустико-мнестическая афазия.

Annotation: This article provides information on alalia and aphasia, the challenges of differentiating them, and the similarities and differences between alalia and aphasia.

Key words: Alalia, aphasia, cerebral cortex, sensory aphasia, motor aphasia, afferent motor aphasia, efferent motor aphasia, acoustic-gnostic aphasia, acoustic-mnestic aphasia.

Alaliya (yun. a — inkor qo'shimchasi va lalia — nutq) — bosh miya katta yarim sharlari po'stlog'idagi nutq zonalarining chala rivojlanishi yoki zararlanishi sababli bolalarning tilga kirmasligi yoki tuzuk so'zlay olmasligi. Bola boshining ona qornidaligida yoki tug'ilish chog'ida jarohatlanishi, shuningdek go'daklik davrida og'ir kasalliklar bilan og'rishi va boshqalar alaliyaga sabab bo'ladi. Alaliyada bola nutqi uzoq vaqt rivojlanmaydi: 5-7 yoshgacha, ba'zan 10-12 yoshgacha bolaning tili chiqmaydi. Alaliyaning motor va sensor xillari bor. Sensor alaliya kamdan-kam, motor alaliya esa xiyla ko'p uchraydi. Motor alaliyada bola kam va noto'g'ri gapiradi, unga qaratilgan nutqni tushunadi. Ayrim tovushlarni talaffuz qilgani bilan tovush birikmalarini o'zlashtira olmaydi, butun so'z o'rniga uning bir qismini aytadi (masalan, mushukni „mu“deydi) va hokazo. Sensor alaliyada bola atrofdagilarning nutqini yomon tushunadi yoki mutlaqo tushunmaydi. Bunda bola nutqining nihoyatda buzilishi

ulgʻaygan sari ruhiy taraqqiyotda ham oʻz tengdoshlaridan ortda qolishiga sabab boʻladi. Alaliyaga yoʻliqqan bolalar maxsus maktablarda alohida usul bilan oʻqitiladi. Natijada, uzoq vaqt davomida boʻlsa ham, ularning koʻplari (motor alaliyaga yoʻliqqanlari) nutqi tuzalib, odatdagi maktablarning oʻquv dasturini oʻtadilar.

Alaliya — bolaning ona qornida yoki dastlabki rivojlanish bosqichida nutq shakllanishiga qadar bosh miya qobigʻi nutq doirasining organik jarohatlanishi oqibatida uzluksiz rivojlanmay qolishdir.

Alaliyaning tarqalganligi haqida ilmiy asoslangan maʼlumotlar yoʻq. Maʼlumotlarga koʻra, alaliya maktabgacha yoshdagi bolalarning bir foizi, maktab yoshidagi bolalarning 0,6 — 0,2% foizni tashkil etadi. Oʻrtacha hisobda, alaliya aholining 0,1 foizida kuzatiladi. Mualliflarning taʼkidlashicha, alaliya oʻgʻil bolalarda qizlarga nisbatan 2 marta koʻp uchraydi.

Artikulatsiya imkoniyatining butunlay yoʻqligi sifatida alaliya dislaliyaga taqqoslandi va keyinchalik haqqoniy ravishda anartriya deb nomlana boshlandi.

Turli mualliflarni keyingi ishlarida "alaliya" va "afaziya" atamaları uzoq vaqtgacha nomaʼlum chegaralanishda kuzatiladi. Faqatgina 30-yillarga kelib logopediyada "alaliya" va "afaziya" atamaları keskin farqlandi: **alaliya** — nutqning rivojlanmay qolishi, **afaziya** — nutqning yoʻqolishi.

50—60-yillarda bunday chegaralanish tasdiqlandi va hozirgi vaqtda koʻpchilik tadqiqotchilar tomonidan tan olingandir va terminologiya qanchalik serob boʻlsa ham, baʼzida oʻz oʻrniga ham egadir.

Alaliyani oʻrganishga katta hissa qoʻshgan olimlar, bular Gutsman 1884, A.Libmann 1900, M.V.Bogdanov-Berezovskiy 1909, E.Freshels 1931, keyinchalik esa M.Ve.Xvatsov, N.N.Traugott, V.K.Orflnskaya, R.Ye.Levina, L.V.Melexova, G.V.Matsievskaya, Ye.F.Sobotovich, V.A.Kovishkov, S.N.Shaxovskaya, V.K.Vorobeva va boshqalar.

Alaliyani oʻrganishda uzoq vaqt mobaynida uning kelib chiqish sabablarini turlicha koʻrsatganlar. R.Koen (1888), A.Gutsman (1924), E.Freshels (1931), M.Zeeman (1962) va boshqalarining fikricha, alaliya bolaning ona qornida yoki rivojlanish bosqichida shamollash yoki alimantar trofik moddalar almashinuvining patologik jarayoni natijasida kelib chiqadi.

Etiologik omillar ichida yetakchi oʻrinda homilaning ensefalit, meningit bilan xastalanishi; rivojlanishi uchun nomaqbul sharoit; homilaning zaharlanishi; homila yoki ilk rivojlanish davrida bosh miya shikastlari; ilk bolalik davrida xastalanishlar natijasida bosh miyaning zararlanishi va boshqalar.

Alaliya — markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishi. Alaliyada bosh miyaning ayrim poʻstloq sohalarida nerv tolalarini shakllanishining orqada qolishi kuzatiladi. Asab tolalari yetishmagan bosqichda, yaʼni neyroblast oʻz rivojlanishini toʻxtatadi. Bosh miyaning bunday shakllanmaganligi tugʻma yoki bolada nutq

shakllangunga qadar yuzaga kelishi mumkin. Alaliyada bosh miyaning jarohatlanishi perenatal yoki ilk postnatal davrda yuzaga kelishi mumkin.

Alaliya - nutqiy rivojlanishning vaqtinchalik funksional sustlashuvimas. Bu nutq buzilishida nutqni rivojlantirishning barcha jarayoni markaziy asab tizimining patologik holati sharoitida kechadi. Alaliyaning ayrim ko'rinishlari tashqaridan bolalarning normal rivojlanishining ilk bosqichlariga o'xshaydi. Biroq vaqt o'tishi bilan bular o'rtasidagi farq yaqqol ko'zga tashlanadi, ya'ni nutqni normal rivojlanishi alaliyadan farqli ravishda nutq bosqichlarining o'rni boshqasi bilan uzviy va tez holda almashadi.

Afaziya (yunoncha a — inkor qo'shimchasi va phasis — fikr) — gapira olmaslik, so'zlash qobiliyatining buzilishi. Afaziyaga bosh miya po'stloq qavatidagi so'zlash markazining o'zgarishi sabab bo'ladi. Motor (harakat) va sensor (sezish) xillari bor. Motor Afaziyada bemor gapirmoqchi bo'lganda so'zlarni topa olmasa, sensor Afaziyada bemorga qaratilgan so'zlar ma'nosini anglab yetmaydi, o'z nutqini nazorat qilolmaydi. Afaziya bosh miyaning og'ir kasalliklari, rivojlanuvchi falajlik va hokazoda uchraydi.

Afaziya - nutqning to'liq yoki qisman yo'qolishi, u odatda, bosh miyaning lokal jarohatlanishi natijasida yuzaga keladi.

Afaziyani keltirib chiqaruvchi sabablarga quyidagilarni kiritish mumkin: miyada qon aylanishining buzilishi (ishemiya, gemorragiyalar), bosh miya jarohatlari, o'smalar hamda bosh miyaning infeksiyon kasalliklari. Qon tomir tizimidagi buzilishlari, kasalliklari sababli afaziya ko'proq kattalarda yuz beradi. Qon tomir tizimidagi bosh miya qon tomirlarining yorilishi natijasida yuz beruvchi anevrizm, tromboemboliya, revmatizm natijasida paydo boladigan yurak paroklari, miya-qobiq jarohatlari o'smirlar va yoshlarda ham kuzatiladi.

Afaziya — bu miya jarohatlarining og'ir asoratlaridan biri bo'lib, bunda nutq faoliyatining barcha turlari sistemali buzilgan bo'ladi. Afaziyada nutq buzilishlarining murakkabligi, buzilgan joyning lokalizatsiyasiga (masalan, bosh miyaning po'stloq osti bo'lim lariga qon quyilishida, jarohatlanish o'chog'ining joylashuviga qarab nutqning spontantiklanishiga umid bog'lash mumkin), jarohat o'chog'ining o'lchamiga, chapaqaylikda nutqiy faoliyat elementlarini funksional saqlanib qolgan xususiyatlariga bog'liq. Kasalning nutqiy nuqsonga bo'lgan reaksiyasi ham bu borada ma'lum darajada ahamiyatlidir.

Har qanday afaziya turining asosida u yoki bu neyrofiziologik va neyropsixologik birlamchi buzilishlar yotadi (masalan, praksisning dinamik yoki konstruktiv buzilishlari, fonematik eshituvning buzilishi, artikulatsion apparat apraksiyalari va h.k.). Bu buzilishlar nutqni tushunish, yozuv, o'qish, hisobdagi o'ziga xos sistemali kamchiliklarning paydo bo'lishiga olib keladi. Afaziyada nutq faoliyatining barcha turlari turli darajada sistemali buzilgan bo'ladi (og'zaki nutq, nutq xotirasi, fonematik

eshituv, nutqni tushunish, yozma nutq, o'qish, hisob va h . k.). Shu tufayli nutqiy buzilishning mohiyatini tushunish uchun neyrofiziologiya, neyropsixologiya va neyrolingvistika sohalaridagi bilimlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Motor afaziya inson miyasidagi Broka markazi shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Afaziyaning bu turida afaziyaga chalinganlar nutqni tushuna oladi, lekin gapirmoqchi bo'lganda so'zlarni topa olmasligi sababli gapira olmaydi. Motor afaziya bosh miya o'ng yarim shar maydonini harakatga keltiruvchi a'zolarning shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Harakatga keltiruvchi markaz Broka markazidir.

1861 yilda Polem Broka chap peshonaning pastki orqa uchdan bir qismi buramalarida “so'zlar obrazini harakatlantiruvchi markaz” deb ataluvchi Broka markazini topdi va birinchilardan bo'lib motor afaziya holatini ta'riflab berdi. Brokaning aynan shu kashfiyotidan so'ng afaziyaning sistematik tarzda o'rganish boshlandi. Kussmaul birinchi bo'lib davolash-pedagogik psixoterapiya asosida afaziyaga chalinganlarda nutqning sistematik qayta tiklanishini kiritdi.

Bir kishi afaziyaga ega bo'lsa deyarli butunlay gapirish va nutq tushunish qobiliyatini yo'qoladi. Bundan tashqari, kasal odam o'qish va yozish imkoniyatiga ega emas. Asosan, kasallik keksa yoshdagi insonlarda uchraydi, lekin afaziya bolalarda ham uchrashi mumkin.

Bilamizki, motor afaziyada og'zaki nutqning yo'qolishi hodisasi uchraydi. Motor afaziyaning ikki shaklga bo'lishi mumkin:

1. Afferent motor afaziya
2. Efferent motor afaziya

Motor afaziyaning bu ikki shakli o'ziga xos xususiyatlari bilan bir-biridan farqlanadi. Afferent motor afaziyada afaziyaga chalinganlar tovushlarni chalkashtirib, ya'ni bir-biridan farqlanadigan, ammo qaysidir jihatlari bilan bir guruhga mansub tovushlarni almashtirib qo'llaydi. Bunda afaziyaga chalinganlar tovushlarni talaffuz qilish qobiliyatini yo'qotadi. Efferent motor afaziyaga chalinganlar alohida-alohida tovushlarni oson talaffuz qiladi, lekin so'z va iboralarni talaffuz qilayotganda biroz qiyinchiliklarga uchraydi. Bunda so'z va iboralarni talaffuz qilishda tutilib –tutilib talaffuz qiladi.

Afferent motor afaziya orqa markaziy va bosh miya po'stlog'ining tepa qismi shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Afferent motor afaziya (afferent – olib kiruvchi, afferentlar – asab tugallanmalari). Afferent uchun tovushni tanlash zanjirining buzilishi xosdir.

Efferent afaziya – (efferents – chiqaruvchi; efferentlar – reflektorli yoyning yakuniy qismi) birinchi marotaba 1861 yilda P.Broka tomonidan ta'riflangan. U miya chap yarim sharining premotor qobig'ining pastki qismlarining shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Fikr bildirish grammatikasini parchalanishiga va nutqiy

stereotiplarning inertligi oqibatida bir so'z yoki bo'g'indan boshqa so'z yoki bo'g'inga o'tishning murakkabligiga sabab bo'ladi.

Sensor afaziya akustik-gnostik va akustik-mnestik afaziyaga bo'linadi.

Akustik-gnostik afaziya miya yarim korteksining chap yarim sharining yuqori singulat qismining orqa qismining shikastlanishi natijasida yuzaga keladi (vernikel maydoni 22). Afaziyaning bu shaklida markaziy mexanizm nutq tovushlarini akustik tahlil qilish va sintez qilish patologiyasi bo'lib, natijada fonemik eshitish buziladi. Fonemik eshitishning buzilishi hissiy afaziyaning markaziy nuqsoni bo'lib, ifodali nutqning qo'pol buzilishidan kelib chiqadi. Nutqning paradinamik tizimi fonema darajasida allaqachon buzilgan. Ular fonemalarni xususiyatlariga ko'ra ajrata olmaydilar: ovoqli - kar, qattiq - yumshoq, burun - burun bo'lmagan. Akustik-gnostik afaziya bilan og'rigan bemorlar barcha tovushlarni bir xil talaffuz qiladilar, chunki ular bu belgilarga ko'ra tovushlarni ajrata olmaydilar. Yoki ular tovushlarni o'xshash tovushlar bilan almashtiradilar. Natijada, so'zning ma'nosi yo'qoladi. Akustik-gnostik afaziya paytida:

O'qish va yozishda nuqsonlar kuzatiladi.

Eshitish hisobi buzilgan.

Ritmning buzilishi kuzatiladi.

Hissiy irodaviy sohaning buzilishi kuzatiladi.

Ushbu turdagi afaziyada hatto oddiy ko'rsatmalar ham tushunarsizdir. Ammo ba'zida aytilganlarning umumiy ma'nosi tushuniladi. Nutq ma'nosining 3 darajasi qayd etilgan:

Qo'pol - juda cheklangan tushunish.

O'rta - situativ nutq tushuniladi.

Oson - nutq mantiqiy ketma-ketlikka erishmasdan nisbatan erkin tushuniladi.

Akustik-gnostik afaziyada og'zaki nutq rivojlanishining uch darajasi mavjud:

Og'ir daraja - nutq turli tovushlar, so'zlar, iboralar to'plamidan iborat. Nutqni ifodalash mumkin emas. Bunday nutq biroz vaqt o'tgach logoriya bilan almashtiriladi. Logoreia - bu keraksiz ma'lumotlar oqimi.

O'rta daraja - logoriya elementlari so'zma-so'z va og'zaki parafaziyalar bilan almashtiriladi. Parafaziya - nutqqa yondashuv so'zlar, tovushlar va jummalarni ma'nosiz almashtirish. Nutq tezligi tez. Ammo o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini tuzatishga urinish sifatida, pauzalar so'zlar ichida yoki so'zlar orasida beriladi. Gap a'zolari nutqda qo'llanilsa, mubta va xabar ustunlik qiladi.

Yengil daraja nutqni tiklashning oxirgi bosqichidir. Insonning og'zaki nutqi o'zining lug'aviy tarkibi va sintaktik tuzilishiga ko'ra rang-barang va ochiqdir. Talaffuzdagi qiynchiliklar seziladi.

Akustik-mnestik afaziya eshitish sohasining o'rta va orqa qismining shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Ushbu nuqsonning asosi eshitish yo'lining inhibitsiyonining kuchayishi natijasida nutq eshitish xotirasining pasayishi hisoblanadi. Ushbu turdagi afaziya paytida bir nechta markazlar buziladi:

Nutqni eshitish markazi buzilgan.

Akustik idrok etish hajmi kamayadi.

Materialistik fikrlash buziladi.

Asosiy markaziy nuqson - nutqni tushunishning buzilishi. Akustik-gnostik afaziyadan farqli o'laroq, logoreya kuzatilmaydi. Ba'zi hollarda, so'zning to'g'ri talaffuziga qaramay, ma'noni boshqacha idrok etish mumkin. Ushbu nuqson vaqtida uzatish liniyalarining tormozlanishi sodir bo'ladi. Tormozlash natijasida oldingi ma'lumotlar unutilib, yangi ma'lumotlarga o'rin beriladi. Juda ko'p ma'lumot nuqsonni kuchaytiradi. Yozuvda jiddiy nuqsonlar kuzatilmaydi. Ushbu turdagi afaziyada qisqa jumlar qo'llaniladi. To'g'ri so'zni qidirish uchun biroz vaqt sarflanadi.

Xulosa qilib aytganda, "alaliya" va "afaziya" atamaları uzoq vaqtgacha noma'lum chegaralanishda kuzatiladi. Faqatgina 30-yillarga kelib logopediyada "alaliya" va "afaziya" atamaları keskin farqlandi. **alaliya** — nutqning rivojlanmay qolishi, **afaziya** — nutqning yo'qolishidir. Alaliya yosh bolalarda uchraydi, afaziya esa asosan yoshi kattalarda 80% holatlarda insultdan keyin uchraydi. Alaliya – afaziyadan farqli ravishda tug'ma yoki bolaning 3 yoshgacha bo'lgan davrida biror-bir patologiya natijasida gapirish markazining buzilishi bo'lib, bunda gapirish qobiliyatining barcha komponentlari buziladi (fonetik, grammatik, leksik jihatdan). Ushbu patologik jarayon maktab yoshidagi bolalarning 1 %ida uchraydi, maktabgacha bo'lgan bolalar orasida esa 0,2-0,6 %ni tashkil etadi. Alaliya qizlarga nisbatan o'g'il bolalarda 2 barobar ko'proq uchraydi. Alaliya – bu klinik diagnoz bo'lib, logopedlar tomonidan qo'yiladi va Umumiy gapirishning shakllanmasligi (UGSH) deb ataladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Logopediya. M.Y. Ayupova Toshkent-2007.
2. Defektologiya asoslari. V. S. Raxmanova
3. <https://in.academy.uz/>
4. <https://avitsenna.uz/alaliya/>
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Alaliya>
6. <https://fayllar.org/tuxtaeva-sarvinoz-tulkinboevna-afaziyaning-nutqda-voqyelanish.html?page=2>

USE OF MODERN TEACHING TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Kuldashev Asror Makhmudovich

*Teacher of the RTQ Department of the Military Institute of Information
Communication Technologies and Communications*

+99897 410 32 69

Abstract: In this article, the introduction of modern teaching technologies in higher education, the development of knowledge through them, the deepening and expansion of the content of the studied subjects, its rapid updating, the use of more effective teaching methods, as well as the education of each student. The content of significantly expanding the possibilities of obtaining lim is highlighted.

Key words: higher education, technology, international standard, non-traditional education, modular education, innovation

Аннотация: В данной статье рассматривается внедрение современных технологий обучения в высшей школе, развитие знаний посредством них, углубление и расширение содержания изучаемых предметов, его быстрое обновление, использование более эффективных методов обучения, а также Образование каждого студента. Выделено содержание существенного расширения возможностей получения лим.

Ключевые слова: высшее образование, технологии, международный стандарт, нетрадиционное образование, модульное образование, инновации.

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'limda zamonaviy o'qitish texnologiyalarni joriy etish, ular orqali bilimlarni rivojlantirish, o'rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o'qitish usullarini qo'llash, shuningdek, har bir talabaning ta'lim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirish mazmuni yoritilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, texnologiya, xalqaro standart, noan'anaviy ta'lim, modulli ta'lim, innovatsiya

Today, we are witnessing that a number of positive changes have been made in our country in terms of raising the education system to a new level, improving the quality of teacher training based on advanced international standards, and increasing the level of coverage of higher pedagogical education. In particular, the activities of several higher educational institutions specializing in the training of pedagogic personnel have been launched. Joint educational programs with foreign countries were organized in this field of education. The legal and normative basis for the development of higher pedagogical education has been perfectly created. This situation is the basis

for increasing attention to the quality of personnel training in the field of pedagogy, the wide introduction of advanced foreign experience in the field, and the development of pedagogical education infrastructure. Sociological studies have shown that, as a result of the reforms carried out in the field of pedagogy, the interest of applicants to enter pedagogical universities in Uzbekistan has increased several times in recent years. A number of decisions and decrees of the President of the Republic of Uzbekistan in the past years have determined the conceptual issues of the organization and development of higher pedagogical education. In the process of changes in the field, the training of professional pedagogues who have mastered education and teaching methods, information and communication technologies and foreign languages, and have the skills to use modern pedagogical technologies in the educational process will increase its importance as a priority direction.

As a result of the increasing influence of pedagogues in our society, as a result of strong promotion and incentive policy, special attention is paid to identifying young people who are interested in the profession of pedagogy and introducing a continuous system of targeted training and education of them. Of course, this process requires a lot of work and a new approach from pedagogues. In particular, significant progress is being made in the area of improvement of curricula and programs in the fields and specialties of pedagogical education based on advanced foreign experience, creation of innovative educational normative and educational resources and implementation.

Without participation in this process of the educational system, in which the potential of higher education plays a leading role, it is impossible to create a solid foundation for the successful development of modernization processes. The current state of the education system is characterized by the increasing role of non-traditional educational technologies. Learning by students with their help is much faster than with traditional technologies. These technologies change the nature of knowledge development, acquisition and distribution, deepening and expanding the content of the studied subjects, quickly updating it, using more effective teaching methods, and also significantly expanding the opportunity for education for everyone. will give. The introduction of the new state educational standards of the third generation (FSES HPE) based on the competence-based approach implies significant changes in the teaching methods of a number of subjects, including sociology, based on the increasingly active participation of the student. a full participant in the educational process, his great independence, training aimed at a concrete practical result.

A wide range of existing educational technologies suggests their classification. Although today there is no single, well-defined classification of educational technologies, two groups of technologies attract the attention of a number of researchers: traditional and innovative educational technologies. Traditional educational technologies are aimed at describing methods of knowledge transfer and

action, which are transmitted to students in a finished form and are designed to repeat assimilation. This group of educational technologies includes:

- Explanatory and illustrative educational technology;
- Technology problem-based learning;
- Programmed educational technology;
- Modular education technology;
- Big block learning technology;
- Lecture-seminar-test system;
- Game Learning Technology etc.

The current state of the education system is characterized by increasing the role of non-traditional educational technologies. Learning by students with their help is much faster than with traditional technologies. These technologies will change the nature of knowledge development, acquisition and distribution, deepen and expand the content of the studied subjects, quickly update it, use more effective teaching methods, and also make it possible to significantly expand the educational opportunities of everyone. . Innovative educational technologies in higher education mean methods based on the use of modern scientific achievements and information technologies in education. They are aimed at improving the quality of teaching by developing students' creativity and independence and enable online education, increasing students' interest in the subject being studied, bringing learning closer to everyday life practice (developing effective communication skills, rapidly changing lifestyle adapting to conditions, increasing resistance to psychological stress, teaching conflict resolution skills, etc.), teaching methods of acquiring new sociological knowledge.

The main stages of innovation:

1. Generating new ideas - open discussions, prizes, eliciting the opinions of advanced employees and others, and regular processes aimed at expanding on noteworthy ideas.

2. Creation and development of promising ideas that will bear fruit in the future.

3. Analysis and learning - continuous evaluation, unexpected result

analysis and learning when received. In today's globalization processes and in the conditions of strong competition, every country is defining its own innovative development direction in the education system. Innovative technologies include:

increase the level of motivation for educational work;

development of high-level students on the basis of their participation in activities that are constantly becoming more and more complex;

with the active help of the teacher;

constant repetition, systematization of knowledge, talking together with the teacher;

the leading role is to create a kind atmosphere, to create a positive attitude to study through individual treatment to each student;
creating a scheme of cognitive thinking;
self-esteem education;
based on a differential approach;
good knowledge of theoretical material, success of training;
creating a problematic situation;
working with gifted children.

The role of the teacher in the modern education system is more to advise than to teach. He knows how to search for and acquire new knowledge, and what is new is the joint search of the teacher and the student.

Innovation means innovation. "Educational technology is a field of knowledge related to the structure, implementation and evaluation of the entire educational process, taking into account educational goals. It is based on the results of studying the processes of training people using human and material resources. The goal of educational technology is to increase the effectiveness of the educational process.

The first concept of innovative technologies includes the saturation of educational institutions with modern technical tools and a network of computer systems. But practice shows that the availability of information and communication technologies does not ensure the improvement and effective development of the educational process. Here, too, the human factor prevails. Innovative technologies in education should be based on the human factor as a source of economic growth. In a multicultural society, the development of adaptive qualities of a person becomes a strategic task of education. Economic is not the decisive factor. A more subtle factor is that man becomes a criterion for the renewal and modernization of society. The changed context of modern education is that it operates in a multicultural environment. Based on this, innovative trends are focused on the cultural content of modern education, therefore, the socio-cultural direction of innovation is one of the important requirements of innovative development.

References:

1. Ghulomov S.S. and others. Information systems and technologies: a textbook for students of a higher educational institution / under the general editorship of Academician S.S. Gulomov T.: "Sharq", 2000. 529 p.
2. Abduqadirov A., Pardayev A. Modern pedagogy in education and training technology use methodology. Tashkent. 2014 366 p.

QADIMGI BAQTRIYA DAVLATI

Jalilov Lazizbek Ilhom o'g'li

Qashqadaryo viloyati Kasbi tumani 53-ixtisoslashtirilgan maktabi

Ma'naviy va ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimgi Baqtriya davlati madaniyati, urf-odati, tarixi, dini, hunarmandchiligi, dehqonchiligi hamda arxeologlar tomonidan o'rganish natijasida topilgan topilmalari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Baqtriya davlati, Yunoniston, Rim, Parfiya, Hindiston, Xitoy, arxeologik yodgorliklar, arxeologlar.

Ellin tarixchilari tomonidan buyuk qudratli davlat sifatida ulug'langan Qadimgi Baqtriya Afg'onistondagi Hindukushdan tortib O'zbekistondagi Hisor tog' tizmasigacha bo'lgan Amudaryoning ikki qirg'og'ida joylashgan ulkan tarixiy hududdir. Qadimgi Baqtriyani o'rganish maqsadida 1969 yilda professor Viktor Sarianidi boshchiligida sovet-afg'on qo'shma arxeologik guruhi tuzildi. Tadqiqot ob'ekti hozirgi Afg'onistonning Shibirg'on shahri yaqinida joylashgan ellinlarning Eshmi-Tepe qishlog'i edi. Qishloqni o'rab turgan tepaliklar orasida Tilla-Tepa (Oltin tepalik) degan bir tog' bor edi. Biroq, arxeologlar u yerda hech qanday tilla topmadilar, shunchaki g'aroyib naqshlar bilan bezatilgan sopol parchalari. 1978 yilning kuziga kelib, qazish ishlari olib borilgan maydonda bir vaqtlar monumental bino, ehtimol, ma'bad joylashgan bo'lib, ko'p ustunli asosiy zali mustahkam devor va qo'riq minoralari bilan o'ralganligi ma'lum bo'ldi. Dala ishlari yakunlanishi arafasida hayratlanarli voqea yuz berdi. Qadimiy qabrni qazish chog'ida ishchilardan biri oltin buyum topdi. Oxir-oqibat, arxeologlar dafn qirollik qabrlarini ifodalashini aniqladilar. O'lganlarning boshlarida oltin tojlar bor edi. Ushbu tojlardan biri novdalar orasida qushlar tasvirlangan stilize qilingan daraxtlar shaklida beshta oltin palmettoda o'yilgan. Toj marvarid va firuza bilan bezatilgan edi. Qabrga dafn etilganlarning hashamatli liboslari minglab tilla lavhalar, tugmalar, rozetlar, marjonlarni va boncuklar bilan bezatilgan. Matoning o'zi oltin iplar va murakkab sabzavot naqshlarini ifodalovchi yuzlab marvaridlar bilan kashta qilingan. Qazilgan qabrlarning har birida uch mingga yaqin oltin buyumlar bo'lsa, umumiy soni yigirma mingdan oshdi. Bu nafaqat badiiy va tijorat ahamiyati, balki tarixiy ahamiyati bilan ham shov-shuvli kashfiyot bo'ldi. Endi Baqtriya Kushon imperiyasi bizning eramizning boshida o'zini Osiyoning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rsatdi. Aynan shu davrda buddizm Hindistondan O'rta Osiyoga, keyin esa Uzoq Sharqqa tarqala boshladi. Birinchi transkontinental avtomagistral Buyuk Ipak yo'li o'sha paytdayoq ma'lum bo'lgan edi. U Xitoydan Kushon yerlari orqali g'arbga, O'rta yer dengizigacha o'tgan. Ayni paytda Misrdan

Hindistonga savdo yo‘li rivojlanib bordi. Karvon yo‘llari O‘rta Osiyoni Qora dengiz sohilining shimoliy qismlari bilan bog‘lagan. Shunday qilib, Yunoniston, Rim, Parfiya, Hindiston va Xitoy kabi olis o‘lkalardan zargarlik buyumlari namunalari bir joyda topilishi tabiiy edi. Qadimgi Baqtriyaning taqdiri juda dramatik bo‘lgan. Miloddan avvalgi I ming yillikning o‘rtalarida ilk bor shakllangan paytdan boshlab eramizning birinchi asrlarigacha, uning hududida quldorlik tuzumi keng tarqalganda, yanada kuchli imperiyalar bu gullab-yashnagan yerni bosib olishga, bo‘ysundirishga yoki qo‘shib olishga harakat qilgan. Va bu ajablanarli emas. Amudaryo yuvilgan va rivojlangan sug‘orish tizimi orqali sug‘oriladigan unumdor platoda joylashgan mamlakat ekin maydonlariga boy edi. Bundan tashqari, muhim savdo yo‘llari uning hududini kesib o‘tgan; Pomirning tog‘ dovonlari bo‘ylab, xususan, savdogarlar Xitoydan ipak va boshqa tovarlarni yetkazib berishgan. Ko‘rinib turibdiki, Baqtriyada yashagan qabilalar dastlab Midiya podsholigi tarkibiga kirgan, keyin esa Ahamoniylar saltanati tarkibiga kirgan. Miloddan avvalgi 540 yilda Baqtriya Fors shohi Kir Buyukning satrapligiga aylandi va unga soliq to‘ladi. Sharqiy Eron xalqlariga mansub baqtriylarning eng qadimgi tavsifi miloddan avvalgi 500-yillarda yashagan ellin yozuvchisi Gekatiinning asarlarida uchraydi. Keyinchalik, Iskandar Zulqarnayn dunyo xaritasini “qayta shakllantirayotganda” Baqtriyani bosib olib, uni o‘z imperiyasiga qo‘shib oldi va hatto u yerda o‘n ikkita shahar qurdi. Uning o‘limidan so‘ng, mamlakat uning harbiy qo‘mondoni Selevkga meros bo‘lib o‘tdi va Salavkiylar imperiyasining bir qismiga aylandi. O‘sha davrda ko‘plab yunon shaharlari paydo bo‘ldi va ellin madaniyati tarqala boshladi. Miloddan avvalgi 255-yilda viloyatlardan birining hukmdori Diodot o‘zini podshoh deb e‘lon qildi va yuz yil yashagan Grek-Baqtriya podsholigiga asos soldi. O‘rta Osiyo bir necha asrlar davomida bir bo‘lagi bo‘lgan ellinistik dunyo hayotga ta‘sir qilishi muqarrar va mahalliy xalqlarning madaniyati. Baqtriya va So‘g‘diyona hukmdorlar Grek-Makedoniya qo‘shinlari yordamida boshqargan. Yangi ellin shaharlari - Marv va Hirot paydo bo‘ldi. Yunon tili zodagonlar va oliy harbiy unvonlar tiliga aylandi. Tangalar yunon standartlariga muvofiq zarb qilingan. Ellin xudolarining butun panteoni, ellin adabiyoti va teatri mahalliy elita uchun mavjud bo‘ldi. Mahalliy va ellin an‘analarining uyg‘unlashuvi deyarli muqarrar edi. Biroq, Grek-Baqtriya qirolligi oxir-oqibat zaif tuzilma bo‘lib ko‘rindi. Qirol hokimiyatining zaifligi, taxt uchun uzluksiz kurash mamlakatning o‘z chegaralarini himoya qila olmasligiga olib keldi. Miloddan avvalgi II asr o‘rtalarida. Grek-Baqtriya podsholigi O‘rta Osiyodagi yuechji qabilalari tomonidan bosib olingan. Kushonlar hukmron urug‘i Baqtriya hududida o‘zlarining Kushonlar podsholigini tuzdilar. Kushonlar saltanati o‘zining gullab-yashnashining eng yuqori cho‘qqisida, milodiy 1—3-asrlarda Shimoliy Hindiston, Pokiston, Afg‘oniston va hozirgi O‘zbekistonning bir qismini qamrab olgan. Kushonlar davlatining shimoliy chegarasi O‘zbekistonning hozirgi Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari oralig‘ida joylashgan bo‘lib, u yerda

kengligi 6-7 metr bo'lgan mustahkam tashqi devor xarobalari topilgan. Tor dara bo'ylab "Temir darvozalar" orqali So'g'ddan Baqtriyaga eng qisqa yo'l qurilgan. Shunday qilib, Baqtriyaning ming yillik tarixi bu Fors hududida hukmronlik qilishdan boshlanib, kushonlar hukmronligi bilan tugadi. Qabilalar va xalqlar birlashib, parchalanib ketdi. Bir ijtimoiy tuzilma boshqasini almashtirdi. Dinlar va ma'naviy ta'limotlar paydo bo'ldi va yo'q bo'lib ketdi. O'rta Osiyoda qadimgi me'morchilikda tosh hech qachon muhim rol o'ynamagan. Ammo Baqtriyada u ko'pincha yog'och ustunlar uchun chodir asosi sifatida, yuzalarni qoplash uchun, figurali o'ymakorlik va haykalchalar tayyorlash uchun ishlatilgan. Biroq, g'isht shaklidagi loy tez-tez ishlatiladigan qurilish material bo'lib qoldi. Loy osongina mavjud bo'lsa-da va yaxshi plastika taklif qilgan bo'lsa-da, u bardoshli material emas edi. Ammo turar-joylarning mustahkamligi haqida hech kim ko'p tashvishlanmadi va loy g'ishtdan qurilgan bunday turar-joy 50 yildan ortiq davom etishi juda kam edi. Deyarli barcha saqlanib qolgan qal'alar vayronaga aylangani ajablanarli emas: oldingi devorlarni yomg'ir yuvib tashlagan, minoralar cho'kib ketgan tepaliklarga aylangan. O'tmishdoshlarimiz aytganidek, "Tuproqdan kelamiz, tuproq bo'lamiz". Xuddi shu nomdagi zamonaviy shahardan besh kilometr uzoqlikda joylashgan Ko'hna Termiz o'zni dastlab ellin, keyinchalik o'rta asrlar davrining namunasi. shahar. Afsonaga ko'ra, Iskandar Zulqarnayn bu erda Aleksandriya Oxianan nomli qal'aga asos solgan, keyingi davrda ko'chmanchilar tomonidan buzib tashlangan. Shunday qilib, bir necha asrlar davomida Buyuk Ipak yo'lining karvon yo'llari chorrahasida Baqtriya podshohligining eng muhim shaharlaridan biri rivojlanib, keyinchalik u Kushon imperiyasining muhim markaziga aylanadi. Shahar besh yuz gektar maydonni egallagan – qadimiy aholi punkti uchun ulkan maydon. Bir vaqtlar qal'ani o'rab turgan uning devorlarining to'rtburchaklari hali ham daryoning tik qirg'og'i ustida joylashgan. Qal'aning yon tomonida savdogarlar va hunarmandlarning ko'p qismi, ikkinchi tomonida diniy inshootlar ansambli joylashgan edi. Shuni ta'kidlash kerakki, Kushonlar hukmdorlari boshqa dinlarga nisbatan bag'rikenglik bilan qarashgan va bu hududda zardushtiylik, hinduizm va boshqa dinlar bilan bir qatorda buddizm ham keng tarqalgan. Shunday qilib, Termizda katta buddistlar ibodatxonasi va buddaviy monastiri qurilgan. Katta kanal shahar bo'ylab o'tib, barcha turar-joylarni suv bilan ta'minladi. Qal'aning ichida zodagonlar saroylari, ma'muriy va ijtimoiy binolar bo'lgan. Umuman olganda, mintaqa tarixida milodiy birinchi asrlar shaharlarning tez o'sishi va keyinchalik shaharlarning ijtimoiy ahamiyatining oshishi bilan tavsiflanadi.

Xulosa: Zamondoshlar Baqtriyani "ming shahar mamlakati" deb atashgan. Ko'p asrlik tuproq qalinligi ostida ko'milgan ko'plab shahar inshootlari xarobalari bu so'zlarning o'rinli ekanidan dalolat beradi. Jahon madaniyatida Kushon davrining ajoyib arxeologik yodgorligi - Dalverzintepa manzilgohining topilishi juda muhim voqea bo'ldi. Turargoh Termizdan oltmish kilometr uzoqlikda, Sho'rchi shahri

yaqinida qazilgan. Aholi punkti 10 metr qalinlikdagi mudofaa tashqi devorlari va teshiklari bo'lgan qorovul minoralari bilan o'ralgan edi. Shaharning markaziy qismida badavlat fuqarolarning uylari joylashgan edi. Saytning janubiy qismini hunarmandlar ustaxonalari egallagan. Ko'plab arxeologik topilmalar Dalverzintepa Buyuk Ipak yo'lining gavjum tarmoqlaridan birida joylashganligidan dalolat beradi. Xalchayon, Zartepa, Fayoztepa, Ayrtam kabi yana bir qancha qadimiy manzilgohlar mahalliy xalqlarning boy moddiy va ma'naviy madaniyatidan dalolat beradi. Surxondaryo viloyati hududida qazilgan. Qoratepa qishlog'ida qazish ishlari o'zbek va yapon arxeologlarining qo'shma guruhi tomonidan olib borilib, ular buddist rohiblarning turar joylari va undan bir oz masofada – Buddist monastirini topdilar. Qadimgi Baqtriya amaliy san'ati ellin va hind-budda madaniyatining simbiozini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sagdullayev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. Toshkent 2004.
2. Sagdullayev va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. Toshkent 2000.
3. Tarix shohidligi va saboqlari: chorizm va sovet mustamlakachiligi davrida O'zbekiston milliy boyliklarining o'zlashtirilishi. \ Loyiha rahbari, mas'ul muharrir: D.A. Alimova. Toshkent Sharq, 2001.
4. Murtazayeva R.H. O'zbekistonda millatlararo munosabatlar va bagrikenglik. Toshkent: Universtitet, 2007.
5. www.ziyonet.uz

CHALLENGES AND STRATEGIES FOR TERMINOLOGICAL CLARITY IN COMPUTER LINGUISTICS

*Nigora Satibaldieva - Teacher
UzSWLU*

Abstract

This paper delves into the intricate challenge of polysemy within computational linguistics, a field uniquely positioned at the intersection of language and technology. Polysemy, the phenomenon of multiple meanings for a single term, is both a linguistic richness and a computational hurdle. The paper discusses how diverse meanings of terms in different subfields can lead to ambiguities in computational models. The paper also explores various polysemy types, including homonymy, metaphorical extension, and syntactic ambiguity, highlighting their implications for natural language processing and professional communication. Emphasizing the need for standardized terminology, the paper suggests strategies like comprehensive glossaries and consensus building. Through case studies and future research directions, it underscores the importance of tackling polysemy for advancing clarity in computational linguistics.

Keywords: computational linguistics; polysemy; terminological clarity; natural language processing; homonymy; metaphorical extension; syntactic ambiguity; standardized terminology.

The field of computer linguistics stands at the crossroads of language and technology, continually evolving with the rapid advancements in computational methods. One of the fundamental challenges in this domain is the phenomenon of polysemy – the occurrence of multiple meanings for a single term. While polysemy enriches natural languages with depth and variety, it presents unique challenges in computational contexts, where precision and clarity are paramount (Dalieva, 2024; Haber & Poesio, 2023). This paper seeks to explore the multifaceted nature of polysemy in computer linguistics, drawing upon recent studies and discussions in the field. Through this exploration, we aim to contribute to the ongoing discourse on standardizing terminology in the field, thereby enhancing clarity in professional communication and computational processes.

In computer linguistics, terms often carry multiple meanings, influenced by their usage in diverse subfields and contexts. Understanding the polysemic nature of terms such as "parse," which can mean different processes in different contexts, is crucial for both linguists and computer scientists (Haber & Poesio, 2023). This polysemy, while reflecting the dynamic nature of language, can lead to ambiguities, especially in computational models that rely on precise language interpretation.

Polshchykova's (2022) categorization of polysemants in computer linguistics offers a systematic approach to understanding this phenomenon. She differentiates between explicit polysemy, where different meanings are clearly distinct, and implicit polysemy, where meanings are more subtly varied. This classification aids in comprehending the complexities of linguistic terms used in computational settings.

Different types of categorical polysemy, such as homonymy and metaphorical extension, have been identified. These types affect how terms are interpreted and used in computational linguistics. For example, the term "node" can refer to different concepts in syntax and network analysis, illustrating the need for context-driven interpretation (Dalieva, 2023; Matytcina et al., 2023). The polysemic nature of technical terms poses significant challenges in professional communication within the field. Misinterpretations can lead to misunderstandings in collaborative work, especially in interdisciplinary projects. Emphasizing context and clear definitions is key to overcoming these challenges (Haber & Poesio, 2023).

Polysemy has profound implications for natural language processing (NLP) and computational linguistics. Ambiguities arising from polysemic terms can lead to errors in machine translation, information retrieval, and language understanding systems. Developing algorithms that can contextually discern the intended meaning of a term is a significant area of ongoing research (Matytcina et al., 2023). In the domain of computer linguistics, categorical polysemy presents a fascinating yet complex challenge. It encompasses various types, including but not limited to homonymy, metaphorical extension, and syntactic ambiguity.

Metaphorical extension occurs when a term extends its meaning from a literal to a more figurative sense. A classic example is the word "window" in computing, which metaphorically refers to a viewing area on a screen, diverging from its original architectural meaning. These metaphorical uses require advanced natural language processing techniques to understand the intended meaning in different contexts.

Syntactic ambiguity arises from the structure of a sentence, where a term can play multiple roles depending on its syntactic arrangement. Pragmatic polysemy involves the contextual interpretation of terms. The meaning of a word or phrase can change depending on the situational context or the speaker's intent, posing a challenge for computational models that lack the nuanced understanding of human pragmatics.

Domain-Specific variations may have specialized meanings in particular fields. For instance, "node" in computer science refers to a point in a network or a data structure, while in linguistics, it may refer to a point in a syntax tree. This type of polysemy necessitates domain-specific knowledge for accurate interpretation. Words can shift in meaning over time or vary across different cultures. This temporal and cultural shift can impact the interpretation of historical texts or cross-cultural communication.

The need for standardized terminology in computer linguistics is paramount. Consistent use of terms would greatly enhance clarity and efficiency in both human and computational language processing. Strategies for standardization include developing comprehensive glossaries and encouraging consensus among practitioners and researchers in the field (Polshchykova, 2022).

Examining case studies where polysemy has impacted computational linguistics can provide valuable insights. For instance, the varying interpretations of the term "resolution" in different linguistic models illustrate the challenges and solutions in dealing with polysemy. These case studies underscore the practical implications of terminology use in the field.

As computational linguistics continues to evolve, addressing the complexities of polysemy will remain crucial. Future research should focus on developing advanced algorithms for contextually understanding polysemic terms and fostering collaboration to achieve terminological consensus. This paper contributes to the ongoing discourse in the field, advocating for clarity and precision in the fascinating intersection of language and technology.

References:

1. Dalieva M. (2024). POLYSEMY IN COGNITIVE LINGUISTICS. Web of Teachers: Inderscience Research, 2(1), 17–19. Retrieved from <https://webofjournals.com/index.php/1/article/view/634>
2. Dalieva M. (2023). NAVIGATING THE INTERPLAY OF TERMINOLOGY, LANGUAGE, AND KNOWLEDGE. Academia Repository, 2(11), 24–27. Retrieved from <https://academiarepo.org/index.php/1/article/view/230>
3. Haber, J., & Poesio, M. (2023). Polysemy - Evidence from Linguistics, Behavioural Science and Contextualised Language Models. Computational Linguistics. MIT Press.
4. Matytcina, M., Prokhorova, O., Chekulai, I., Kuchmistyy, V., Chebotareva, I. M., & Polshchykova, O. N. (2023). Terminology Consistency of Computational Linguistics. In Proceedings of the 2023 IEEE Conference on Telecommunications. <https://dx.doi.org/10.1109/TELE58910.2023.10184403>
5. Polshchykova, O. N. (2022). Hyper-Hyponymic Relations in Computer Linguistics Terminology. Philology, 2022(3). <https://dx.doi.org/10.30853/phil20220320>

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	АКМЕОЛОГИК ЁНДАШУВ АСОСИДА БЎЛАЖАК ОФИЦЕРЛАРДА КОГНИТИВ КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ	3
2	YOSHLARDA MA'NVIY-MADANIY BARKAMOLLIKNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING O'RNI	8
3	O'SMIRLIK DAVRIDAGI IJTIMOYILASHUVNING SHAXSIY RIVOJLANISH DINAMIKASI	12
4	INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR BOLALAR IQTIDOR DARAJASINI YUKSALTIRISHNING MUHIM OMILIDIR	18
5	O'SMIRLIK DAVRIDA XAVOTIRLANISH XUSUSIYATLARINI IJTIMOIY PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI	22
6	BUXORO VILOYATI TUPROQ-IQLIM SHAROITIDA KARTOSHKA EKINI HOSILDORLIGINING SAMARADORLIGI	26
7	ОЛИЙ ТАЪЛИМДА МАШҒУЛОТ МАЪЛУМОТЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ, ТАҚҚОСЛАШ УСУЛЛАРИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ	30
8	ORGANLAR FAOLIYATINING NEYROIMMUNOENDOKRIN BOSHQARILUVI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR	38
9	ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ВОСИТАЛАРИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ	46
10	BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ZAMONAVIY O'QITISH USULLARIDAN FOYDALANISH	52
11	FUNCTION AND CLASSIFICATION OF VEHICLE TRANSMISSIONS	56
12	STUDY OF THE GENERAL STRUCTURE OF THE ENGINE	60
13	STUDY OF THE STRUCTURE AND PRINCIPLE OF OPERATION OF THE ENGINE COOLING SYSTEM	65
14	SUBXONQULIXON TOMONIDAN OLIB BORILGAN TASHQI SIYOSAT (XIVA XONLIGI BILAN BO'LGAN MUNOSABATLAR)	69
15	AVTOMABILLAR SERVISI – AVTOMABILLARNI XIZMATGA QABUL QILISH	73
16	PROBLEMS AND SOLUTIONS IN WORKING PROBABILITY AND COMBINATORICS PROBLEMS	76
17	MUTAL BURXONOVNING “YORLARIM” VA “SARI KO'HI BALAND” XOR AKAPPELLA ASARINING O'RNI	80
18	DIAGNOSTIKA VA DAVOLASHDA, ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING ROLI VA AHAMIYATI	85
19	SURUNKALI OBSTRUKTIV O'PKA KASALLIGINI DAVOLASHDA FITOTERAPIYANING SAMARADORLIGI	87

20	AVTOMOBIL SOHASIDA ELEKTR VA ELEKTRON JIHOZLARDAN FOYDALANISH	90
21	MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA STEAM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI	95
22	MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNI SHAXSIY QOBILYATLARINI RIVOJLANTIRISH	99
23	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EMOTSIONAL RIVOJLANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	103
24	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA SAHNALASHTIRISH FAOLIYATINING TAMOIYILLARI	108
25	BO'LAJAK TARBIYACHI-PEDAGOGLAR KASBIY MOTIVATSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING MAZMUNI VA TUZILMASI	111
26	MATEMATIKA DARSINING TUZILISHI VA UNI TASHKIL QILISH METODIKASI	115
27	O'TKIR HOSHIMOVNING "IKKI ESHIK ORASI" ROMANIDA REAL HAYOT TARZI	118
28	ETNOGRAFIYANING FAN SIFATIDA TUTGAN O'RNI, BOSHQA SOHALARGA VA XALQNING SHAKLLANISHIDAGI O'RNI	121
29	ONA TILI DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	124
30	ADABIY NUTQ USHLUBLARI VA ULARNING ONA TILIDAGI O'RNI	127
31	O'ZBEK TILINING TARAQQIYOTI	131
32	VOCABULARY IS ESSENTIAL IN LEARNING LANGUAGE	133
33	ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА В ОБРАЗОВАНИИ ДОШКОЛЬНИКОВ ВО ВЗАИМОДЕЙСТВИИ СЕМЬИ И МАХАЛЛИ	137
34	PROBLEMS AND SOLUTIONS IN WORKING PROBABILITY AND COMBINATORICS PROBLEMS	141
35	ANEMIYA (KAMQONLIK) BILAN KURASHISH	145
36	NOMA'LUM SONNI TOPISHGA DOIR MISOL VA MASALALAR	148
37	ALALIYA VA AFAZIYANI BIR BIRIDAN FARQI	152
38	USE OF MODERN TEACHING TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	158
39	QADIMGI BAQTRIYA DAVLATI	162
40	CHALLENGES AND STRATEGIES FOR TERMINOLOGICAL CLARITY IN COMPUTER LINGUISTICS	166

***Напоминание!** — Образование наука и инновационные идеи в мире || Авторы несут персональную ответственность за правильность цифр и данных в статьях и планах занятий, включенных в мировой научно-методический журнал, и за правильность приведенных цитат.*

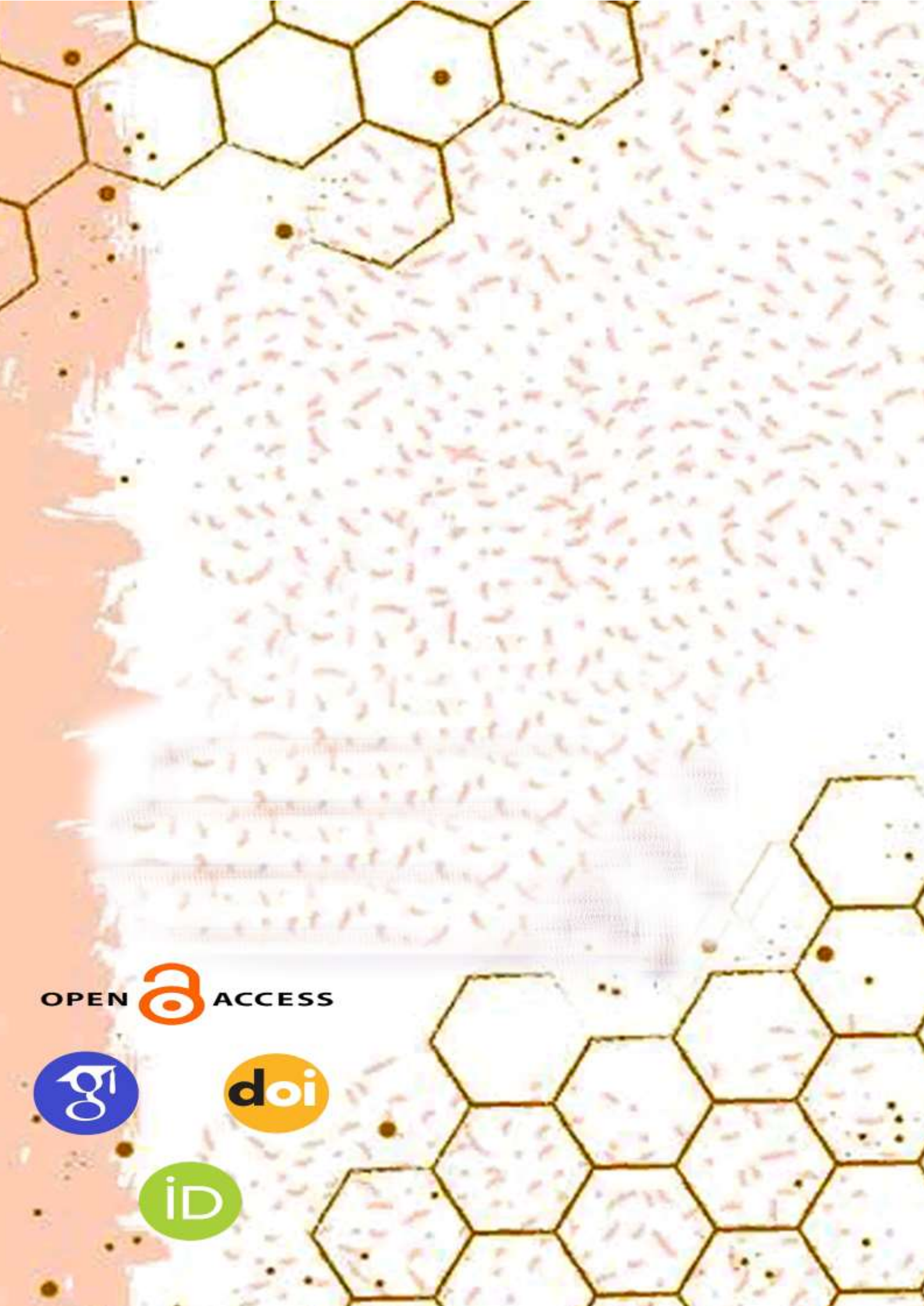
**Главный редактор:
Семёнов Владимир Львович**

**Помощник редактора:
Абдурахманов Бобуржон**

**Подготовитель к публикации:
Халиков Тохирджон Шавкатжонович**

— Образование наука и инновационные идеи в мире всемирный научно-методический журнал, 2023-г.

OPEN ACCESS

